

TARTALOM

- 3 Varga Csaba: Bölcsességtől a tudásig és vissza
(Nemzeti lét és önazonosság mint vállalkozás, együtt az emberi teljességgel)
- 24 Zsille Gábor: Átlagos csütörtök; A 8.40-es személy; Magántemető; Művészbejáró; Miniesszé
- 28 Lőkös István: Falukép a múltból két tételben
(2. rész)
- 36 Szikra János: Profán legendák
- 42 John Cheever: Az úszó ember
- 51 Kónya-Hamar Sándor: Arccal a költőnek; Minden éjszakámba belelobog a hajad;
XXI. századi viszontkérdés
- 54 Lakatos-Fleisz Katalin: Ólom
- 60 Kocsis Klára: Az ezredes naplója
- 62 Sándor Zoltán: A jövő hajnalán
- 71 Farkas Arnold Levente: Babilonból hozták magukkal
- 73 Debreczeny György: telefonálás; oltási bizonyítvány
- 78 Lengyel elemzés Közép-Európa jövőjéről 1945 júniusából
- 79 Wacław Felczak: Feljegyzések a közép-európai helyzetről
- 91 „Nem maradhattam közömbös”
(Konrad Sutarski beszélgetése Krzysztof Pendereckivel)
- 98 Both Balázs: Szentantalfa; XLVII.; Szerelem; Néma zsoltár
- 100 Szilágyi László: Kölcsey és Himnuszunk lélektana
- 120 Márkus Béla: Fogoly vándor, hontalan nép
(Zsille Gábor: Transzit Felvidék)
- 123 Baráth Tibor: Háború napokon át
(Bödecs László: Kánaánhoz közelebb)
- 126 Oláh András: Mentőöv a halott éjszakában
(Kontra Ferenc: A fiú)

Borító: Jánosi Nikolett. E lapszámunk képanyaga a Budapest Jewellery Week Autor-díjas (2022)

Zilahi Antal ékszertervező és fémműves munkáiból nyújt válogatást.

Mestere Vági Flóra (Moholy-Nagy Művészeti Egyetem) és Piret Hirv, Eve Margus (Eesti Kunstiakadeemia).

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: [Csoóri Sándor](#); **Főszerkesztő:** Papp Endre; **Főmunkatárs:** Ágh István; **Szerkesztők:** Léka Géza, Nagy Gábor; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese; **Nyelvi lektor:** Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** A Nemzeti Kulturális és Irodalomért Alapítvány elnöke. **Kiadó és szerkesztőség:** 1078 Budapest, Hernád utca 56/B, Tel.: (06-1) 237-0294; Fax: (06-1) 237-0293; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk a Kulturális és Innovációs Minisztérium, a Petőfi Kulturális Ügynökség, a Magyar Kulturális Alapítvány, a Nemzeti Kulturális Alap és a Bethlen Gábor Alapítvány támogatásával jelenik meg. „A Hitel folyóirat 2022/1. szám kiadásának biztosítása” szakmai program megvalósítását 2022. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta. „A Hitel folyóiratot – mint a civil szférát reprezentáló szakmai sajtótérmet – megjelentető Nemzeti Kulturális és Irodalomért Alapítvány szakmai programjának és működésének biztosítása” című támogatási cél megvalósítását 2022–2023-ban támogatta: Nemzeti Együttműködési Alap, a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. és a Miniszterelnökség. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. **Előfizetési díj:** egy évre 8040 Ft, fél évre 4020 Ft. Nyomta és kötötte: Coradix Kft. HU ISSN 0238-9908. **E-mail:** Isó M. Emese (képszerkesztő) iso@hitelfolyoirat.hu; Kovács Nóra (szerkesztőségi titkár) szerk@hitelfolyoirat.hu; Léka Géza (vers) leka@hitelfolyoirat.hu; Nagy Gábor (kritika, próza) nagy@hitelfolyoirat.hu; Papp Endre (főszerkesztő) papp@hitelfolyoirat.hu.

Zilahi Antal: Touch 10, 2022 (üvegcsizolás, ezüsttükör technika, üveg, 16x6x0,5 cm), készült: MOME, fotó: Rácmolnár Milán

Bölcsességtől a tudásig és vissza

Nemzeti lét és önazonosság mint vállalkozás, együtt az emberi teljességgel

„A *Homo Europaeus* [...] a teremtő princípium helyére odaültette az Észet, saját eszét, s ez elfoglalta lelkének helyét is, így megfosztva magát minden transzcendenciától, lett egyre inkább erkölcstelen, lélektelen, istentelen.”¹

„Nem a jogok adják meg a szabadságot, hanem az eleve bírt belső, a szabadság szerzi meg hozzáillő jogait.”²

1. A gondolkodás problémássá válása

„Vajon a tudományok és a művészetek haladása az erkölcsök romlását vagy javulását segítette-e elő?” – hangzott a kérdés már a dijoni akadémia pályátételeként megfogalmazottan negyed évezrednél is több idő előtt,³ s talán ma sincs kérdés, mely sürgetőbben kiáltana válasz után, mint ez, amelyik – mánkra vonatkoztatottan – korunk emberképe és (tán még fontosabbként) jövőképünkben az ember helye és minősége iránt érdeklődik.

„Isten meghalt!” – kiáltott föl a hegyekből leszállva, magára maradtan szívéhez fordulva Friedrich Nietzsche *Zarathustrája*;⁴ s ma már tudjuk, hogy saját

VARGA CSABA (1941) jogfilozófus, professor emeritus (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jogbölcseleti Tanszék), kutató professor emeritus (Társadalomtudományi Központ Jogtudományi Intézete).

- 1 Várkonyi Nándor: *Az ötödik ember*, I–III. Szerk. Mezey Katalin. III (Budapest: Széphalom Könyvműhely 1997), 41.
- 2 Várkonyi, 266.
- 3 Ez a *Mercure de France* (octobre 1749) & <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015031091856;view=1up;seq=220;size=175>, 153–155. pályázati hirdetésményének kérdése volt: „Si l'établissement des Sciences & des Arts a contribué à épurer les moeurs.” Ld. Marcel Bouchard: *L'Académie de Dijon et le premier discours de Rousseau* (Paris: Société Les Belles Lettres 1950), 104 o. [Publications de l'Université de Dijon].
- 4 Friedrich Nietzsche: *Also sprach Zarathustra* [1884–1888]: *Zarathustra*. Mindeneknek szóló és senkinek se való könyv. Ford. Fényes Samu [1907], 2. kiad. (Budapest: Világirodalom Könyvkiadó 1922), 408 o. [Nietzsche válogatott munkái] és 'Így szólott Zarathustra (Könyv mindenkinek és senkinek)' in Friedrich Nietzsche: *Válogatott írásai*. Ford. Szabó Ede (Budapest: Gondolat 1972) [Gondolkodók], 219–295. „Ez a vén szent még nem is hallotta erdejében, hogy *Isten meghalt!*” (224)

értelme szerint igazat szólott, hiszen korát fejezte ki jelképi erővel, és éppen ezért megfordított logikával. „Nem isten halt meg – jegyzi majd meg egy a gondolkodó elmét még sokkalta taszítóbban magabizó korban a kultúra-történész Várkonyi Nándor –, hanem az ember, éppen azért, mert kiölte magából az istenit.”⁵

Hogyan lehetséges mindez? Mi vezethetett ide? Emberfők sokasága viaskodott a fenti néhány kérdésből is kibontható problémaözönnel generációk óta, s adott rá az életviszonyok úgyszólván teljes körére kiterjedő választ. Nos, ezek ismétlése vagy csupasz összegzése aligha lehet itt és most feladatunk. Annál is kevésbé, mert személyemben a jogtudomány teoretikus művelője már legsajátabb kutatási területein is számtalanul szembesülhetett olyan problémakörökkel, amelyek mindmáig feloldhatatlan dilemmáknak bizonyultak,⁶ s amelyek pontosan ugyanazon alapkérdéseket tétetik fel, amiket például éppen az utolsó békeidők Pécsének imént idézett bölcse, Várkonyi Nándor már éppen gondolkodói vívódása vezérlő témájaként kiválasztott. Ennek megfelelően egyik alapvető kérdésem a mélyebb emberi tudás, a bölcsesség kiveszése kultúránkból azáltal, hogy tudásszerzésében az ember kizárólagossá tette a megismerésnek a René Descartes-i individuális én *cogitójában* kifejezésre juttatott ún. mód-szeres útjait, s ennek nyomán egyre inkább és egyre tisztábban sokirányú képességeinek összességéből kizárólag a hideg és önmagában irány nélküli ész merő racionalizmusára alapoz; a másik az ember belső önkiüresedése azáltal, hogy önnön lényegét, a sajátyszerűen emberhez fűződő értékeket és választásokat modern civilizációjában tetszőlegessé (személyes vagy demokratikus csoporttöbbség akarátának véletlenszerű függvényévé) avatta; a harmadik pedig mindezek folyományaként a ma élőjének teljes múltvesztése, melynek folytán immár csupán jelenekben bukdácsol, hiszen múlt híján már jövőjének sem adódik irány.

És – ha másodlagosan is – látni fogjuk azt is, hogy látszólagos elidegenedettsége, egy száraznak tekintett szakma szócséplésbe menekült ezoterikussága ellenére a jog környező emberi kultúránknak az egyik legérzékenyebb tükre, éppen mert legalapvetőbb dilemmáinak „igen” vagy „nem” éles terminusaiban történő megfogalmazására kényszerített megválaszolója. Mindezzel pedig a jogászai gondolkodás függvénye, kifejezője, egyszersmind eszközszerű alakítója is a természetről s az emberről, mindezek mozzatokról és rendeltetéséről mindenkor vallott világvégünknek.

5 Várkonyi, 316.

6 Vö. a szerzőtől mindenekelőtt *A jogi gondolkodás paradigmái* [1996], átdolg. és bőv. 2. kiad. (Budapest: Szent István Társulat 2004), 504 o. & <http://mek.oszk.hu/14600/14633/>, megalapozó kutatások foglalataként pedig *A bírói ténymegállapítási folyamat természete* [1992], jav. és bőv. 2. kiad. (Budapest: Akadémiai Kiadó 2001, 32003), 210 o. & <http://mek.oszk.hu/14400/14489> és *A jog mint folyamat* (Budapest: Osiris 1999), 430 o. [Osiris könyvtár: Jog] & <http://mek.oszk.hu/14500/14510/>.

2. A ráció szerepe

Emberi megismerésünk útjának, bármikor lezajló szövegértelmezéseink tényleges lefolyásának mai tudományfilozófiai rekonstrukciójából egyértelműen kiderül, hogy mesterséges valóságot teremtő szerepében az ember a hagyományhoz mindenkor saját személyisége, adottságai szerint viszonyul. Ráadásul humán realitás-konstruálás nem csak akarattal, erre irányuló tudatos szándékkal történik. Hiszen megvalósul akkor is, amikor tudományos mezben fellépve az ember – úgymond – pusztán valóságtükrözésre, érvényesülő törvényszerűségek megfogalmazására, adott előfeltételekből mindössze következtetésre törekszik. Mindezek környezete ugyanezt támogatja. Hiszen konstruktív maga a nyelv, aminek használatával az ember gondolkodik; és normatív hatást gyakorol az a világlátás, fogalmi készlet, sőt egyetemesként kimunkált ún. tudományos módszertan is, amin belül válaszok iránt tapogatózik.

Nyelv és tudomány objektíválására irányuló mindenkor megújuló erőfeszítéseink ellenére biztonságkeresési kísérletünkől végső soron csak a fogalmi megalapozás viszonylagossága, a logizáló levezetések ingatag alapja, az intellektualizmus gögjének fedezetlen meddsége bukkan elő elért vívmányként. Konklúzióknak mégsem kell pesszimistává, a pusztá énfelmutatás szolipszizmusának hírnökévé válnia. Hiszen ha a ráció nem is lelhetett önmagában szilárd fundamentumra, találkozásában az emberi gyakorlat visszajelzéseivel, generációknak az élet alapdolgaiban mutatkozó sikerességével mégis iránymutatóvá válhatott.⁷

Hol helyezkedik hát el a ráció emberi képességeink és megnyilatkozásaink sorában? Lehetőségeink teljességét képviseli-e, vagy maga is eszköz lévén, ahhoz férhet csak közel, aminek megragadására saját szűrőjével egyszersmind képesnek is bizonyul? Igaz-e, hogy bármiféle ilyen átszűrés⁸ egyneműsítéssel, egy *Gleichschaltung*-ban történő homogenizálás pedig elszegényítéssel, az akkor még adott teljesség szétporlasztásával, vagyis minden instrumentális tükörnek saját lehetőségei és szükségletei szerint törvényszerűen bekövetkező torzításával egyértelmű?⁹

7 A szerző megfogalmazásában – mindenekeelőtt az ember társadalmi gondolkodásában az autopoietikus rendszerválaszra felfűzve – vö. *A bíró ténymegállapítási folyamata...*, 5. feje. és *A jogi gondolkodás...*, 5.3. s 7. pont, valamint XI. függelék.

8 'Filtering', ami a logikai értelmezhetőség határain túl egyszersmind 'ugrás' [*jump*], s ezzel – eredendő céljának megfelelően – 'átalakítás' [*transformation*] is. Vagyis bármilyen logizálás terminus-választással kezdődik, ami viszont kívül esik a logikai ellenőrizhetőség körén. Jogi összefüggésben vö. pl. Aleksander Peczenik: 'Non-equivalent Transformations and the Law' in *Reasoning on Legal Reasoning*. Ed. Aleksander Peczenik & Jyrki Uusitalo (Vammala: Vammala Kirjapaino Oy 1979), 47–64. [The Society of Finnish Lawyers Publications, D/6].

9 „A természet [...] egyáltalán nem ésszerű, egészen más tényezőkkel dolgozik, mint az értelem. Így elsősorban nem azonos és folytonosan ismétlődő egységekkel, azaz mennyiségekkel, hanem hasonlótlan, önálló és sohasem ismétlődő minőségek végtelen sokaságával. [...] Midőn mi számokat, azaz egységeket, azonosságokat, ismétlődéseket, más szóval szabályokat,

Lehetséges-e, hogy világunk bár összetett, mégis megszakítatlan egységének különálló törvények véges soraként történő kifejezésével ebből az eredendően osztatlan egységből valami szegényesen művit, néhány rudimentáris szabályra visszavezetetten egy merőben mesterkéltnél, pusztán művelői repetíciót kreáltunk?¹⁰ Elgondolható-e, hogy a világ emberi elgondolásához használt egyébként sikeres eszközeink majd maguk lesznek végül úrrá rajtunk? Vállalható-e hát, hogy egyébként bámulatos egymásra következésükben sikert sikerre halmozó készségeink kiteljesítésének a céljait fogja majd szolgálni életünk? Vagyis jól tesszük-e, hogy maholnap egyre inkább már – instrumentumainkat transzcendens hatalomként kivetítve, egyben egyetemesként feltüntetve – eleve e pusztán eszközeink által lehetővé tett körben gondolkodunk?

Nincs kizárva, hogy a múlt üzenete teljesebb képet sugall a jelenkor divatos, de túlzottan is magabiztos, egysíkú feleleteinél. Ezért lehetséges, hogy elfogulatlan megidézése teljesebb és távlatosabb perspektíva ígérletét hordozza saját jövőnk tekintetében is.

3. Bölcsesség és tudás, avagy gyakorlati tapasztalat és pozitív ismeret szétválása

Ma éppen nem divatos rekonstrukciók¹¹ szerint szellemi világunk minden ízében kibogozhatatlanul, sőt elemi részeiben is szétválaszthatatlanul kétfajta ösztönzés folytonos egymásra hatásából tevődik össze:

törvényeket »ismerünk fel« a természetben, valójában nem teszünk egyebet, mint értelmünk absztrakcióit vetítjük vissza rá, a magunk képére formáljuk, emberszabásúvá tesszük, ésszerűsítjük, meghamisítjuk.” Várkonyi, 44. Hadd idézzem milderre még Várkonyi eszmetársának kifejező megfogalmazását, tudományosan pontos megállapítását: „érzéki világunk alakzatai, a képzetek nem véglegesen és nem is nagyon reálisak. Egyik alakzat a másikba átolvad, és az alakzatok eléggé megszokáson, valahogy emberi konvención múlnak, mialatt valóság-alapjuk nem túlságosan stabil. Az embernek elképzelhetetlen erőfeszítésre volt szüksége ahhoz, hogy a szilárd tárgyi világ formáit megalkossa. Mert ezek tulajdonképpen nincsenek, hanem a valóságból ezeket mi szűrjük. A tárgyak a valóságban nem ilyenek, azokat az ember formálja. Valószínűleg ez volt az, amit a történet előtt a görögség megalkotott, a szemlélet végleges formái, a geometria, az emberi test, a zenei és költői ritmus, az épület, a matematika. Olyan renden nyugvó konvenció, amely az ember számára a tájékozódást biztosítja. [...] Szemünk nem azt látja, ami van, hanem a valóságból kiemeli azt, ami számunkra fontos, és azt alakba önti. A látás nem szimpla észrebevés, vagyis konstatált tény, hanem kiemelésen alapuló új szerkezet és alakzat.” Hamvas Béla: 'Logika és ellentmondás (Stéphan Lupasco)' in *Szarepta / 64-es cikkek* (Budapest: Médio [1998]), 342–343 és 343. [Hamvas Béla művei 14].

10 „[A]z örök törvények felismeréséért vívott verejtékes harca velejében nem egyéb, mint saját törvényeinek beleképzelése a természet rendjébe” – írja Várkonyi (44), majd hozzáteszi: csupán az aktuális okozatiság leírása tudomány, ám a múltbéli repetíció extrapolálása a jövőbe már hit kérdése.

11 Számomra Seyyed Hossein Nasr: *Knowledge and the Sacred. The Gifford Lectures, 1981* (Edinburgh: Edinburgh University Press 1981), ix + 341 o. fejtegetéseivel való találkozás bizonyult revelatív erejűnek e tekintetben.

egyfelől szellemi létünk nem vagy alig fogalmiasított inspirációiból, mely megélt életünknek érzelmileg is táplált és erkölcsileg átélt tapasztalatai, vágyai és félelmei, a bennünk élő istenséghez fűződő kontempláció sugallatai, értéképzeteink, tudatalattinkból is feltörő késztetések és korlátozások, a mindennapokból leszűrte tapasztalások mindenkori összessége gomolygó egymásra halmozódásával épül bennünk napról napra. Mindenkori cselekvésünkben ez hajt vagy fékez, ez erősít meg, s elgondolható irányok követésében ez bizonytalanít el bennünket. Röviden: ez az, amit az egyén vagy közössége *gyakorlati tapasztalataként* nevesítünk, fogalmiasításának vagy formális kifejezésének szüksége esetén pedig a „problémamegoldás”, „feltalálás” vagy „válaszkeresés logikájának” nevezünk – és mindközönségesen „életbölcsségeként”, a nem formális ismeretátvitelen (iskolázáson) alapuló kultúrákban pedig „mindennapi bölcsségeként” tartunk számon –; s ez az, ami eredeti isteni teremtésre, kinyilatkoztatásra visszavezethető forrásaitól eltávolodva, transzcendens (mert kívülről kapott vagy genezisünk eredeti kegyelme folytán bennünk élő) lényegéből kiüresítve mégis a leginkább emlékeztet arra, ami szekuláris, materialisztikus, az értelem kizárólagosságában kritikátlanul bízó korunkban a *bölcsség* hajdani eszményéből [*sapientia; wisdom; sagesness*] megmaradt;

másfelől a felhalmozott *pozitív* (mert világunkat kimerítően leírhatónak gondoló elvont-általános fogalomrendszerünkbe betagoló, a világ kölcsönös viszonyait általános formában megfogalmazott elvont törvényeknek egy logikailag szükségképpeninek tetsző rendbe sorakoztatott s könyörtelenül – egy „természeti törvény” „erejével” – érvényesülőként gondolt rendszerében kifejező) *ismeretből*. Ez az, aminek kizárólagos hordozója a tudomány, kifejtési és rendezési eszköze (*analysis / divisio / definitio // analysis, divisio* – és újra így tovább – útján) a logika. A mindenekelőtt társadalmi szinten immár évszázadok óta felmerülő számos gyakorlati kétely ellenére ennek mégis – bármiféle további megfontolás vagy fenntartás nélkül – szokásosan alávétjük magunkat, megismertnek vélt világunk egyedüli és kizárólagos rendező elveként ismerve el uralmát – pedig az ismeret s az ismeretanyagból felépülő *tudomány*, valamint a benne formálisan elvégezhető műveletek rendjét meghatározó és leíró *logika* még a köznapi tapasztalat szerint is csupán az emberi lelemény, találékonyság, képzelőerő, kreativitás, gyakorlati válaszadási képesség ellenőrzésének a közegeként és eszközöként, egy antropomorfi (s ezért a tudományos leírás számára közvetlenül még fel nem dolgozható módon, sokszínűen heterogén) emberi létünkéből kivetített (tehát dezantropomorfizált, ám egységes és összefüggő rendszerré felépített, vagyis éppen a neki szánt szerep betölthetősége érdekében általunk tudatosan homogenizált) tudásösszesség (azaz: egy módszeres gondolkodás krédóját valló közösségben elgondolható ismeretek, megfontolások, kérdésfeltevések és következtetések összessége) külsődlegesített mércéjével történő szembeállítás, lemérés, valamint a menet közben szükségesnek gondolt módosítások

elvégzése céljait szolgálhatja. Az előbbi – intuitív – logikákkal szembesítve ez utóbbit az „igazolás” [*verificatio; justification*] „logikájának” nevezzük.¹²

Történelmileg egy közös – bölcsességet és ismeretet egymástól még szét nem választó – emberi tudásból szakadt (sarjadt és sarkított) ki valaha mindkettő. Mihelyt azonban szétváltak,

ebből a közös emberi tudásból fakadt, majd különült el a megfogható és bizonyítható (mert megfogalmazott törvények fogalmi biztonságába zárható) tudás keresése. Ebből lett a *tudomány*, mely saját önnön eszményeinek a külső kivetítésével további biztonsági fogódzóként az általa megfogalmazott tételek rendezésére (koherencia), új tételek beiktatására (deduktív következtetés), kiegészítésül pedig további, hasonló biztonsággal azonban le nem vonható tételek megfogalmazhatására (induktív következtetés) egyszerűsre hozott egy *mos geometricus* eszményű módszertant: a logikát – feloldva s magához hasonlítva ezzel mindazt, amit bármiféle emberi tapasztalásból és hagyományos bölcsességből a maga rendszerkritériumokat állító közegébe át tudott szűrni,¹³

12 Tudományfejlődésileg ez szintén szétválk, amennyiben a „naiv megközelítésben kifejlett elmélet” kibontakozását mindig az „ismeretelméleti-logikai tárgyalás” szakasza követi. Rudolf Carnap: *The Logical Syntax of Language* (New York: Harcourt, Brace & Co. 1937), 1-2.

13 Nem véletlen ezért, hogy a „filozófia” mindenekelőtt az angol-amerikai világban ma a logikai elemzés tudományára korlátozódik, a lételméletet pedig felfalta az ismeretelmélet. Ld. erre pontosan ilyen értelemben Seyyed Hossein Nasr: 'Contemporary Western Man between the Rim and the Axis' in uő. *Islam and the Plight of Modern Man* (London & New York: Longman 1975), különösen 5. o.

A fenti fejleménynek jellegzetes jegye egyebeken túl a fogalmi kifejezés kétpólusú mivolta, az a – saját konstrukciós elvén túl – teljességgel érzéketlen és kifejezéstelen *dichotomikus* építkezés, amelyik egy tetszőleges fogalmi teljességben bármit önmaga tagadásával foglalalmazza, fogalmi kifejtésében pedig a véletlenszerűen adódó más – akkor is, ha ez utóbbi efemer, kivételes, bármiféle lényegi meghatározása szerint eltérő elvből építkező is – az előbbivel *logikailag* egy szintre hozza, hiszen ezzel mindkettőt egymás komplementerévé, úgy szólván azonos jogú társsá avatja. A fogalmi teljesség ellentétpárjai eleve avult, hamis konstrukciók – Hamvas: 'Logika és ellentmondás', 346. például a 'véges' és 'végtelen' csupasz kettőssége mellett a „transzfinit” lehetőségéről („mindig vannak véges határok, amelyeket állandóan átlépnek, és a határokat kitágítják”), a 'racionális' és 'irracionális' mellett pedig a „transzracionális” lehetőségéről („a gondolatot az észnek eddigi határain túl tudja megszítetni anélkül, hogy esztelen vagy irracionális legyen”) is szól –; a fogalmi kifejtés doktriner változatai pedig hasonló logikai értékkel (pl. fogalmi hasítással) lehetnek pusztán doktriner azonosítást és/vagy szétválasztást kifejezők, mint ahogy lehetnek érdemi megoldásra ösztönzők is. Hamis azonosságot sugall például egyidejűleg egy értéknek és tagadásának valamilyen nyilvánvalóan közös nem-fogalom alá vonása, amiként konnotációjában a 'konzervativizmus' és 'liberalizmus' dichotomizálása (egy közös lehetőségnek eltérő irányú megvalósulásként, irányként láttatása) – amennyiben kiderül, hogy történetesen gyakorlatban az egyik pozitív program, társadalomépítő erő, konstruktivitás, azaz egy önmagában is működőképes potenciál, a másiké viszont jobbra korlátok megvonása, határok szabása, utak lezárása, vagyis dekonstruktivitás, tehát inkább pusztán kritika, valami már fennállónak a folytonos bírálata, azaz valamihez mért funkcionális függés, valami már kivívottnak

a többit pedig véletlen és jelentéktelen jelenségvilágbeli előfordulásként, érzekeink játékaként, lelki történésként vagy egyszerűen fantáziánk működéseként – tehát esetleges emberi mivoltunknak betudható történelmi akcidienciaként – magára hagyva, hátrahagyta a tudomány nézőpontjából érdektelen, mert egészében kezelhetetlen *mindennapi lét* számára. Ez utóbbi legfeljebb csak egyedi devianciák kezelésekor vagy kivételes válságok menedzselésekor, tehát alkalmilag válhat csupán relevánssá (ekkor sem mint bármiféle tudományos megfontolás alapja, hanem pusztán mint a kérdéses devianciakezelés vagy válságmenedzselés érdekében immár tudományos módszerességgel feldolgozandó esettömeg – azaz merő akcidienciák empiriája – a tudomány számára).

Mint könnyen belátható – eredetileg az emberjogiság ma már pusztító abszolútum-pótléka és elvi kielégítetlensége kapcsán írhattam, hogy a mindenkori új követelések sohasem az égtől, hanem más embertársak számlájáról fizetendően várnak kielégítést –, minden lépésünknek ára van ezen a világon. Pontosan úgy, mint az anyagvilágban: azzal, hogy adok, előbb valahonnan el kell vennem. Nos, nyerhetett a tudománnyal az egykori fehéremberi civilizáció, de ezért minden közvetlenül nem részest – nemcsak embertömegeket, de a valamennyiünkben lakozó emberminőséget is – irrelevánsként kiközösítve magára kellett hagynia. Olyan szépelgéssel, mint amikor a tudomány jegyében fennen hordjuk orrunkat, mintha nem is hallottunk volna testiségünk gyarlóságairól, szükségleteinek nem szűnően parancsoló jelentkezéséről.

Szent Bonaventura, Duns Scotus, Aquinói Szent Tamás a mérföldkövei annak a szellemi építkezésnek, amely a hajdani osztatlan emberi bölcsesség középpontjában álló istenség gondolatát kiemelte eredeti közegéből, s a módszeresség, az ismeretre visszavezethető tudás, a logikai eszményű fogalmi következés értelmében teologikus világlátásként besorozta mindezt a tudományok sorába.¹⁴ Ennek során egyebek közt Szent Pál, majd Szent Ágoston hagyatékából

az eleméztése dominál. Ezzel szemben pusztán szétválasztást céloz egy alkotmányi példában a (világnézeti, vallási stb.) 'semlegesség' (azaz pusztá értékközömbösség), ami helyett a 'korrektség' már specifikus értékelköteleződés nélkül is valamiféle érdemi válasz végiggondolására ösztönöz – továbbvíve a példát: akár az állam és az egyház szétválasztásában, akár az állam oktatási feladata tartalmának a meghatározásában. E legutóbbi javaslatra ld. Kocsis Tamás: 'Vétkesek közt cinkos aki néma«: Kis János: »Az állam semlegessége« a korrekt állam eszméjének tükrében' *Kovács* [Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Környezetgazdaságtani és Technológiai Tanszék: Altern-csoport] II (1998. tavasz) 1, 3–23., különösen 22. o. És akkor nyilvánvalóan nem szoltunk még – és lealacsonyodást kerülve nem is fogunk szólni – a politikai retorika merőben ellenség-megsemmisítő, megbélyegző, közösségből kiiktató, volta-képpen értelmetlen 'anti-' vagy '-ellenes' kifejeződésű álfogalmairól sem.

14 Erről jegyzi meg egy tudománytörténész: „Nem helyettesítette a tudomány Istent, hanem Istent azonosították a természet törvényeivel.” Robert Young: 'Man's Place in Nature' in *Changing Perspectives in the History of Science. Essays in Honour of Joseph Needham*. Ed. Mikulaš Teich & Robert Young (London: Heinemann 1973), 344–438.

átmentette mindazt, amit átmenteni tudott; a többi pedig merőben csökevényes folytatást nyerhetett csupán némely, akkortól kezdve besorozhatatlanná minősített, s jobb híján misztikusként számon tartott gondolkodónál, mint amilyen Eckhart Mester vagy Jakob Böhme voltak.¹⁵

Ezzel az egyre izmosodó és az emberi tudás letéteményeseként egyre inkább kizárólagossá váló tudomány jegyében egész szellemi lényünk is – rendkívüli bonyolultságával, kifejezhetetlenül sok és összetett arcával egyetemben – kimondatlanul is egytőjűvé, egynézőpontúvá vált. Pusztán mint gondolkodó automata (a világtéremtést is egy órásmesteri cselekvésre visszavezető újkorunknak a transzmissziót fatalattyúkkal áttételező gépe s mindennek merőben mechanikus biztonsága) maradt csupán az ember e mesterségesen kialakított porondon, mely – persze amennyiben racionális – a geometriától s ezzel egy gondolati (matematikai) valóságkonstruálástól eltanult *axiomatizmus eszménye* szerint gondolkodik és (az ember valóságos gyakorlatában lejátszódó folyamatokat eszmény vezéreltsége jegyében megfordítva) az *igazolás logikája* szerint cselekszik. Mindenféle egyéb eszmény és lehetséges logika hosszú időre (ha talán nem is véglegesen) feledésbe merült, avagy legalábbis bizonyosan kikerült a tudomány érdeklődési köréből és a tudásgyarapítás hivatalosan elismert forrásaiból.¹⁶

A fentiekből természetszerű következményként adódik, hogy a módszeresen felépült racionális gondolkodó racionálisan igazolt gondolata (először főként

15 Úgy tetszik, ma már dominikánus atyák (amint kései műveiben az Egyesült Államokban munkálkodott Molnár Tamás úgyszintén) kezdik érzékelni, mintha a teológiai szcientizmussal valami elveszett volna, jelesül a teljességérzés, az ember otthonérzetének élménye.

16 E váltás, kiszorítás, kizárólagosodás tényét leplezi a tudomány részéről minden újdonságnak „fejlődés” gyanánt történő megél(tet)ése – mintha folyamatok egymásra következésében és egymásra rakódásában minden elem teleologikusan csakis egyfajta végpont felé mutatna, és kizárólag ennek fényében s függvényeként rejthetne egyáltalán értelmet magában. Egy ilyen magatartás nemcsak a mindenkori jelen nagyszerűségének állít hódoló emléket, de egyszerűen mind minden más vagy korábbi állapotot szükségképpen az értelmezhetetlenség sötétségébe taszít, s ezzel diszkvalifikál. A tudománytörténet körében ld. pl. Vekérdi László: *Tudás és tudomány* (Budapest, TypoTEX, 1994), 582 o. címben összegyűjtött dolgozatait, különösen 'Tudás és tudomány' [1973], 158. és köv. o., valamint 'Tudományos világkép – tudományos műveltség' [1975/1976], 233. és köv. o. Egy talán még általánosabb nézőpontból született bírálat – éppen mert a kölcsönösen értelmezhetetlenné tétel egyébként aligha védhető módszerét kívülálló jellegénél fogva nem érzékeli – még élesebben fogalmaz: „A múltat, ahonnan a hagyomány ered, ilyen vagy olyan társadalmi-történelmi elemzés fényében relativizálják. Furcsa módon azonban a jelen éppen bármiféle relativizálástól mentes marad. Másként szólva, az Újszövetség szerzőit saját korában gyökerezett hamis tudattól vezéreltnek láttatják, miközben a jelenkorban működő elemző intellektuálisan kifogástalannak tekinti saját korának tudatosságát. Ezzel azokat, akik pusztán villanykapcsolókat kattintgatnak vagy a rádió keresógombját csavargatják, intellektuálisan fölébe helyezi Pál apostolnak.” Peter L. Berger: *A Rumor of Angels. Modern Society and the Rediscovery of the Supernatural* (Garden City, New York: Doubleday 1969), 51.

Jellemző a tudomány intézményesedésére, hogy önmagában a 'tudományos fejlődés', vagyis egy új elmélet térnyerése még nem feltétlenül jelenti bármiféle „igazság” hívebb megközelítését. Thomas S. Kuhn: *A tudományos forradalmak szerkezete* [The Structure of Scientific Revolutions, 2nd ed. (Chicago: University of Chicago Press 1970)] (Budapest: Gondolat 1984), 272. [Társadalomtudományi Könyvtár].

revolúciókkal, vérben gázolva és erőszakhoz folyamodva, ám később a lassú és fokozatos társadalmi evolúció finom csatornáin keresztül is) társadalomformáló, sőt utóbb egyenesen társadalomteremtő erővé vált. Ám a racionalizálás, amely nyíltan mechanizálja is az alapjául szolgáló folyamatokat – és a „társadalmi mérnökösödés” [*social engineering*] képszerű kifejezése is e gyökereket mutatja –, egyszersmind személytelenít. Felelős döntéseinket és főként az ezekért személyünkben vállalandó felelősség gondolatát a logikai „következés” kérlelhetetlenségének fügefalevelével borítva valójában kiiktatja.¹⁷ Nem véletlen hát, hogy a jogban, majd az erkölcsben s végül lépésről lépésre a társadalmi (ön)ellenőrzés további tényezőinek esetében is számottevő (s globális összehatásukban kisugárzóan meghatározó jelentőségű) kultúrákban immár hosszú idők óta egyre határozottabban elsikkad (sőt, egyenesen mondhatatlanná és számonkérhetetlenné válik) a mindenkori döntési helyzetben levő (s személyiségében a felelősségen kívül minden egyéb relációban önmagát éppen a világ köldökének tekintő) egyén személyes felelősségvállalása saját döntéseiért. Hiszen az, amit hajdani bölcsességünk birtokában még személyes döntés felelősségével vállaltunk, most már – „tudományos” világunkban, „haladó” korunkban, az „ésszerűség” feltartóztathatatlan diadalmenetében – receptre kimért (a mindenkor intézményesedő önvezérlő „tudományos közösség” olvasztókemencéjében kotyvasztott típusos végtermékként elénkbe tárt) kész tételek csupasz logikai (tehát éppen saját kritériumai szerint határozottan személytelen, bármiféle felelősségnek még a gondolatát is elutasító) alkalmazásává csökevényesedett – immár érzéketlenül (mert éppen saját játékszabályai szerint illetéktelenül) önnön sorsa, elméleti és gyakorlati következményei iránt.¹⁸

Mindeközben nemcsak a tudomány professzionalizálódott – védve magát, intézményeit és hivatásos munkásait bármiféle támadástól, egyszersmind per sze (és történelmi folyamatában immár tetten érhetően) a lehetséges és előre várható új kihívásoktól is¹⁹ –, de a folyamatnak felfelé ívelő (érett, ám már bom-

17 „Az egész újkor a bűn tényének szándékos letagadására épült fel, ez nyilatkozik meg abban a mesterségesen táplált morális és egzisztenciális indifferenciában, amely megteremtette a tudományt, a személytelenség apoteózisát.” Hamvas Béla: ‘Korszenvedélyek utólagos igazolása’ in *Patmosz I: Esszék* (Szombathely: Életünk könyvek 1994), 162. [Hamvas Béla Művei 3]. Racionalizmus és erkölcsi elidegenedés korrelációjára építi az ember elmagányosodásának mai körletét Robert Nisbet: *The Quest for Community* (San Francisco: ICS Press 1990), különösen 26. és köv. o. is [Mezei Tibor nyersfordításából a szerzőtől gondozottan ‘A közösség keresése’ *Polisz* (2003. június–július), No. 71, 15–37. és (2003. augusztus–szeptember), No. 72, 23–39. & in <http://krater.hu/polisz/pdf/polisz-2003#more-26859>].

18 Pedig bármiféle mechanikus következés lehetőségét ma már a megismeréstudományok egyöntetűen elutasítják. Filozófiai síkon, poszt-wittgensteini megfogalmazással élve ez mondható: „A elodatok nem tartalmaznak képeket bármiféleképpen magukba rejtetten. Sokkal inkább előírásoknak tekinthetők arra, hogy alternatív valóságképeket szerkesszenek általuk.” Jaakko Hintikka: *Logic, Language-games and Information* (Oxford: Clarendon Press 1973), 47.

19 Különösen a társadalomtudományi gondolkodásnak saját csapásain történő előrehaladását (s ilyen értelemben vett előítéletességét) jelzi visszatérő kudarca bármiféle prognosztizálásban

lását is előrevetítő) szakaszában, az újkor hajnalán megjelent az *entellektüel* típusa is.²⁰ Márpedig ő az az emberfajta, aki éppen azért, mert szabadon gondolkodik, s ezt hivatásszerűen, tehát a tudományos racionalitásra hivatkozva cselekszi,²¹ önmagát még a történelem ítélőszéke előtt is felmentendőnek ítéli saját jobbítónak szánt – de jelenkori történelmünkben nem ritkán a legember-telenebb szenvedésekhez és legpusztítóbb társadalmi és anyagi kártételekhez vezető – gondolatainak valóra váltási kísérlete következményei alól.²²

– a Szovjetunió sorsának előrelátásától a nemzeteszmé újrafogalmazódásáig, avagy a vallás s a család pótolhatatlanságának felismeréséig.

- 20 Előzetes társadalomtudományi felmérésként ld. Lewis A. Coser: *Men of Ideas. A Sociologist's View* (New York: The Free Press & London: Collier-Macmillan 1965), xviii + 374 o., Molnár Tamás: *Az értelmiség alkonya* [The Decline of the Intellectual (New Brunswick & London: Transaction Publishers 1984)], (Budapest: Akadémiai Kiadó 1996), 319 o., elgondolkodtató portré-sorozatként pedig Paul Johnson: *Intellectuals* (New York, etc.: Harper & Row 1988), x + 385 o. Baloldali utópizmus és nemzetárulás határmezsgyéjén ld. különösen David Cauter: *The Fellow-travellers. Intellectual Friends of Communism* [1973], rev. ed. (New Haven & London: Yale University Press 1988), 458 o. és Paul Hollander: *Politikai zarándokok. Nyugati értelmiségiek utazásai a Szovjetunióba, Kínába és Kubába, 1928–1978* [Political Pilgrims (Oxford University Press 1981)], (Budapest: Cserépfalvi [1996]), 369 o.
- 21 A büszke öntudatú gyakorlatias aktivizmus értelmében – „kíméletlen merészség, ellentmondást nem tűrő magabiztosság, a megilletőnek a követelésére, a hagyománnyal dacolásra, a tekintély kihívására s a szemöldök összehúzására irányuló hajlandóság” – éppen a jogászai intervencionizmus, a bármibe beleakaszzkodás példájában ld. Alan Dershowitz: *Chutzpah. A Bold Call for a New Attitude by and toward American Jews* (Boston, Toronto, London: Little, Brown & Company 1987), ix + 378 o. (idézet a védőborítón).
- 22 A szabadon lebegő, miközben spontán életfolyamatainkba is egyre agresszívebben beavatkozó értelmiségi felelőtlenségnek napjainkban számottevő irodalma van. Ld. pl. csupán a jogászai közeletiségben Robert H. Bork tollából *The Tempting of America. The Political Seduction of the Law* (New York: The Free Press & London: Collier Macmillan 1990), xiv + 432 o. és *Slouching towards Gomorrah. Modern Liberalism and American Decline* (New York: Regan Books / HarperCollins 1997), xiv + 382 o.

A hajdani szocialista világbirodalom romjain immár több mint évtizede zajló átalakulási folyamatban a fenti magatartásnak jogalakulásunkban is tetten érhető különféle vonatkozásait elemzi a szerző *Jogállami átmenetünk*. Paradoxonok, dilemmák, feloldatlan kérdések (Budapest: [AKAPrint] 1998), 234 o. [A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának könyvei 5] & <http://mek.oszk.hu/14700/14759/>; *Jogállami? átmenetünk?* (Pomáz: Kráter 2007), 241 o. [PoLiSz sorozat könyvei 6] & <http://mek.oszk.hu/14800/14850/>; továbbá *Válaszúton – hűsz év múltán*. Viták jogunk alapjairól és céljairól (Pomáz: Kráter 2011), 256 o. [PoLiSz sorozat kötetei 7] & <http://mek.oszk.hu/15100/15175/> című műveiben, valamint a *Kiáltás gyakorlatiasságért a jogállami átmenetben*. Szerk. Varga Csaba (Budapest: [Akaprint] 1998), 122 o. [Windsor könyvek II] gyűjteményében. Leghangsúlyosabban e kérdéstről ld. uő. 'Jogtudományunk az ezredvégen' in *Iustum, aequum, salutare*. Emlékkönyv Zlinszky János tiszteletére. Szerk. Bánrévy Gábor, Jobbágyi Gábor, Varga Csaba (Budapest: [Osiris] 1998), 298–314. [A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának könyvei 1] (& in <https://mek.oszk.hu/14700/14759/>, 187–200), mely ugyan eredetileg az MTA elnökétől kezdeményezett „Tudomány napja” első akadémiai jogtudományi intézeti ünnepség ünnepi beszédeként hangzott el 1997. november 4-én, az akadémiai szellemiségre már jellemzően ott még évekig publikálásra nem érdemesített kézirat maradt.

4. Elvektől a doktrinerizmusig

A dolgok ilyenén alakulásában az elsődleges felelősséget az a doktriner – avagy a fogalmi kifejezés megszépítő magasságaiba emelve: elvies – gondolkodás hordozza, ami korunkban éppen nem áll távol a liberálisnak kikiáltott mentalitástól.²³ Attól elvi, hogy a karteziánus tudományosmenny geometrikus-matematikai eszményű víziójára támaszkodik. Önnön sarokpontjait axiomatikus előfeltételekként rögzíti, esetleges kétségbevonásukat vagy bírálatukat pedig egy civilizációs minimum barbár visszautasításaként torolja meg. Logikainak mondott úton építi fel – valóban vagy látszólag ilyen alapokból kiindulva – teoremaikat s posztulátumait. Ezekben a kiindulópontokban hisz, az elméleti építkezés logikáját pedig isteníti – úgyannyira, hogy, mint hirdeti, másra vizsont már egyáltalán nincs is szüksége. Hiszen ha esetleg ellenbizonyítás történnék, úgy szerinte ez önmagát rekesztené ki a tudomány köréből, hiszen eleve annak alaphitét tagadná meg. Ha pedig a valóság merészelné nem igazodni az elvi módon generált eszmékhez, úgy bizvást megjósolhatjuk: gyakorlatában annál rosszabb lesz majd a tényeknek.²⁴

A perspektíva ma sem más, mint volt a 19–20. század fordulóján. Az, amit hajdanán José Ortega y Gasset: *La Rebelión de las masas* (Madrid: [Espasa-Calpe] 1930), 315 o. {*A tömegek lázadása*. Ford. Puskás Lajos (Budapest: Egyetemi Nyomda 1938), 221 o.} című műve modernitáspatológiájában az eltömegesedés s a demokratizmus pusztán mennyiségi kiválasztó elve eluralkodásának tovagyűrűző hatása végkövetkezményeként e látomásában leírt, ma a „nyitott társadalom” utópiájában jelentkezik, ami éppen egyes alkotóelemeinek a lefelé nivelláló tömeghatása révén – vö. pl. Leo Strauss: *Natural Right and History* [1953] (Chicago & London: The University of Chicago Press 1971), 131–132. [Phoenix: Philosophy] – haladásként csak az emberség valamiféle alacsonyabb szintjének reprodukcióját eredményezheti.

23 David Jonas & Doris Klein: *Man-child. A Study of the Infantilization of Man* (New York, etc.: McGraw-Hill Book Company 1970), xvi + 362 o. pszichiátriai indokolással éppen a kitalált életforma-teremtésben rögzíti az ember – és öröklött minőségei – napjainkban kulmináló degenerálódásának legfőbb forrását.

24 „Az az irány, mely az absztrakcióhoz ragaszkodik, a *liberalizmus*; felette mindig győz a konkrét, s ezzel szemben amaz mindenütt csődöt mond.” G[eorg] W[ilhelm] F[riedrich] Hegel: *Előadások a világtörténet filozófiájáról* [Vorlesungen über die Philosophie der Weltgeschichte] (Budapest: Akadémiai Kiadó 1979), 735. [Filozófiai Írók Tára].

A hagyományosnak és kialakultnak bármiféle formájától történő idegenkedés, egyidejűleg pedig mindennek tudatos jövőszabással meghaladása adja a mai entellektüel jellegzetes típusát. Molnár, különösen 309. o. „A racionalizmus éppen annak elhittetésére építi okfejtését, hogy bármit, amit önmagában elgondolhatunk, egyúttal valósággá is tehetünk.” Jeane J. Kirkpatrick: ‘Ésszerűség és tapasztalat a politikában’ [‘Introduction’ in Jeane J. Kirkpatrick: *Dictatorship and Double Standards. Rationalism and Reason in Politics* (New York: Simon and Schuster 1982)], ford. Varga Csaba in *Kiáltás gyakorlatiasságerő... 11.*

Egy ilyen háttér persze eleve már egy végeredményét előre kiválasztó szűrő szerepében mutatja a tudományt. És valóban: intézményesedése, paradigmatisma mivolta, módszertani s axiomatikus kritériumai okán a tudomány nem más, mint a társadalmi valóságkonstruálás egyik tényezője. Még különösebb színben tünteti fel a tudományt annak bizonyítása, hogy elsődlegesen még látásmódja sem vizsgálódási tárgyhöz szabott, hanem az önmagában már kialakult saját valóságlátásába visszacsatolt. Kritikus, de nem méltánytalan megfogalmazás

Utópizmus ez, ami a valóság próbája elé állítva bármiféle gyakorlati kudarcra érzéketlen marad, mert eszkatologikus magatartásból merít, prófétikus küldetést vállal, s ezért konformitást követel a tényektől úgyszintén. Igazságát mindenfajta igazság kizárólagos letéteményeseként hirdeti, s ezért bármiféle többséggel, meggondolással, kemény valósággal, szembeszökő kártétellel vagy nyilvánvaló lehetetlenüléssel szemben is makacsul ragaszkodik saját változatához: magyarázatához vagy programjához. Önmagán túl így lesz már immunis mindentől. (Persze önigényén túl alig is van más benne.) Semmi meg nem rendítheti, mert eleve kialakult meggyőződése szerint minden kataklizmából önmaga igazságában tovább erősödve kerül ki győztesként. Türelmetlensége már-már önnön tudományából is kirekeszti, mert – Ludwig Feuerbach kései rokonaként – amúgy sem magyarázni akar, hanem mindent megváltoztatni. Valóságtól elidegenült entellektüelek pótcselekvése, szalonforradalmisága ez. Lenyűgöző analitikus élű dekonstrukciók születhetnek ugyan ebből, ám rögvest teljes tanácstalanság áll be, görcsös válaszok gyakorlatiatlan szélsősége követi, mihelyt egy elvi manifesztum (liberális minimum, világbanki várakozás, állammal szembeszegezett igény) pozitív vagy negatív (másokkal szemben kritikai) megfogalmazása helyett bármiféle konstruktív társadalomépítő javaslatlall kellene előállania.

Nos, azért elv az elv és nem más, mert meghatározhatatlanul lebeg a minden és a semmi közt a logikai prédikátumok éterében. Azért beszél a morálfilozófia épp az elvek kapcsán „egymásra vetített egyensúlyról” [*reflective equilibrium*],²⁵ mert az elv úgy tesz, mintha mondana valamit, noha semmit sem mond addig, amíg felhasználóként magunk nem provokáljuk példák tömegén keresztül, hogy logikailag immár értékelhető kijelentések sorozatával kicövekeljük egy abból itt és most levonható/levonandó lehetséges üzenet határait. Vagyis az elv semmi addig, ameddig nem értelmeztük; ámde az válik majd belőle, amit saját használatunkra saját értelmezésünkkel – kontrasztív példák sorának a megválaszoltatásával – magunknak belőle kihámoztunk.

Az európai kontinens jogi gondolkodásáról tudvalevő, hogy az, amit jogi pozitivizmusként ismerünk, néhány évszázad – a polgári átalakulás nyomán

szerint „tudományos nézőpont szerint azt szabadna csupán hinnünk, amit látunk, noha a tudomány valójában éppen azt látja, amit előzetes előfeltevései alapján hisz arról, amit látnia kellene.” Nasr, 206–207. Mindez szociológiailag is igaznak bizonyul, mert „a társadalomban végbemenő cselekvés sikere több partikuláris tényről függ, mint amennyit bármelyikünk is megismerhetne. Egész civilizációnk ezért szükségképpen sok olyasminek az *elhívésén* nyugszik, amikről *nem tudhatjuk*, hogy karteziánus értelemben igazak-e vagy sem.” F[riedrich] A. Hayek: *Law, Legislation and Liberty. A New Statement of the Liberal Principles of Justice and Political Economy* [1976–1979], Complete one-vol. edition (London, etc.: Routledge & Kegan Paul 1982), 12.

25 Nelson Goodman: *Fact, Fiction, and Forecast* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press 1955), 65–68. nyomán John Rawls: *A Theory of Justice* (Cambridge, Mass.: The Belknap Press of the Harvard University Press 1971), 20–21, 48–51 és 120, a fenti összefüggésben értelmezésére pedig ld. Varga: *A bírói ténymegállapítási folyamat...*, 152.

született jogkodifikációk kora – óta ún. szabály-pozitivizmussá egyszerűsödött. Pontosabban körülírva e folyamatot, Jusztiniánusz és a felvilágosult abszolutizmus korai kódexei (különösen Nagy Péter, Nagy Frigyes és mások kíméletlenül egyszempontú jogmeghatározása) nyomán végül is a jog [ius] eszméjét civilizációnkban egy a társadalomra rákényszerített s az államhatalom birtokában szabadon változtatható akarat [voluntas] törvényi kinyilatkoztatására [lex] visszavezették, s így a hajdan értéket, eszményi mintát, dolgok feltárandó mértékét jelölő jogot egy pusztán formális szövegre [textus] redukálták. Egyidejűleg mindezzel a jogász hivatásban kifejlesztett mesterségbeli tudásra – a „jogász módszertan” körében (hallgatólagosan, de kőkemény kizárólagossággal) elismert eljárásokra, érvelésekre, hallgatólagosan átörökített szakmai értékek érvényesítésére – bízta e textus konkrét helyzetekben történő értelmezésének, gyakorlatba ültetésének nehéz feladatát. Jogként csak a törvényhozótól tétélezettet vállalták (innen a „pozitív” jog kifejezés), s pontosan azért folyamodtak a kodifikáció eszközeihez, hogy tétélezés révén kimerítő szabályrendszert hozhassanak létre. Ilyen konstrukció felépítésével vélték szolgálni a jogbiztonságot. Geometrikus-matematikai víziójuk jegyében az „alkalmazás” logikai vastörvényeire és következetességére bízta magukat, miközben csak és kizárólag a textusban rögzített szabályokból törvényszerű következtetéssel adódó következmények levonását és gyakorlati kikényszerítését érezték feladatuknak.²⁶

A szabály-pozitivizmusban rejlő logikai eszmény sugallatát követve érzéketlenné váltak hát saját cselekvésük közvetlen társadalmi következményei iránt: elháríthatták maguktól egy személyében felelős döntéshozó erkölcsileg is válaszút elé állító aggályait, s ehelyett egy kívülről-felülről adottként általuk megfogható (mert már fennállónak vélelmezett) mintához – a szövegben rögzített szabályhoz s ennek logikai eszmény szerinti, a szakmai hagyománytól szentesített értelmezéséhez – ragaszkodtak. Az elvet mint a szabálytól megkülönböztethető irányító erőt a legkorábbi időktől ismerték ugyan az európai kontinensen is. Ám szerepe nem volt több, mint a múlt nem feltétlenül nevesítendő, de magától értetődően követendő hagyományának hallgatólagos jogi előföltevésként történő közvetítése (s ennyiben kétséges helyzetekben egyfajta irányjelzés). Fel sem ötlött azonban bennük annak lehetősége, hogy magukkal a szabályokkal szemben, a szabályok eseti kijátszására vagy gyakorlati lerombolására próbálják az elveket felhasználni.

E hagyomány töretlen továbbélése volt mindvégig az európai kontinentális jogfelfogás egyik tartóoszlopa. Nem vált le erről az angolszász fejlődés sem, melyben egészen a második világháború utáni időkig a múltban felhalmozódott

26 Vö. a szerzőtől *A kodifikáció mint társadalmi-történelmi jelenség* [1979], átdolg. és bőv. 2. kiad. (Budapest: Akadémiai Kiadó 2002), 439 o. & <http://mek.oszk.hu/14200/14206/> és 'A bírói tevékenység és logikája: Ellentmondás az eszmények, a valóság és a távlatok között' *Állam- és Jogtudomány XXV* (1982), 3, 464–485. [reprint in Varga Csaba: *A jog társadalomelmélete felé* (Budapest: [Osiris] 1999), 189. és köv. o. [Jogfilozófiák] & <http://mek.oszk.hu/14300/14393/>].

esetjogból az új eset eldöntésének követendő mintája kialakításában segédkező induktív érvelésben a maga módján szintén az elvek ilyen kiegészítő szerepe érvényesült. Nos, a '68-ban színre lépett generáció ezt kezdte ki és forgatta visszajára az Amerikai Egyesült Államokban – az alkotmányosságban és az alkotmány érvényre juttatásában saját dekonstruktív felfogása, valamint az immár a jogrenddel szembeeszelő, majd kritikai meghaladásával azt szétfeszítő emberi jogi ideológiák és mozgalmak hatására.

Az amerikai gyakorlatban ma érvényesített politikai aktivizmus jogi világképe szerint a tételezett jog csupán egyféle lehetségesen aktualizált lebontása egy felsőbb érvényességű jogrendnek, melynek forrását alkotmányosan elismert jogelveknek s ezek logikailag kibontható következményeinek a láncolata adja. Ennélfogva rutinhelyzetben a bíró nem tesz mást, mint *jobb híján* (azaz: mintegy szubszidiárius jogforrás gyanánt) alkalmazza a tételes szabályt – mintegy (metaforikus kifejezéssel) annak bevallásaként, hogy történetesen akkor és ott éppen nem lát benne alkotmányossági, jogelvi vagy emberi jogi aggályt, tehát ez alkalommal nincs oka (vagy alapja) arra, hogy a törvényt mellőzze, s helyette saját, felsőbb elvi forrásokból közvetlenül az eldöntendő ügyre vonatkoztatottan levont vagy teoretikus okfejtéssel támogatott szabályváltozatát érvényesítse.

Nos, mint előbbi látteleletünkben is kitetszhetett, az elvből azóta az Amerikai Egyesült Államokban, de belőle kiindulóan globális méretekben is terjedően egy úgyszólván a jogi körében mindent hatalmába kerítő fegyver lett. Nem az uralja immár a jogot, aki törvényhozóként szabályrendszerét létrehozta, hanem az, aki az alkotmány – akár pusztán ünnepélyes, patetikus, esetleg csupán iránytjelölő vagy pontosabban meg nem határozott eszményt mint kívánalmat, vagy programszerű irányt jelentő – szöfordulataiból elvet olvas ki,²⁷ vagyis aki egy prókátorként kikényszerített eljárási lehetőséggel elve vagy saját bírói pulpitusával gyakorolható hatalmával visszaélve, egy így „megtermékenyített” elvre (vagy a még merészebb, még „konstruktívabb”, mert még gátlástalanabban „aktivista” magatartást választva, ilyen elvből logikai levezetéssel származtatott „másodlagos” elvekre)²⁸ hivatkozva, egy akár egyébként világosan és

27 Klasszikus kifejezése ennek Benjamin Hoadly bangori püspök kiállása királyával szemben [*The Nature of the Kingdom, or Church, of Christ. A sermon preach'd before the King, at the Royal chapel at St. James's, on Sunday March 31, 1717* (London: printed for James Knapton, and Timothy Childe 1717), 12. <https://quod.lib.umich.edu/e/ecco/004809919.0001.000?view=toC>; a jogelméleti világban először idézte John Chipman Gray: *The Nature and Sources of the Law* [1909], 2nd ed. (New York: Macmillan 1948), 102]: „az az igazi törvényhozó, akinek abszolút tekintélye van bármely [...] törvény értelmezésére, és nem az, aki először leírta vagy kijelentette azt” [„whoever hath an absolute Authority to interpret any written, or spoken Laws; it is He, who is truly the Law-giver, to all Intents and Purposes; and not the Person who first wrote, or spoke them.”]

28 A magyar alkotmánybírói döntési gyakorlat elemzésében kifejtve ld. pl. Béla Pokol tollából 'The Constitutionality of Legislation' [1993] in *European Legal Cultures*. Ed. Volkmar Gessner, Armin Hoeland, Csaba Varga (Aldershot, Brookfield USA, Singapore, Sydney:

egyértelműen megfogalmazott szabály érvényesítésének a kifejezett és nyílt mellőzésével is, saját megoldását játssza ki és próbálja a társadalomra rákényszeríteni „a jog” útjaként. Ez az eleinte csupán teoretikusan kimunkált lehetőség²⁹ azóta világszerte a tényleges joggyakorlatban követett és – mondjuk úgy – tudományosan is igazolt irányzattá növekedett,³⁰ aminek hullámai már nálunk is belülről próbálják mardosni a jog falait.³¹

Ezzel pedig ismételten mai világunk problematikussá válásának egyik kiindulópontjához érkeztünk vissza. Jelesül, az ember mintha technológiai sikeritől olyannyira elvakult volna, hogy nem is érzékeli immár az általa önmaga körül konstruált világnak éppen magára az emberre leselkedő veszélyeit. Tudományosan alátámasztottnak hitt utópizmusok uralják hát szellemünket, a logika pártatlan erejére bízott önhitünk a doktriner önérvényesítés pózát vette fel – isteni teremtő erővé válnak látjuk magunkat, az elhagyott múlt csökevényeként tekintve vissza egykori gyengeségünk sugallataira: hagyományra és tapasztalatra, hitre és erények tanítására egyaránt.³²

Dartmouth 1996), 451–454. [Tempus Textbook Series on European Law and European Legal Cultures I], ill. *Alkotmánybíraskodás. Szociológiai, politológiai és jogelméleti megközelítésben* (Budapest: Kairosz 2014), 227 o.

29 Ronald M. Dworkin: 'The Model of Rules'. *University of Chicago Law Review* 35 (1967), utóbb ezen írás világszerte viták középpontjába kerülő számos újranomálásának címe szerint: 'Is Law a System of Rules?'

30 A tudományban a jogi érvelélmélet tévedt erre az útra, Németországban pedig különösen Ralf Dreier in *Recht – Moral – Ideologie Studien zur Rechtstheorie* (Frankfurt am Main: Suhrkamp 1981), 365 o. [Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft 344] és *Recht – Staat – Vernunft Studien zur Rechtstheorie 2* (Frankfurt am Main: Suhrkamp 1991), 247 o. [Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft 954].

31 A magyar alkotmánybírósági gyakorlat kezdetén, az 1990-es években pl. „a Magyar Köztársaság demokratikus jogállam” dodonai alkotmányi kijelentéséből származtattak olyan kritériumokat, amelyekkel aztán társadalmilag kiemelkedően romboló, a rendszerváltoztatás szándékát nem egyszer s nem egy tekintetben végérvényesen visszájára fordító következményekkel – ámde egy elvont alkotmányosság eszményi idolljának szentségét érvényre juttatva – nyilvánítottak alkotmányellenessé törvényeket. Megjegyzendő, Magyarországon a jogállamiságnak úgyszólván nincs semmiféle dogmatikai kifejtése – vö. pl. a szerzőtől 'A jogállamiság és joga' [1993] in Varga: *Jogállami átmenetünk*, 139–154 –, s a nemzetközi irodalom sem jut sokkal tovább annak megállapításánál, hogy szerzőktől és alkalmi kontextusoktól függően annyiféle jogállamiság van, ahányféle applikációs kísérlet. Legutóbbi fejleményekben ld. pl. Varga Csaba: 'Eszményből bálvány? A »joguralom« és csapdahelyzetei (Gondolatok egy könyv ürügyén)' *Valóság* LIX (2016) 2, 28–40. & http://epa.oszk.hu/02900/02924/00038/pdf/EPA02924_valosag_2016_02_028-040.pdf, ill. uő. *Jogállamiság – viták közegében* (Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó 2022), 518 o.

32 „[A] racionalizmus [...] inkább az elvontra támaszkodik, mint a konkrét; inkább a lehetségest tartja szem előtt, mint a valószínűt; és többnyire nem a valóságos ember lebeg a szeme előtt, mint inkább az, amivé az ember válhat – legalábbis azt figyelembe véve, ahogyan ezt a racionalista elgondolásában elképzeli.” Kirkpatrick, uo.

5. Eszmény: matematikai–logikai [re]konstruálhatóság

Mind a matematika, mind a logika – történetében, axiomatikus eszményű kifejtettségében (pontosabban: kifejtettségeiben) – nyilvánvalóan egyetemes. Nem ismer határokat, legfeljebb az elvont bölcselkedést inkább vagy kevésbé elősegítő kultúrákat. Az emberi gondolkodás fejlődése szempontjából mégsem az az érdekes, hogy az általánosság síkján elvontan miként művelték ezeket görög, római, zsidó, iszlám vagy éppen reneszánsz elmék, hanem csakis az, hogy mire használták: mennyire és miként bízták magukat irányítására, mennyiben érezhetők iránymutatóknak a minden korban felbukkanó emberi dilemmák megoldásában.

Nos, az európai kontinensen az utóbbi másfél évezredben egyetlen irányba mutattak a fejlemények. Végletes kifejezésében is tiszta típusát, a *more geometrico* eszményű gondolkodást Gottfried Wilhelm Leibniz kedvenc vágyképe példázza: férfaink, ha egymás közti vitáikban nem juthatnak dűlőre, felvilágosodva írót és palatáblát vesznek kezükbe, s felkiáltva – „*Calculemus!*” – „módszeres” eljáráshoz folyamodnak, mintegy „kiszámítják” az eredményt.³³ Érdekes itt megjegyeznünk, hogy a kereszténységgel közös gyökérzetű két másik ábrahám³⁴ vallási-civilizációs hagyományban, az ősbibb, eredeztető zsidóban és az utóbb formálódott iszlámban éppen nem ilyen kizárólagos a pusztán logikára (vagyis fogalmi elvonatkoztatások matematikai kezelésére) történő hagyatkozás öröksége. Teokratikus hagyományú rendekről lévén szó, a keretet a teológia adja, a jog pedig e kereten belül a társadalmi alkalmazás irányainak s határainak megvonására hivatott. Nos, a zsidó és az iszlám kultúrában a jog sem eleve kompetensnek, sem végső kritériumnak nem tekinti a logikát. Persze nem azt utasítja vissza, hogy alkalmazási körében felhasználhassa, de egészében mesterkélt előföltevére építő s ezért túlzottan is leegyszerűsítő eszköznek tekinti ahhoz, hogy emberi dolgokban – azaz végső fokon csakis Istentől megítélhető/megítélendő erkölcsünk tekintetében – egyáltalán rábízza magát.³⁵

A logikai azonosság logikai kategória; nem emberi dologról vall. A logikailag feltárt paradoxon, következetlenség vagy ellentmondás elsősorban s min-

33 G. W. Leibniz: *Philosophische Schriften* hrsg. Carl Immanuel Gerhardt, IV (Berlin: Weidmann 1875–1890), 200. Vö. még Varga Csaba: 'Leibniz és a jogi rendszerképzés kérdése'. *Jogtudományi Közlöny* XXVIII (1973) 11, 600. és köv. o. {& <http://mek.oszk.hu/14300/14393/>, 39–55.}, 2. pont.

34 E megjelölést Nasr visszatérő használatából kölcsönöztem.

35 Vö. pl. Chad'm Perelman: 'Legal Ontology and Legal Reasoning', *Israel Law Review* 16 (1981) 3, különösen 358–359, illetőleg Lawrence Rosen: 'Equity and Discretion in a Modern Islamic Legal System', *Law & Society Review* 15 (1980–1981) 2, különösen 232. és köv. o., valamint – ezeket is magában foglalóan – *Comparative Legal Cultures*. Ed. Csaba Varga (Aldershot, Hong Kong, Singapore, Sydney: Dartmouth & New York: The New York University Press 1992), IV. rész: 'Comparative Legal Methods' [The International Library of Essays in Law and Legal Theory: Cultures 1] {magyarul Összehasonlító jogi kultúrák szerk. Varga Csaba (Budapest: Osiris 2000), xi + 397 o. [Jogfilozófiák]}.

denekelőtt legfeljebb magáról a logikai megítélésről vall.³⁶ Az ember erkölcsi tépelődéséről annyit sugall csupán, hogy túlzottan is összetett ez egy mindent pusztán formalizált önelvére csupasztító megközelítés számára.

6. Az ember dilemmája

Következtetések nehezen kínálkoznak nyugati civilizációnk e körletéből, leginkább, mert eddig alig kétségbe vont sarokponti előfeltevéseket érintenek. Hiszen gondoljuk csak meg: tudománya intézményesítésével,³⁷ önmagát ennek alárendelő módszeres gondolkodásával a nyugati ember meghódította környező világát – valóban meghódította, hiszen jármára fűzte, tetszése szerint akár szét is rombolhatja immár amúgy is globális faluvá tett glóbuszunkat. Csak ő érte ezt el, csakis ezzel érte el – így hát nem arról van szó, hogy jó-e vagy rossz, alkalmas-e vagy alkalmatlan ez az eszköz, hanem kizárólag a többnyire meg sem fogalmazott előkérdésről. Annak kérdéséről, vajon az ember e rendkívüli teljesítményben megmutatkozó tehetségének szükségképpen el kell uralnia magát az embert is? Ha technológiájában bizonyult ily mértékben sikeresnek, úgy az embernek magának is technológiává, az általa teremtett technológia csupaszkiszolgálójává kell lennie? Vajon teremtett lényünk nem éppen sokszínű és sokágú adottságával, sokirányú képességével lett úrrá környezetén – és sokáig önmagán is – e földön? Tehát a magunkban fölfedezett szerszámkészítő adománynak vajon egyszersmind sorsunkká is kell válnia? Az, ami jó, ha saját helyén, jóra használják, csakis hipertrófiájában, mindenben és mindenünkön eluralkodva mutatkozhatnék már csak meg? Mert egészen elfelejtkeztünk volna már őseink bölcsességéről, erény és arány egymásra utaltságáról? Vajon a haszonelvűség kiválasztó elvével szükséges-e egyszersmind már önmagunk emberi mivoltát is gúzsba kötni?

Nehéz bármiféle következtetés levonása azért is, mert e nagyszerű sikerek láttán hálátlan (s tán jogosulatlan is) lenne egyszerűen zsákcúba kerülésről elmélkednünk. Mégis, kortárs törekvések példázzák, hogy bármiféle reformszándék, a valós helyzetre rádöbbenés anélkül, hogy egyidejűleg az ide vezető

36 Vö. a *Babilóniai Talmud* elbeszélését a Shammai és Hillel ellentétes jogászai véleményei közti vitáról, melynek az égből alászálló hang vetett csak véget: „Mindkettő az Isten szava.” *The Babylonian Talmud*. Seder Mo'ed III: Erubin (London: The Soncino Press 1938), 13b, 85–86. Mert „[k]ét szembenálló és egyenlőképpen ésszerűnek nyilvánított értelmezés közül az ember megejtí választását, ha ez éppen szükséges; de véletlenül sem arra hivatkozva, hogy ezek bármelyik hamis vagy ésszerűtlen lenne.” Chaim Perelman 'Désaccord et rationalité des décisions' in *Archivio di Filosofia*. Ed. Enrico Castelli (Roma: Istituto di Studi Filosofici 1966), 98–93. [magyarul in *A jogi gondolkodás paradigmái*. Szövegek. Szerk. Varga Csaba (Budapest: [ETO-Print] 1998)], 19 [Bibliotheca Cathedrae Philosophiae Iuris et Rerum Politicarum Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae, III/2]]. Az egész tematikához ld. a szerzőtől *A jogi gondolkodás paradigmái* (2004), passim, különösen 150–151, 161. jegyzet.

37 Az institucionalizálódás – joggal – maga is a tudományfejlődés egyik alapköve. Vö. pl. Verkerdi, passim.

helyzetet is tisztáznánk, az alapokat gyökereikig visszanyúlóan újragondolnánk, legfeljebb retorikai malaszt, pótcselekvés marad.³⁸ Vissza kell találnunk hát emberi értékeink eredendő fundamentumához, s újra birtokba vennünk összes képességünket, mely nekünk, embereknek megadatott.

Láttuk már, hogy nem készségeink s eszközeink erőteljes – akár egyoldalú – fejlesztése, hanem arányt és mértéket nem ismerő, saját alkalmazási területén messze túlterjeszkedő eluralgása fogalmazódott meg e látleletben.³⁹ Láttuk már, hogy nem az előreláthatóság és biztonság garanciáinak a jogműködésbe építése, hanem a személyes döntésért viselendő felelősség (a mindenkori ügynek ügyként fogadása, s ezzel egzisztenciális választásként megoldása) kiiktatása felett érdemes itt és most eltűnődnünk.⁴⁰ Az európai gyökerű kontinentális és angol-amerikai jogban régóta megfogalmazódtak már különféle javaslatok a jogi döntéshozatal fundamentalizálására, formális igazolásának kifejtő-bizonyító (szubsztancializáló) materializálására, a jogi processzusok társadalmilag reszponzívva tételére,⁴¹ vagyis arra, hogy a jog autotélikus, tehát önmaga formalizmusaiába zárt különállását, specifikusan kódolt beteljesedési igényét⁴²

38 Számos gondolat – pl. „a növekedés határai”, „a fenntartható fejlődés” –, mely értelmet kívánt keresni s ezzel korlátot szabni, a megalapozó előföltévekkel nem szembesülve, csupán néhány kiválasztott következmény minimalizálásával vagy optimalizálásával foglalkozhatott.

39 „A racionalizmus [...] azok közé a dolgok közé tartozik, amelyeket nem lehet teljes egészükben elfogadni vagy elvetni, hanem megfelelő területre kell határolni. [...] Való, hogy az ész a tiszta logika és a matematika birodalmában szabad és független, saját törvényeit követi. A baj akkor kezdődik, mikor ezt a pusztán elméleti gondolkodást az élet és társadalom valóságára viszik át, ahol az ész bíróként kötve van a tapasztalatokhoz és körülményekhez.” Wilhelm Röpke: *A harmadik út* [Gesellschaftskrisis der Gegenwart], 2. kiad. (Budapest: Auróra 1943[?]), 58. és 59.

40 „A törvények oly számosak, egymással annyira ellentmondásban levők és dacára látható szigorúságuknak, olyannyira hajlíthatók, hogy mindig ítélkezhetünk a méltányosság alapján. – És így tesznek? – Soha, mert a méltányosság alapján ítélkezve, felelősséget vesz magára az ember, amit senki sem akar tenni.” Emile Faguet: *A kontárság kultusza és a felelősségtől való rettegés* [Le culte de l'incompétence et l'horreur des responsabilités] II, ford. Szánthó Gyula (Budapest: Franklin-Társulat [1944]), 10. [Kultúra és tudomány]. Nem véletlen, hogy a felelősség-elv hiányát a demokrácia természetszerű járulékanak látja Várkonyi, 255. is: „ha kisebbségben marad, nincs szava, ha többségre jut, minden cselekvése jogosult, megbukhat, de nem büntetik.”

41 Richard A. Wasserstrom: *The Judicial Decision. Toward a Theory of Legal Justification* (Stanford: Stanford University Press & London: Oxford University Press 1961), 197 o., Per Olof Bolding: 'Reliance on Authorities or Open Debate? Two Models of Legal Argumentation', *Scandinavian Studies in Law XIII* (Stockholm: Almqvist & Wiksell 1969), 59–71. és Philippe Nonet & Philip Selznick: *Law and Society in Transition. Toward Responsive Law* (New York, etc.: Harper & Row 1978), vi + 122 o. példájában vö. a szerzőtől *Jogi elméletek, jogi kultúrák*. Kritikák, ismertetések a jogfilozófia és az összehasonlító jog köréből (Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem „Összehasonlító Jogi Kultúrák” projektuma 1994), 143–144, 278–280 és 226–236. [Jogfilozófiák].

42 Lukács György: *A társadalmi lét ontológiájáról I–III* (Budapest: Magvető 1976) kriterializálta a jogot sajátos *Verfüllungssystemje* révén. A jog különállásának oldási kísérleteire, történetére pedig ld. Varga Csaba: *Jogváltozás* (Budapest: Akadémiai Kiadó 2022) <https://mersz.hu/varga-jogvaltozas/>, ill. *Jogváltozás* (Budapest: Akadémiai Kiadó – Társadalomtudományi Kutatóközpont 2022), 212 o.

valamiképpen oldják – ezek azonban mindmáig pusztán a praktikum utilitárius igazolhatósága elvi körében mozogtak, fel sem vetve az alapkérdést: a jogászai gondolkodásnak a tudomány mintájára képezett általános gondolkodói mentalitásunkba történő beágyazottságát.

Pedig Várkonyi Nándor éppen ennek évezredes alakulásáról, az ember sorsának gondolkodásunk sorsával osztozó problematikusságáról szólt. Márpedig az ember és képességei összetettségének hagyománya, adottságaink mindenoldalú birtokbavételének és fejlesztésének igénye, az emberi bölcsesség és tudás forrásainak gazdagsága s bármely kiválasztott „királyi út” önmagába bezárkózó szegényessége, kizárólagosságának eredendő ambivalenciája az emberiség nagy kultúráiban mindenütt megfogalmazódott. S – legalábbis jelképes értelemben – bármiféle egyoldalúság helyett valamiféle szintetizáló *Végső Feloldás* igénye Bresciai Albert szinoptikus látomásában Európában már évszázadokkal Descartes születése előtt megfogalmazódott – akkor, amikor Aquinói Tamás halálakor Albert testvér látomásában megjelenve Szent Ágoston művük közösségről s egységéről tett tanúságot néki.⁴³

7. Egyéni és közösségi létünk mint vállalás és vállalkozás

„Amíg Isten és a benne való hit helyett a vallást, a szeretet helyett a jogot, cultus helyett a culturát és a hit öntudatos meggyőződése helyett a filozófiát tartja valaki végső és megapelláthatatlan állomásoknak, addig sohasem kapja meg a világ logikai rendszerbe szerkesztett olyan áttekintését, amely életformául is alkalmas lenne.”⁴⁴

„Az emberi elme sajátos torzszülötte az a hiedelem, hogy a valóság alá van vetve a logika szabályainak, holott valójában magának a szimbolizmusnak vannak természetéből adódó szabályai, melyek a logika szabályaiban fejeződnek ki, és semmi közük a valóság folyamatához, csak a szimbolikus folyamat jellegét tükrözik.”⁴⁵

A tudomány terminusaiban beszélünk, miközben magunkon tünődünk. Megszoktuk, hogy magunkat nem adjuk ki, s legszemélyesebb környezetünkről – önnön személyiségünkről, hitvesünkről, családukról, népünkről és nem-

43 „Mert Ő az én fiam, ki híven követte az apostoli tanítást s az enyémet is, és ezzel megvilágosodást adott az Egyháznak [...]” [Antal, bresciai dominikánus testvér in] ‘First Canonisation Inquiry’, LXVI. pont in *The Life of Saint Thomas Aquinas*. Biographical Documents. Ed. Kenelm Foster, O. P. (London: Longmans & Baltimore: Helicon [1959]), 104. A gondolkodásban s a nyelvhasználatban egyfelől a megtermékenyítő bizonytalanság vállalása, másfelől a logikailag axiomatikusan rendezett fogalmi szigorúságra törekvés ellentéte és egy majdani (lehetséges?) végső szintézisben [irodalmi megnevezésében ez a *The Great Resolution*] feloldódása jegyében ld. a szerzőtől *A jogi gondolkodás paradigmái*, 2.3.3. pont, különösen 150.

44 Mata János: ‘Apologia Debreceni’ in *A másik ember felé*. Az Exodus munkaközösség dolgozatai. Szerk. Karácsony Sándor (Debrecen: {Exodus} 1942), 81.

45 Christopher Caudwell: *Romantika és realizmus*. Tanulmányok [T. E. Lawrence: A Study of the Bourgeois Artist (1938)] (Budapest: Gondolat 1979), 187.

zetünkről – csak annyit közlünk, amit megismerés módjára, leíróan, akár harmadik személyben is megfogalmazhatunk. Tehát átkódolunk, denaturálunk, eredendő természetében meghamisítunk. Hiszen amint az előbbieken a világunkról s a világban elfoglalt helyünkről, erkölcsünkről, sőt jogi megítéltetésünkről szóló filozofikus gondolkodásunk alakulása kapcsán láthattuk, szellemi valónkban fokról fokra, ám egyre teljesebben a tudományszerű(sített)séghez hasonultunk. Ezzel – kultúrából civilizációba merevülten – folyvást újabb önredukciókat hajtunk végre, a természetes emberi valóból közvetítettségeknek olyan egyre kizárólagosabban artificiális, vagyis mesterségesen létesített világába be- és visszaszorultán, ahonnan lassan már egykori önmagunkat is egyre kevésbé látjuk. Merthogy amit közvetlen tükörképünknek hiszünk, egyre kevésbé más, mint abból transzformált eszköztárunk. És, mint látjuk, itt válunk leginkább sebezhetővé, veszély esetén mindennemű visszavonulási lehetőséget már javarészt elvesztett kiszolgáltatottsággal védtelenné.

Ahogy az ősi bölcsesség mindig is vallotta, teremtettségünkben, *imago Dei* mivoltunkban⁴⁶ képességek egész tárházát hordoztuk; ezekből azonban lassan kiüresedtünk.⁴⁷ Pedig velünk születtek, jövőjüket magunkban hordtuk,⁴⁸ miközben úgyszólván kizárólagos bizonyosságokként valóban, megcsalás nélkül hagyatkozhattunk is rájuk.⁴⁹ Nos, pontosan ezt az egykori teljességet kell/kellene jövőnk érdekében fokozatosan visszanyernünk, létfenntartó gazdálkodásunkban⁵⁰ csakúgy, mint mindennapi életvitelünkben, így létünk értelmének s kereteinek a keresésében is.

Azzal, hogy mindent tudományszerűen közelítünk meg, a tudomány modellszerű megközelítését is magunkévá tesszük. Pedig amikor magunkat környezetünkben s környezetünket magunkban keressük – mint egykori teológus

46 Vö. https://en.wikipedia.org/wiki/Image_of_God.

47 Ld. akár csak pár évszázaddal korábbi áttekintések – pl. [J. Bethum]: *A Short View of the Human Faculties and Passions...* 2nd ed. (Edinburgh: A. Neill, etc. 1770), 128 o. – változásait akár az ősiség emlékezetével, akár mai változatokkal összevetve.

48 „A természet bennünk rejté gyökerét; gyakorlatunkban fejleszthetjük s termékenyíthetjük meg.” [„La nature plaça le germe en nous; l'art le développe & le féconde.”] Joseph-Marie [baron] de Gérando: *La génération des connaissances humaines*. Mémoire (Berlin: Decker 1802), 191.

49 „Az emberi képesség önmagában véve csálhatatlan.” [„Facultas humana de se infallibilis, per accidens fallere potest.] P. Hoenen S. J.: *De noëtica geometriae origine theoriae cognitionis* (Roma: Universitas Gregoriana 1954), 233. [Analecta Gregoriana LXIII: A/5].

50 Ebből sarjadt az ember-központú, az utódainkra is ügyelő öfenntartó gazdálkodás lehetőségeinek keresése egyfelől Kindler József (Budapesti Közgazdasági Egyetem) és tanítványi köre (vö. https://alternativgazdasag.fandom.com/hu/wiki/KOVÁSZ_folyóirat,_2007-), és ebben pl. Gellény Krisztina & Margóczy Katalin 'Jövőkereső párbeszéd a múlttal: Intergenerációs szolidaritás és ökoszisztéma szolgáltatások a székely falutörvényekben', *Kovács* 2016/1–4, 31–50. & http://epa.oszk.hu/00700/00721/00027/pdf/EPA00721_kovasz_2016_01-04_031-050.pdf, másfelől katolikus intézményi kutatásként, pl. *Emberközpontú gazdaság*. Szerk. Baritz Sarolta Laura & Dabóczi Gergely (Budapest: KETEG Oikonomia Kutató Intézet Alapítvány [2016]), 431 o.

barátom⁵¹ tanította: nem kell feltételeznünk a „család”, „nép” és „nemzet” intézményeinek közvetlenül isteni fogantatását, hiszen elégséges belátnunk, hogy a felnőtté válás hosszú folyamat, s ebben, mióta e fentiek kialakultak, pontosan ezek segítik és óvják az emberként születettet, tehát amíg feladatukat betöltik, nemcsak szükségesnek, de egyenesen kvázi-természetjogi megalapozottságúnak minősülnek –, nem egyszerűen megismerünk. Hanem teljes emberként cselekszünk, vállalunk és vállalkozunk, s mind e közben folytonosan válsztunk.

Tisztában kell tehát lennünk a sorrenddel mindennapi életünkben s múltunk azonosításáért fáradozó magányos vagy társas töprengéseinkben egyaránt. Léteünk, gyökereket s azonosságokat tisztázó vágyunk, benne ethoszunk, egész vállalkozásunk és vállalásunk a teljes emberé, minden képességével egyetemben. Mintegy *probatio* és *approbatio* gyanánt, tehát segédeszközként játszunk a tudomány játékát, egyébkénti előrehaladásunk lehetséges/kívánatos irányítójaként s majdani igazolójaként. Mindkettő játékszabályait komolyan kell hát vennünk, ám mindkettőt kizárólag a saját területén, véletlenül sem tévesztve vagy mosva össze területeiket, mondandójukat, érvényüket. Mert minden generációnak újfent tudatosítania kell, hogy miközben átélve a teljes ember iránti igényt egyszersmind jövőnkért munkálkodunk, múltunkért is fáradozunk, hiszen erőt csakis a küzdésből, többleterőt a már megküldöttből s így már megszerzettből meríthetünk.

51 Góják János (1930–2012) teológus, a *Dunántúli Napló* XV (2004) július 10. és december 31. közti hétvégi számainak hasábjain folytatott természetjogi sorozatában; vö. Varga Csaba: 'Emlékezés egy nagyszerű teológusra', *Hetedhétáthár* [Pécs] (2012. július 29.) <http://hetedhethatar.hu/hethatar/?p=19764>.

Zsille Gábor

Átlagos csütörtök

Nem volt csatlakozás. Nyolcvanöt percet
álldogáltam mozdonyhiba miatt
a csíkszeredai állomáson
júliusban, a hét negyedik napján.
Csillogott a meredek hegyoldal
az éjjeli felhőszakadás után,
a haragoszöld fenyőerdő teste
még nem száradt meg a zuhanyfülkében,
a hőség aznap későn kelt, csillogtak
a meztelencsigák a csapzott fűben.
A völgyből gomolygó pára elvegyült
a szűk peron cigarettafüstjével,
a hangosbeszélő szignálokat
és idegen szavakat recsegett.
Körülnéztem: a töltésen, a fűben,
a repedt betonon és a sínek közt
Péter műanyag pohara, János
összegyűrt chipses zacskója, Jakab
sörösdoboza, Máté köpései...
Dsidára gondoltam, ahogy száz éve
Kocsárdon elindult benne a vers.

A 8.40-es személy

Tanyák, őzek, fácánpárok,
nyulak, őzek, fácánpárok,
ezer kis tóként a belvív,
Kisér, Jászdózsa, Jászárok –

ZSILLE GÁBOR (1972) költő, műfordító. A *Magyar Napló* versszerkesztője.

Szállást, köszönöm, nem kérek,
csak átutazóban vagyok,
majd pártfogásukba vesznek
a múzsák és az angyalok –

Előadok Petőfiről
a jászapáti művházban,
majd indulok vissza Pestre,
ha már eleget túráztam –

Majd pártfogol engem Sándor,
ha mellékvágányon járok,
foltokban csillog a belvív,
tanyák, őzek, fácánpárok –

Magántemető

Ha most listát írnék mindazokról,
akiket életem során személyesen
ismertem, és már meghaltak,
sok száz név kerülne a papírra,
vagy talán ezer – egy egész falu.

Ötven év alatt mekkora tömeg:
egy falunyi ismerős halt belém,
parcellákba rendezve pihennek
emlékeik, könyveik, az arcuk,
néhányuk körül térdig nőtt a gaz.

Hátul a fűben egy eldölt korpusz.
Fejfák és névtáblák sokasága
porlad el, rozsdáll, miközben versek
születnek bennem. Egyszerre vagyok
bölcső és a mindenség nyughelye.

Művészbejáró

A varsói felkelés egyik
fogságba esett túlélője
arról számol be, hogy a saját
szemével látta: miután a
nácik hatvanhárom nap alatt
módszeresen földig rombolták
a várost, és lemészároltak
több százezer embert, a kevés
épen maradt ház egyikébe
bement egy csikorgó csizmájú
német tiszt, átlépett a járdán
és a küszöbön fekvő halott
lengyelek fölött, a földszinti
szobában leült egy zongora
mellé, és gyönyörűen, kotta
nélkül Chopin-műveket játszott.

Mintha én felégetném Berlint,
és a múzeumuk egyetlen
ép termében idősebb Cranach
Szent Család-képeit csodálnám.
Mintha megkínóztatnám Lipcse
népét, s üvöltenék, kuss legyen,
mert a hörgésüktől nem tudok
Bach-kórusműveket hallgatni.
Vagy mintha Weimar barokk terén
egy tömegmészárlás után a
hullák fölött Goethét olvasnék,
s tisztjeimnek parancsba adnám:
mostantól a nevem nem Zsille,
ha meg akarnak szólítani,
mondják, Werther.

Miniesszé

Az emberiség történetében
a fennmaradt adatok szerint
helyi szinten és globálisan
a mai napig körülbelül
ezerkétszáz háborút vívtak

Nem csatát – hangsúlyozzuk – háborút
tehát például hat éven át
a második világháború
ki tudja hány száz ütközete
a listán csak egyetlen tétel

Történelmi számítások szerint
az ezerkétszáz háborúnak
hárommilliárd halottja volt
a mélyen tisztelt emberiség
ennyi embert semmisített meg

Mintha most egyetlen gombnyomásra
eltűnne a Földről Kína és
India teljes lakossága
hogy területükért azonnal
kitörjön egy újabb háború

Falukép a múltból két tételben

(2. rész)

Második tétel: 1945–53

Naturalista festő ecsetje kéne mindazt képekben ábrázolni, amit falumból az 1944. december 6. utáni napokban, hetekben, hónapokban, sőt években viszontlátok. A pince sötétjéből-félhomályából előmerészkedve, békésebb életlehetőségeket várva és remélve, többed magunkkal Nagytályára indulunk. A front még mindig valahol Almárvölgy és Szarvaskő között vesztegel, olykor egy-egy német ágyúlövedék vagy aknagránát a falu északi részén csapódik be. Egert bombatalálat is éri. Még mindig a front közelében vagyunk – célszerű hát menekülni. Veszélyérzetünket a felszabadító szovjet hadsereg egyre brutálisabb garázdálkodása, a nőkkal szembeni erőszakoskodása hatványozza. Elindulásunk után, óvóhelyüinktől alig két-háromszáz méterre máris a háborús rombolás nem éppen szívderítő látványával szembesülünk. Az egykori Szarvaskő–Felsőtárkány útelágazás helyén hatalmas kráter állja utunkat, mélysége nyolc-tíz méter lehet. A kráter mellett három romba dőlt lakóház s a „tetejetlen csárda” romjai. Ez a rombolás még a németek bűne. Az útkereszteződést aláaknázták, s visszavonulásukkor felrobbantották. A krátert a kerteken át megkerülve a „flaszteron” folytatjuk utunkat az Eger határában lévő Rakodóig, ahol újabb akadály állja utunkat: az Eger patakon átívelő híd romjai. Sokkoló látvány ez is, még inkább a vízparton búzló lótetem – kóbor kutyák marcangolják. A felrobbantott hidat elhagyva utunk már akadálytalan, főleg hogy a közutat elkerülve, a vasút mentén gyalogolunk Nagytályáig. Ez sem veszélytelen: a vasúttal párhuzamos közúton román katonai egységek vonulnak, olykor egy-egy lövés is eldördül – szerencsére nem mi vagyunk a célpont. A faluba megérkezve mi hárman az uradalmi központban, az intéző irodájában kapunk szállást. A távolabbi gazdasági épületek, istállók üresek. Az uradalmi cselédségnek nyoma sincs. A vörös fenyők övezte intézői lakban nyugodtan telnek napjaink, karácsony közeledvén még fenyőfát is szerzek, rajta a dísz: fehér papírba csomagolt kockacukor darabok.

LŐKÖS ISTVÁN (1933) irodalomtörténész, szlavista, nyugalmazott egyetemi tanár, Krleža-kutató.

Az ünnep utáni napokban román repülőgép hajt végre kényszerleszállást a falu határában. A gép darabokra törik, a pilóta életben marad, saját lábán megy a község házára segítséget kérni. Táplálkozásunk szegényes, a magunkkal hozott szalonnat, kevés kolbászt, kenyeret osztjuk be. Egy-két esetben ismerős családoknál – pénzért – főtt ételt kaphatunk. Emitt füstölt húslevest, amott tejfölös, túrós tésztát pirított szalonna kockákkal. Aztán, élelmünk is, türelmünk is fogytán – egy nap döntünk: haza kell menni. Január első napjai valamelyikén indulunk útnak. Most már mellőzzük a vasúti síneket, az országúton gyalogolunk Andornakon, Kistályán, Egeren át a falunkig. Borongós, hűvös alkonyatban érkezünk haza. A felrobbantott útkereszteződésben a kráter mára a szomszédos, összedőlő házak romjait is elnyelte, a látvány így is elszomorít. A toronyban megszólalnak a harangok: fiatal falubeli legénynek szólnak. Kovács Károly a halott, a Cigléd alatti pincék egyike előtt érte szilánk. Orosz aknavetőből jött a lövedék. A falut a németek már néhány napja elhagyták. A becsapódás helye már a senki földje volt. Kovács Károlyon a gondos kórházi kezelés sem segített – vérmérgezés vitte el. Még nem tudjuk, szomszédunk egyetlen gyermeke is kórházban fekszik, az ő lábát német taposó akna szakította le. A szerencsétlenség a front elvonulása után történt. Jakab Ernő az óvóhelyül szolgáló pincéből hazatérőben lépett aknára. Két hét múlva követte Kovács Károlyt, halálának közvetlen oka: tüdőgyulladás. Hónapok múlva levontként elhurcolt volt iskolatársa hasonló sebesülést túlélve, múltábal, de hazatér. Sebesülten került amerikai fogságba, majd hadikórházba, ahol, úgy látszik, nem volt hiányzó gyógyszer a penicillin...

*

Hazaérkezésünk: újabb trauma. Lakásunk zárva, apámat a szomszédban találjuk, náluk vészelte át a „front átvonulását”. Otthonunkba érve a látvány kétségbeejtő. Minden helyiség jéghideg, a szobában szétszórva ág- és ruhanemű, könyvek sokasága, a székek felborulva, a szekrények kifosztva, egy zsebkendő sem maradt bennük. Az egyik ágyban a dunyha csupa sár, Iván?, Szerjozsa?, Nyikita? – Isten tudja, hogy hívhatták – nyilván csizmástul feküdt bele. Sajnos, nemcsak a sarat, a tetveit is itt hagyta. A dunyhát, párnákat, lepedőt mindenesztől el kell égetni. Az Egerig vándorolt, urali(?), kaukázusi(?), kirgizisztáni(?) élősködők apámat is ellepték – a féregtelenítéssel anyám egy hétig küzd majd. Apám keserűséggel teli szavakkal meséli: drága, elegáns bőrkabátjától már az első „felszabadító” „megszabadította”. Ha ránk hallgat, s a befalazott pincébe tesszük egyéb értékeinkkel, élelmiszerekkel együtt, a zabrálás nem történt volna meg. Pedig első világháborús, háromszoros oroszországi hadifogolyként lehettek kapcsolatos tapasztalatai!

A másnapi látvány még horrorisztikusabb. Lakásunktól távolabb levő fűszerboltunk állapota a család teljes vagyonszerzését jelenti. A lakat leverve, ajtaja tárva-nyitva, a polcok, a fiókok, ládák üresek, szem kockacukor, egy szál cipőfűző, egy szál gatyamadzag sem maradt. Üres a petróleumos hordó és

a tartály, a kocsikenőcsöt vashordóstól vitték el. Anyám a kétségbeeséstől az ájulás határán van, majd szinte hisztérikusan szidni kezdi a „tolvaj muszka bandát”. Tessék újramegírni az életet a „felszabadult” Magyarországon! Ma sem tudom, hogy tudott talpra állni teljes nyomorba taszított családjunk.

A bő egy éve még virágzó falu látványa is kétségbeejtő. A középületek, az érseki uradalom, a Hordógyár, a vasútállomás, az iskolaépület romokban vagy erősen megrongálva. A határban: a szántóterületen is, a legelőkön is aknaveszély, a lövészárkokban hátrahagyott lőszeresek, kézigránátok sokasága – még a temető sírdombjain is taposó aknák lapulnak a sírkeresztek mögött hervadt virág alá rejtve! A tél hidege, a sűrű köd, majd meg a hóesés csak fokozza mármár depresszióba hajló közérzetünket. Itt van mindjárt az új iskola! Felépült 1942-ben – háborús viszonyok között –, ma ablakai betörve, az ajtózárok megrongálva, a padok összevissza dobálva, a padlón több tanteremben is vérfoltok – az épület átmeneti kötözőhely volt. A katedra mögötti falról hiányzik a feszület. A tanítói szoba is feldúlva, berendezése (székek, asztal, szekrények) megrongálva. Mikor és hogyan lesz itt tanítás? A templom ablakai is mind betörve, a huzat, a hideg elviselhetetlen. Csodával határos, hogy nem jutott a maklári s a nagytályai Istenháza sorsára: azokat a németek, stratégiai okokból, felrobbantották. A kegytárgyakat a plébános úr s Szele bácsi, a sekrestyés időben elrejtették a plébánia zezugos pincéjében, s épen maradt az oltárkép s a templomi lobogók, az orgona sem sérült.

Miként az iskola, az új községháza is a háborús viszonyok között épült fel. A harcok okozta rombolást szerencsésen átvészelte. A jelenben viszont már elkezdődött diktatorikus birtokba vétele: a kommunista vezetésű Nemzetőrség tanyázik benne. Már sejlik: a „falu széle”, azaz a szociális struktúra labilis jellemű (egy esetben büntetett előéletű) tagjai máris átvették a hatalmat. Nem az egykori napszámosokra, uradalmi cselédekre, ölfavágókra, hordógyári munkásokra kell gondolnunk, néhány, korábban a katonai szolgálat elől bujkáló középkorú férfi s egy-két katonaszökevény piros-fehér-zöld, „nemzetőr” feliratú karszalagot húzott zakója ujjára, vállára golyós fegyvert vett, hogy „védje a falu rendjét és nyugalomát”. Hogy milyen hatékonysággal? Álljon itt egy tragikus epizód a negyvenötös esztendő végéről!

Egyik este zászlóaljnyi román katonaság szállta meg a falut. Visszavonulók voltak, néhány pihenőnapot kívántak tölteni lakott helyen. Elszállásolásuk a lakosság körében történt. Kivételesen fegyelmezett, a vendégjogot tisztelő társaság. Egyik este a szomszéd házban lakó négy-öt tiszt között vita támadt, amely tragédiával végződött. Egyikük fegyvert rántott, s lelőtte vitapartnerét. Tettét követően lóra ült az éppen „járőröző”, tétlenségből jelesre vizsgáló nemzetőrök szeme láttára elvágtatott.

A „nemzetőr parancsnok” a falu börtönviselt polgára, egyben az úgy ahogy összeverbuvált kommunista párt titkára is. Alakuló gyűlésükön talán tízen ha voltak. Él a faluban egy-két tizenkilences veterán is, ám ezek egyike sem lép be az „élcsapatba”. Május elseje közeledvén, a harcos munkásosztály e kisdéd

csapata mégis meg akarja mutatni: a faluban ők képviselik a proletariátust. Majálist szerveznek a Berva-völgyben, ahová a helyi rezesbanda kíséretével vonul fel a „felnémeti proletariátus”. A zenekar tagjai ugyan nem rokonszenveznek velük, mégis kötélnék állnak: megtanulják az Internacionálét és egy, vélhetően a Tanácsköztársaság idején egy református gyülekezeti ének dallamára írott dalt is: „Ó, mi szép s dicső lesz egykoron, // Pusztulnak a gyáva burzsujok. // Új élet támad a romokon, // Fel proletárok, fel.”

Az iskolában látott rombolás semmisségnek tűnik a falu további színtereihez képest. A felrobbantott fő közlekedési útszakasz mellett jelentős kárt szenvedett a vasútállomás is. A négy sínpart, a váltókat, távíró berendezést szintén a németek robbantották fel, tették tönkre. Ezért 1946-ig Eger és Putnok között mind a személy-, mind a teherforgalom szünetel. A faipari üzem: a „Hordógyár” termelése is vegetálás, a késztermékek elszállítása a vasút lerombolása miatt teljesen leállt. A legnagyobb kár az érseki uradalmat érte. Az állatállomány a háború martaléka lett, az üresen álló istállókat, a sertésnevelőt, lóistállót, a kerékgyártó és a kovácsműhelyt, az erdőfőtanácsos magánlakását s az irodákat az anarchikus állapotoktól megrészegült, hirtelen lumpenizálódó „faluszéle” fosztotta ki. Vittek kocsikereket, félkész saroglyát, küllöt, lócsöt, lószerszámot, nyerget, jármot, mindenféle szerszámot: kovácsüllöt, harapófogókat, gyalut, fűrészst – mindent, ami mozdítható volt. A tehénistálló: a „fejőzet” tátong az ürességtől, a tiszta vérű állatállományt a németek hajtották el, a beltér berendezését: itatók, fejőgépek, a takarmányt szállító csillék garmadát vandálok tették használhatatlanná. Az uradalom teljes személyzete munkanélküli lett. Hová lettek a muskátlis ablakok, a fejősök fehér ruhája, a pasztörizáló tejesüveg állománya, a friss tej, vaj és más tejtermékek illata?! Hová lett a naponta a városba friss tejet szállító speciális uradalmi „tejeskocsi”? Mindaz, ami a létező modern gazdálkodás anyaga, eszköztára volt, s amely a háború pokla után a talpra állás lehetőségét jelenthette volna! Mára (a „felszabadulás” után közel nyolc évtizeddel) az egész majorságból a fejőzet épülete árválkodik a hajdani major közepén, a többi épületet földig rombolták – jóllehet, ezt már „a szocializmus építésének fejlettebb szakaszában”.

Itt is lezajlott a szovjetek vezényelte, a háború előtt annyira áhított és követelt földosztás. Mezőgazdaságilag művelhető szántóterület az érseki birtok falubeli részén csekély kiterjedésű. Minden „föld nélküli” család „házhelyet” kap. Területe 400 négyszögöl. Ennek jelentős része – főleg a Tárkányi út mentén – jó minőségű talaj, ám lévén egykor erősen lápos, mocsaras terület, az új tulajdonos nem győzi az újra és újra növekvő nádat és mezei zsurlót (bábaguzsaly) irtani. Aki a Cseszárka melletti lucernásból kapott „házhelyet”, a kavicsokkal kellett megküzdenie – az abrosznyi területet termővé sohasem tehette. A tulajdonlási dicsőség a többség számára rövid életűnek is bizonyult: 1950-ben, a bervai lőszergyári építkezések megindulásakor a terület nagy részét kisajátítják. Itt épül meg a majdani lőszergyárhoz vezető út és vasút. Akinek földterülete megmarad, előbb-utóbb – akarva, nem akarva – a téeszben találja magát.

Az érseki erdőbirtok államosítása után az erdészeti központ épülete ugyan külsőre mintha épen maradt volna, ám belterét tekintve korántsem. Urbánfy főtanácsost funkciójától természetesen megfosztották, a lakásból távoznia kellett. A 18. századi építmény az új erdészeti hivatal tulajdona, a lakrészt az újonnan kinevezett erdészetvezető foglalja el. Később tisztviselők lakják, mindaddig, mígnem az egykori érseki pincerendszer beomlik, az épület életveszélyessé válik. A pincéket stabilizálják ugyan, ám az üresen álló épület állaga tovább romlik. Mivel jó ideje lakatlan, vandálok szedik le az ajtókat, verik szét a szobákban a műemlék értékű cserépkályhákat, letépi a csillárokat, az ablakokat, padlókat elviszik tűzfának. Mindez már a szocializmus építésének évtizedeiben történik. Végül az épületet lebontják. Helyén épül fel az új plébánia, mivel a régiz az egyház a Bükki Nemzeti Park igazgatóságának engedte át.

*

Társadalmi változások. Nemcsak a materiális értékek pusztulnak, az intelligencia is, a falu népe is megszenvedti a „demokratikus átalakulást”, a „fordulat éve” utáni állapotokat még inkább. Élt ugyan egy illúzió, mely az egész országban is jelen volt: az új békeszerződés után jönnek az amerikaiak, a hatalombitorlók eltakarodnak, s „megváltozik a helyzet”, visszaáll a rend. 1946 kora tavasza azonban mást mutat. Falunkban, a Szarvaskői-út templom előtti szakaszán zárt rendben, mint egy katonai alakulat, civil ruhás csapat menetel. Vállukon csákány, lapát, ásó és más szerszámok. A hírhedt, egri várbeli internálótábor foglyai. Katonasapkát viselő, civil ruhás, fegyveres örök kísérik a menetoszlopot. Szarvaskőbe tartanak, a berobbantott alagutakat kell megtisztítaniuk. A menet élén, a balszárnyon Gaál Márton, az egykori tanyamester. Egy szemtelen kamaszgyerek odakiált: „Jobb-e most, tanyamester úr?” „Fogd be a pofád, taknyos!” – sziszegi fogait összeszorítva egy idős, falubeli parasztember, s leveszi kalapját a megalázottak előtt. Az internálótábort a szovjet parancsnokság jóváhagyásával néhány kétes egzisztencia szervezi meg (Danca János lakatos, ekkor már Eger kommunista rendőrkapitánya, Bóta Csima vándoriparos – állítólag mindketten illegális kommunisták a háború előtt). Az internáltak java része az „úri osztály” képviselője (Kriston Endre segédpüspök, Plósz István országgyűlési képviselő, dr. Kapor Elemér újságíró-lapszerkesztő, Palisca Mario középiskolai tanár, aztán a környező falvakból „kulákok”, „reakciók” stb.).

A falu főjegyzője s az erdőfőtanácsos – miként már említettük – Nyugatra menekült, visszatérésükre nem kerülhet sor. Az újonnan kinevezett főjegyző: Szakács Pál 1946-ig maradhat hivatalában, az országos B-listázás őt is érinti: elbocsáttatik. B-listázzák a községháza egy kistisztviselőjét, az örök naiv Szarka Lászlót is – érthetetlenül, hiszen egész életében beamter volt, körmölte az adóíveket meg más, képviselőtestületi, majd közellátási iratokat. Az újabb főjegyző, Bartha Béla a tanácsrendszer létrejöttéig maradhat, 1948 után ő is osztályidegen lesz. Szerencséjükre: elődje is, maga is kap tisztviselői állást az erdészethöz, illetve a még nem államosított műkögyárban.

A „fordulat éve” s az iskolák államosítása után Inczedy kántor-tanító urat válaszára elé állítják: vagy a kántorság, vagy a tanítói hivatás. Érthetően az utóbbi mellett dönt, a családot el kell tartani. A pedáns, nem politizáló, a tanítást szent dologként átélő, emberségről példát adó Maróthy tanító urat meghurcolják, hivatása teljesítésének utolsó éveiben is rendszeresen vegzálják – a nyugállományba vonulást megváltásként éli meg. Bársika kisasszony plébános nagybátyja miatt kényszerül távozni. Szele Mária (később Nagy Árpádné) és Klaisz Gyula viszont megtűrt tanerők. Az immár nyolcosztályos általános iskola belső világa természetesen már az „új idők” szellemiségét tükrözi. Szerencsére csak részben. A sors játéka: az iskolavezetésben: két, a faluból származó pedagógus kétféle szellemiséget képvisel. Németh András igazgatóhelyettes a szülőfaluja iránti elkötelezettséggel igyekszik a legjobb helyi tradíciókat követve végezni munkáját. Az igazgatónő – nevét mellőzzük –, az egykori napi gyónó, áldozó zárdista növendék, most a kommunista hatalom lelkes elkötelezettjeként irányítja a tanintézetet. S nem csak azt. A Rákosi-érában a falu középiskolás ifjúságát az általa indított marxista szemináriumon való részvételre kényszeríti. Jellemtelensége a rendszerváltás után jut a csúcsra. Az Angolkisasszonyok Egerben is visszakapják egykori zárdájuk és iskolájuk épületét s kápolnájukat. A kommunista hatalom e szakrális épületrészből s a kápolnából házasságkötő termet csinált. A rendszerváltást követően az apácarend restauráltatta és újraszenteltette. A felszentelés ünnepélyes alkalom volt, amelyen az államosítás előtt végzett és még élő tanítványok is megjelentek. Az ünnepi szentmisén gyónó és szentáldozó veterán növendékek között az első helyen kit láthattuk? A felnémeti „elvtársnőt”, akit a falu, a baloldal regnálása óta – a Kádár-korszak idején is – csak Szovjet Mari néven emlegetett.

*

1950-től a falu életében újabb gyötrelmes évek következnek. A hatalom a Bervavölgyben megkezdi a hadiüzem építését. Előbb kubikusok, kordélyosok lepik el a falut, ők az előzetes földmunkák oroszlánrészét végzik. Egy-egy brigád tagsága egyazon helységből való, főleg csongrádiak, hajdúnánásiak, a kordélyosok, részben, Lajosmizséről jönnek. A brigádtagok java része sohasem volt kubikos, legtöbbször faluja-városa középosztályának, módos iparosságának, kereskedőinek osztályideggé minősített tagja. Van közöttük nagykereskedő, katonatiszt, osztályidegennek nyilvánított egyetemi hallgató, kulák. A brigádvezetők egyike-másika persze a kommunista párt (akkor már MDP) tagja. Ahol két nyáron át vízfordítóként magam is építem a szocializmust, a brigádvezető az MKP feliratú, vöröszászlós pártjelvényt viseli zakójában, testvéröccse nyakában viszont ezüstláncon ott a feszület. Íme, egy „szocialista” kubikos brigád szociológiai spektruma 1950-ben!

Az építkezés következő fázisában már szakipari munka folyik, ide a segédmunkás brigádokat jobbra Budapestre vezényelik. A szociális összetétel itt is igencsak tarka. Nyilvános házakból szétzavart örömlányok, pesti vagányok,

volt malomtulajdonosok, katonatisztek, arisztokraták hordják a téglát a „Makszimenko gyorsfalazási módszer” és a sztahanovista mozgalom sikerességét bizonyítandó. Mások érettségizettek vagy felsőfokú diplomásokként vasbetont szerelnek. Harmadik nyáron – immár krampácsoló, majd festőként – már magam is a következő összetételű brigád tagja vagyok: dr. Borovszky Tasziló csendőrszázados, brigádvezető, egy K. (?) Sándor nevű helyi hóstyai „polgár”, egy folyton hazudozó, szerelmi ügyeit dicsekvően részletező, ötven év körüli cigány s mi ketten Inczedy Zolival diákok. A krampácsolás kemény fizikai munka: a vasúti sínek alapzatát képező kavicságy karbantartása. A festés kényelmesebb tevékenység: fehérre meszelt oszlopokra sablonnal fekete számok festése. A Tasziló-brigádnak jó híre van, jellemző, hogy Béres elvtárs, a politikai bizalmi (véltetően AVH-s tiszt civilbe öltözve) bennünket békén hagy, míg a kubikos brigádnak naponként röpgyűlést tart az imperialisták és a hazai reakció aknamunkájáról, az USA háborús politikájáról és természetesen az éberség fontosságáról.

Ez a sokféle népség jobbára falunkban kap szállást. Nincs ellenvetés: be kell fogadni őket. Szerencsés az a család, amelyhez építésvezető mérnököt, könyvelőt vagy bérszámfejtőt kvártélyoznak be. A kubikusok, kordélyosok jobbára nagyobb paraszt portákon (csűrben, üresen álló istállóban) s a plébánia kocsi-színjében kapnak helyet. Mondanom sem kell: a falu erkölcsisége ha nem is visszájára fordult, de megroppant. Két jó képességű (az egyik polgári iskolát végzett) fiatal a romlott lumpen közösségben teljesen elzüllik. Van férjes aszszony, aki az egyik építésvezető szeretője lesz. A kétes egzisztenciák barakkokban laknak – itt még nagyobb a „szabadság”. Jó néhány helybéli hajadon veszti el lányságát az alkalmi kapcsolatok burjánzása idején.

A háború előtti kiegyensúlyozott, tradicionális életvitelű parasztságot 1950-től itt is a szövetkezetesítés örülete gyötri. Földjét, igavonó állatait, földművelő eszközeit „be kell vinni a közösbé”, amely közösből aztán mindenkinek nagyjából ugyanannyi jut. A szakértelemmel, gazdasági ismeretekkel rendelkező, egykori ezüstkalászos gazdatanfolyamot végzett gazdák szakismereteikkel még jobban boldogultak, de az egykori napszámos, summás parasztember nem rendelkezett hasonló ismeretekkel, így sorsa most is az egykori napszámosé: „Most ezt csinálod, holnap meg azt, majd megmondom, hogyan.”

Személyes érintettség okán kell szólnom a falusi kiskerekelem „szocializálásáról”. Parasztot a téeszbe, kisiparost a KTSZ-be, falusi boltost a Földműves Szövetkezetbe! – íme a „fordulat éve” utáni Magyarország társadalomreformjának lózungjai. Kiskereskedelemmel csak mellékesen foglalkozó néhány földműves bolttulajdonos üzletét „idejében” felszámolta. A két zsidó kiskereskedő családotul a holokauszt áldozata lett, üzletük állami tulajdonba, illetve életben maradt rokonok tulajdonába került. Két bolt lett a szocializálás áldozata: a Hangya Szövetkezet csemegeüzlete és kocsmája s szüleim vegyeskereskedése. Az ipar-engedély, a boltberendezés, a meglévő árukészlet automatikusan a Földműves Szövetkezet tulajdona lett. Anyámnak szerencséje volt: meghagyták boltvezetőnek,

a Hangya szakképzett vezetőjét viszont elzavarták, a szocialista boltvezető az egykori kisbíró lett. Alkalmazottként mindkét boltban pénztáros is dolgozik. A szövetkezet Felügyelő Bizottsága döntése alapján anyám pénztárosa a falu egykori bikagondozójának és csordásának, ma a téesz párttitkárának hat elemit végzett lánya. Őt majd két további káderkötődésű „alkalmazott” váltja – iskolai végzettségük hasonló. Leltár! A teljes árukészlet felmérése. Az eredmény: hiány. Nem nagy, mint kiderül: az összeg a „leírható” szint alatt van. Anyám idegösszeroppanást kap, mint mondja: nem bírja elviselni, hogy tolvajnak tekintsék. Apám halála után egy évvel, e számára feldolgozhatatlan traumával nem tud megküzdeni, állását felmondja. Özvegyen, nyugdíj nélkül, betegségével küzdve nővérem családjában lel otthonra.

A falu szociális, kulturális, gazdasági szétzilálódása 1950–53 között tovább folytatódik. A szegényebb és a középparasztság felnövő generációja, a katonaköteles férfiak többen is, engednek a csábításnak: a tegnap még rendszeresen ministráló fiatal elvégzi a Kossuth Akadémiát, és elkötelezett kommunista katonatiszt lesz. Egy-két sorkatona az ÁVH-nál csinál karriert, van olyan is, akit a „pártmunka” emel magasba: egy hölgy (talán a hat elemit elvégezte?!), a városi pártbizottság oktatási korifeusa, a Marxista-Leninista Egyetem előadója lesz! Előadásai közröhejt fakasztóak. Clemanceau nevét következetesen betű szerint olvassa, s a hallgatóság köréből a megyei történelem szakfelügyelő közbevetésére – „talán Klemanszónak kéne ejteni” – az elvtársnő ekképp válaszol: „Úgy is lehet mondani.”

A régi falu sírját 1962-ben az Egerrel való egyesítés ássa meg. Azóta – mindmáig – se nem város, se nem falu. Félig urbanizálódott településrész. Van ugyan modern általános iskolája és gimnáziuma, az egykori községházán nyugdíjas klub működik, van gyógyszertár, van orvosi rendelő, van autóbusz-közlekedés (helyijárat), van cukrászda és népkönyvtár, de nincs többé igazi népi arculatú falusi közösség, elhalt a népviselet, nincs helyben lakó plébános, nincs klasszikus hitoktatás – a hívek többsége Egerbe jár misét hallgatni. Pedig megvan minderre az igény, amit néhány nyugdíjas pedagógus s a nem is tósgyökeres, de felnémeti lokálpatriótává lett Jeles Teréz természetfestő szorgalmaz. Ám az a csodavilág-Felnémet, a gyermekkori – mindörökre odavan...

Szikra János

Profán legendák

Jani

Útban a tágas Oroszország felé, ahol már több százezer nyomorult társával együtt tárt karokkal várta a Gulág, Románia keleti határvárosában, Jászvásárban (Iasi) lépett le a vagonból, s keveredett haza kilencszáznegyvenötben Jani, míg katona volt, öccse az összes ruháját elhordta, szerencsére csontpipája, bőrből varrt dohányzacskója és alumínium dögcédulája mindvégig vele maradt, hűséges őrzőangyal egy dögcédula, kereskedelmi utazó szeretett volna lenni, de apja, Plettl Lajos megőrült, és eltemették, tizennyolcéves korától Janira maradt a családfenntartás örökkön hálátlan „feladata”, kilencszáznegyvenhatban két jeles dolog színesítette életét: úgy tudni, akkor még békés körülmények között, következmények nélkül visszaadta MKP (Magyar Kommunista Párt) tagkönyvét a helyi pártszervezetnek, valamint fölvtették öccsével együtt nagyanyjuk után a Szikra családnevet, az árva családfenntartó aztán beállt a családi klán vezette vállalkozásba kéményseprő-segédnek, az üzlet egészen jól ment, de aztán, akár a többbit, államosították, így már nem érte meg az ipar, de kilencszáznegyvenkilenc nyarán még ifjú feleségét, a hajdani Csemit, immár Katát még koromkotróként vitte magával a régi bácsalmási strandra délelőtt, már munka után, mert hajnaltól addigra elvégezte a napi kotrást,

SZIKRA JÁNOS (1954) Pátkán élő költő. Utóbbi kötete: *Bácsalmási elégia* (versek és prózák, Navigator Press Kiadó, 2022).

keze nyomán boldogan ontották a füstöt
a felső-bácskai falvak, pipáltak a tanyák,
s önfeledten élvezhette a verőfényt és
a fiatalságot az ifjú pár (nem sokat sejtve
az előttük álló évtized viszontagságairól)
mindaddig, míg Jani jelenlétében
a vézna Katára nem kérdezett messziről
az egyik cimbora: ki az a korcs nő, mire
Jani hősi hevülettel, őszinte szívvel csak
ennyit mondhatott: a feleségem, és kezdődött
és folytatódott az elrendelt közös küszködés
majdnem ötven éven át, majdnem ötven éven át,
mert érkezett Mária Magdolna, akiből Magdi
lett, utána azonnal eladták a babakocsit,
majd jött Kati, aki Róza, újabb babakocsi
kellett, ezt már óvatosságból megtartották,
aztán a harmadik, biztosan ez is lány, de
kivételesen fiút vitt haza a szülőotthonból
Kata, Jani szerint akkor már megette a fene
az egészet, maradt a kilátástalan robot,
több kilométeres bicikliutak a szélben,
aztán ugyanez este, visszafelé a szomszéd
falvak téeseiből, majd a hajnali gőzmozdonyok
vontatta, koromtól bűzös szerelvények Kunfehértó
falvába, ahol templom sem épült, és hínáros
volt a tó, partján telket képzelt el, nyaralót húzott
volna rá, de Kata azt mondta: hogy én egész
nyáron ott legyek a falutól három kilométerre
egyedül a három gyerekekkel, amíg te a nők után
szaladgálsz, hát nem, és nem, és ebben maradtak,
hiába termett sárgadinnye méretű őszibarack
a tónál, a furfangos agronómus, Sarok László
gyümölcsösében, hiába volt még hátra
a jövőből annyi csalódás, kevéske öröm,
annyi jövőtlen álom.

Mányi

Nanot, kiáltotta az anyaföldből éppen
hogy kikászálódó Mányi, azaz Takács
Magdolna, Manda kisebbik lánya, amikor
kenyeret kért valakitől, de ő kevesellte
a leszelt darabot, s földhöz vágva így
reklamált csalódottan: nagyot, duci,
gömbölyded volt már kisgyerekként is,
a Szelidi-tó homokstrandján szőkén
kalászosodtak nyáron tincsei, ezt a formát
később is hozta, telt asszony vált belőle,
s valami lánykori csalódást vagy önmaga
ellen elkövetett vétket leplezett szívemélyről
feltörő kacagása, vagy csak a szülei által
kikosarazott udvarló emléke sajgott a múltból,
mindenesetre csipetnyi cinizmus is megjelent
abban a mosolyban, amellyel embertársai
kelekótyaságát kezelte, kamaszként
kilencszázötvenhat őszén egy motorbicikli
hátsó üléséről körülnézett a szétlőtt
Budapesten, de sok más mellett erről is
haláláig hallgatott, a dunaharasztiakra
jellemző mélabúval sújtott családot
segítendő a fővárosban villamoskalauzznak
állt, majd határozott mozdulattal hátat
fordítva a nagypolgári allűrökkel
megfertőzött famíliának, a százötven
kilométerrel távolibb Tataháza
község képesítés nélküli óvónője
lett belőle, nemsokára férjhez ment a helyi
téeszcsé egyik derék alkalmazottjához,
aki szabadidejében olykor a munkásörség
mundérjában járta a bácskai ligeteket,
imádtá Mányit, de ennél szorosabb érzelmi
viszony nem jött létre köztük, mert Mányi
sajnos egy pillanatig sem a szerelem
bepárásodott szemüvegén keresztül
szemlélte Borsodi Lászlót, aztán otthagya
az óvodát, és több más mellett a könyvtáros
hivatást választotta, emellett főállásban
a fél falu bizalmasa, szavak nélkül is

lelki tanácsadó, néma kacsákat tenyésztett a család húsellátása érdekében, reggeltől estig énekelt, és a legváratlanabb pillanatokban hangzott föl a spájzból, a konyhából, a fürdőből, a hálósobákból, bárhol a szívéből ellenállhatatlanul és indokolatlanul feltörő kacagás, hajszálpontos ítélettel értékelte a lektúrt meg a klasszikusokat, éjszakától hajnalig olvasott, és álló nap cigarettázott, minden szobában, zugban hamutartó, minden hamutartóban félig szívott csikkek, minden félig szívott csikken az ujjnyoma, minden szájugában cifrábnál cifrább (utálta a képmutatást), derűsen zengő káromkodás, eriggyetek el ahhoz a vén kurvához, célzott anyósára, és kérjetek tőle pár sárgarépat, mondta kis Lacinak, Jolikának, hogy legyen mit enni, de tőlem mindjárt meg is főzheti, *zöld erdőben, sík mezőben...*, énekelt a kislánya Mányi halála után, *jaj, ha elmész, megyek én is*, énekelt Jolika.

Bódés Magda néni

Több is lehetett, de bizonyossággal csak két bódéről tudunk a hajdani faluban, a másik a postánál Rudi néni újságos standja volt, a tanulóifjúság szóhasználata szerinti Taknyos Varjú nevezetű kocsmával átellenben, itt vásárolta általában a gimnáziumból hazafelé menet Janó, azaz Váradi Jóska a Népsportot, mert sportkedvelő vala, hogy miért ez a kentaur név: Rudi néni, ma már csak a legöregebb pernahajderek tudhatják, vagy ők sem, az általunk említendő, azaz a mi bódénk viszont a Petőfi utca és a Rákóczi út sarkán álló téglabódé volt, méghozzá Magda néni bódéja, a bódékra jellemző, mintegy kétszer két méteres boltocska, ahol Kiss Pali szerint többnyire cukorkát és kedvencét, a csokoládés téli fagyit

lehetett vásárolni, de ennél jelentősen bővebb volt a kínálat, például többféle, csatos üvegben árult bambit, harminc- és negyvenfilléres, még leáztatható címkével ellátott gyufát, enyhén görbülő sós kiflit és patkó alakú vajos kiflit is találhatott a vásárló, szemben volt az óvoda, a lányiskola (régén apácazárdá), akadt tehát kuncsaft a hétköznapiakon, de a gyerekek számára a fő csáberő a hosszúra nyújtható, szénfekete gumicukor-előd, a kábító, ánizsos bocskorszívó volt, Magdi nővérem itt nyitattott folyószámlát óvodásként, azaz hitelben vásárolt Magda néninél, amíg anyánk, Kata, azaz Csembi véget nem vetett az egyoldalú marketingnek, az aranytartalék nélküli potyázásnak, szóval Tétényi Ferencné, Magda néni vezette a bódét, mellette állt a hajlékunk, így Magda néni hozzánk járt vécére (hátról az udvar végén, a padlásfölgjáró után, az esővízgyűjtő betonciszterna mellett, kétülésses, elválasztva), mert a budi lehetősége is kiszorult a kétszer két méterről, ilyenkor Kata és Magda néni között haladéktalanul megindult vagyis folytatódott az évekkor korábban megkezdett pletykaáradat, Magda néni előző életében, még hajadonként Bécs utcáit koptatta mint varróleány, továbbá másfél-két évtizedes lekvárt és befőttet is őrzött a spájzában, még Ferike vagy Józsika születésekor dunsztolta a felénk szokásos dunnában vagy báránybekecsben, Ferike volt az ász, az anyai büszkeség, a mesebeli Budapest valamely egyetemén tanár, esetleg hivatalsegéd, ellenben a Józsika vérbeli csibész, itt is ragadt a faluban, de majd csak összeszedi magát..., a vécére járás aztán általában kávézással végződött (addig szünetelt a bódében a kiszolgálás), a pohár aljáról a kristálycukrot is cuppogva kikanalozták, ha nem olvadt el szürcsölés közben, na és a bódé oldalát nagynéha Bolond Sári, valamely szomszéd falu állatorvos-lánya támasztotta sonka-lábain (meg-megszökött a bajai tébolydából), gügyécske mosollyal bajuszos szája körül, aztán elvitték, általában visszavitték Bolond Sárit, ilyenkor már nem mosolygott, máskor meg betörték, egy hajnalban tumultus támadt a bódé körül, pár rendőr morcoskodott a bilincses

elkövetővel, éppen rekonstruálták az éjszakai eseményeket, a gonosztevő közömbös pofával mutatott az utcavégi malom felé, miszerint onnan vagy oda, vagy valamit hogyan csinált, aztán autóba rakták, és gyors leltár után máris nyitott jó Magda néni, reggel lett, és nyitott a bódé, és nyitott a világ, és pár napig megint volt miről beszélni, és teltek az évek, és nem volt több betörés, és Bolond Sári sem járt többé a bódénál, óvodás nővérem, Magdi is lassacskán fölcseperedett, és nem tette be a lábát bódéba sem a Palit lázba hozó téli fagy miatt, sem bocskorszójért (egyébként a vásárlók be sem fértek volna a bódéba), hanem hazahozta gondos előválogató után kiválasztott fiúját, miszerint udvarlóját, függönymosás, vasalás nélkül, majd csak kilógja magát, villámgyors nagytakarítás, a macskákat könnyörtelenül kitiltotta a lakásból, meghívták (emelendő az esemény rangját) a Narancsik Pál utcából Mamuskát, s megjelent az eseményen valaminő rejtélyes okból a baráti bódéból Tétényi Ferencné, Magda néni is, akinek Kata azonnal bemutatta Mária Magdolna újdonsült hódolóját, s az ál-doktor úr kilépven szerepéből, Magda néni „magát már láttam valahol...” kezdetű puhatolozására így válaszolt könnyed, Corvin-közi pimaszsággal: biztosan a moziban.

Az úszó ember

Szokásos nap volt a nyár derekán, amikor mindenki ücsörögve, maga elé nézve ismételteti: „Tegnap este túl sokat ittam.” Ezt a mondatot motyogják a gyülekezeti tagok, le tudod olvasni a pap szájáról, miközben a reverendájával küszködik, hogy magára öltse. Ezt hallod a golfozóktól, a teniszezőktől, sőt még hallod az Audubon természetjárók csapatától is, ahol a csapat vezetőjét másnaposság gyötri. „Túl sokat ittam” – mondogatja Donald Westerhazy. „Mindenkinek túl sokat ivott” – Lucinda Merrill válaszol. „Biztos, hogy a bor lehetett az” – folytatja Helen Westerhazy. „Túl sokat ittam a bordóiból.”

A beszélgetés Westerhazyék úszómedencéje mellett zajlott. Az úszómedence vizét egy vasban gazdag artézi forrás táplálja, amelytől enyhén zöldes árnyalatban pompázik. Ragyogó nap volt. Nyugaton az égboltot gomolyfelhők borították, s még a város is kivehető volt a távolban, úgy nézett ki, mint egy közeledő hajó orra, amely a Lisszabon vagy Hackensack nevet viseli. A nap forrón sütött. Neddy Merrill a zöldes árnyalatú víz mellett ücsörgött, miközben egyik kezét a medence vizébe lógatta, a másik kezével pedig egy pohár gint szorongatott. Neddy magas, karcsú férfi – az ifjúság örök energikusságának jeleit mutatja, s bár már nem fiatal, reggel a frissen lefőtt kávé illatát megérezve az emeletről a korlátot lecsúszva érkezett, majd miután megpaskolta a földszinten található Afrodité-szobor fenekét, kocogva haladt tovább az étkezőbe. Kisugárzása hasonlított egy nyári napra, annak is inkább az utolsó órájára. Annak ellenére, hogy nem volt nála teniszütő vagy vitorlavászon, határozottan az ifjúság, a sport, frissítő víz benyomását keltette. Befejezte az úszást, ezért hortyogva levegőért kapkodott, mintha a jelen érzéseit: a hőséget, az élvezetek intenzitását próbálná a tüdejébe préselni. Mindezek csak úgy áramlottak be a mellkasába. A saját háza nyolc mérföldre délre volt a Bullet Parkban, ahol a négy csodálatos lánya éppen ebédelt vagy teniszezett. Egyszer csak eszébe jutott, egy kerülővel délnyugat felé úszva haza tudna jutni.

Gondtalan életet élt, elégedett volt önmagával, érthetetlen volt távozási szándéka. Úgy nézett ki, mint aki egy térképész szemén keresztül tekintene a tájra:

a medencék láncolata mint a vidék rejtett folyója. A modern térképészetnek köszönhetően nagy felfedezést tett; a rejtett folyót a feleségéről, Lucindáról nevezte el. Sem bolond, sem pedig komolytalan ember nem volt, de határozottan eredeti személyiség, még akkor is, ha önképe homályos és bizonytalan. A délután csodálatos volt, s úgy gondolta, a hosszú úzás majd megkoronázza a napot.

Ledobta a vállán lógó pólóját és beugrott a medencébe. Megmagyarázhatatlan módon lenézte azokat a férfiakat, akik nem ugranak egyből fejest a vízbe. Gyorsúzásban haladt előre, ritkán vett csak levegőt, s közben valahol a fejében számolta a karcsapásokat: egy-kettő, egy-kettő. Úszása nem volt szabályos, de úgy gondolta, minden kötöttség felett áll. A zöldes árnyalatú víztől eltökélt és megállíthatatlan volt, s legszívesebben úszónadrág nélkül tenné meg a távot, de ez összeegyeztethetetlen a tervével. Átérve, a medence szélén szállt ki a vízből – sosem használta a medence lépcsőjét –, és már szaladt is a pázsiton át. Amikor Lucinda rákérdezett, hogy hova megy, csak annyit válaszolt: úszni.

Az egyetlen térkép a fejében volt, amely képzeletből és emlékekből állt össze, de még így is elegendőnek bizonyult. Először Grahamék medencéjéhez tér be, majd sorra következnek a többiek: Hammerék, Lerék, Howlandék, Crosscupék. Átkel majd a Ditmar utcán, eljut Bunkerékhez, majd egy rövid úszást követően tovább halad, Levyékhez, Welcherékhez, majd végül a lancasteri nyilvános medencéhez. Majd Halloranék, Sanchesék, Biswangerék, Gilmartinék, Clyde-ék következnek. Az idő csodálatos volt, s mivel Neddy környezete bővelkedett úszómedencékben, ezért a helyzet neki kedvezett. A szíve boldogan lüktetett, miközben átkelt a pázsiton. Mivel egy szokatlan útvonalon ment haza, úgy érezte magát, mint egy felfedező, úttörő, egy céltudatos férfi, és tudta, hogy útja során a Lucinda folyó mentén barátokat talál. Átugrott a Westerhazyék kerítésén, amely elválasztotta őket Grahaméktól. Átszaladt a virágzó almafák alatt, elhaladt a kerti viskó mellett, amelyben a medence szivattyúja volt, majd Grahamék medencéjéhez érkezett. „Miért, Neddy?” – Mrs. Graham üdvözölte. – Milyen kellemes meglepetés. Reggel óta próbállak telefonon elérni. Tessék, hadd kínáljalak meg egy itallal.” Mint minden felfedező, ő is látta, hogy az őslakosok tradícióit, szokásait diplomatikusan kell kezelni, ha célhoz akar érni. Nem akart elutasítónak vagy durvának tűnni Grahamék szemében, de nem volt ideje, hogy heverésszen. Átúsza hosszában a medencéjüket, majd csatlakozott hozzájuk a túlparton, s néhány perc múlva folytathatta útját, mivel váratlan vendégek érkeztek Connecticutból, s örült, hogy elszabadulhat tőlük. Grahamék házával szemben folytatta útját: átlépett a csúcsos kerítésen, majd Hammerék parlagon álló földjén keresztül szaladt. Mrs. Hammer a rózsái mögül pillantotta meg Neddyt, de nem tudta pontosan kivenni, ki lehet az. Learék a nappalijuk nyitott ablakán keresztül hallották csobbanni. Howlandék és Crossupék éppen nem voltak otthon. Miután átúsza Howlandék medencéjét, átkelt a Ditmar utcán, és a Bunker család háza felé vette az utat. A házhoz közeledve már a távolból lehetett hallani, hogy kerti partit tartanak.

A víz visszaverte a vendégek hangját és nevetését. Bunkerék medencéje fel volt töltve, felment a lépcsőn a teraszra, ahol huszonöt-harminc férfi és nő

iszogatott. Egyedül Rusty Towers volt a medencében, aki egy felfújható matracon lebegett a vízfelszínen. Oh, milyen csinosak és vonzóak az emberek a Lucinda folyó mentén! A zafír színű medence körül tehetős nők és férfiak ácsorogtak, miközben a partiszervező cég alkalmazottai fehér köpenyben italt szolgáltak fel. A fejük felett pedig a de Haviland cég kis egymotoros repülője körbe-körbe járt, mint egy ritmusra táncoló boldog kisgyerek. Neddy a látvány hatására múló lelkesedést, gyengeséget érzett, mintha az összejövetel egy tárgy volna, amit megérinthet. A távolból mennydörgés hallatszott. Ahogy Enid Bunker megpillantotta, azonnal felkiáltott: „Oh, nézzétek, ki van itt! Milyen csodálatos meglepetés! Amikor Lucinda közölte, hogy nem tudsz jönni, azt hittem, belehalok.” Elindult Neddy irányába a tömegen át, s miután egy puszival üdvözölték egymást, Neddy a bár felé igyekezett. Haladását lassították az ismerősök, akikkel kezet kellett fogni vagy puszkodni. A mosolygó csapos, akit egyébként több száz kerti partin szolgált fel neki italt, gint és tonikot töltött ki. Neddy egy darabig aggódva ácsorgott, attól tartott, hogy egy esetleges beszélgetés késlelteti a hazajutását. Amikor úgy nézett ki, hogy a vendégek körbeállják, fejest ugrott a medencébe, s lehúzódva egészen a medence széléhez közel úszott, nehogy keresztezze Rusty útját. A kert végében egy széles mosoly kíséretében átugrott Tomlinsonékhoz, s futva haladt tovább a kerti ösvény mentén. Kényelmetlenséget az jelentett csupán, hogy a murva megvágta a talpát. Miközben haladt tovább, még hallotta a kerti parti fokozatosan halkuló, nyüzsgő zaját. A ház mellett elhaladva egy mérkőzés rádióközvetítése szűrődött ki a konyhából. Vasárnap délután volt. Keresztülzaladt a parkoló kocsikon, át a kocsibejáró gyepén, majd az Alewives sugárútra tért rá. Nem szerette volna, ha fürdőruhában látják, de mivel nem volt fogalom, így rövid idő alatt a Levys család autófelhajtójához ért, amelynél a magánterület felirat volt olvasható, egy New York Times feliratú zöld postaláda mellett. A ház összes ablaka és ajtaja tárva nyitva volt, de a lakóknak nyomuk sem volt, sőt még a kutya sem ugatott. Megkerülte a házat, hogy a hátul található medencében megmártózzon, s ekkor szembesült vele, hogy a Levys család nincs otthon. Az üvegek, poharak és tányérok még a kerti garnitúra asztalán ékeskedtek, hátul az ingatlan végében pedig egy pavilon volt feldíszítve japán lampionokkal. A medence átúszása után felkapott egy üveget, és töltött magának egy italt. Még csak félúton járt, de ez volt már a negyedik, talán az ötödik itala. Fáradtnak és tisztának érezte magát, s hálás volt, hogy jelenleg egyedül lehet; összhangban érezte magát az életével.

Vihar közeledett. A gomolyfelhők a város felett hatalmasak és sötétek lettek, s miközben ücsörgött, hallotta a távolban a morajló mennydörgést. A de Haviland kisgép még mindig a közelben körözött, s hallani vélte, ahogy a gép pilótája nevet, de amikor már másodjára hallotta a mennydörgést, úgy döntött, folytatja útját. Vonatsípolásra lett figyelmes, s azon tűnődött, hogy hány óra lehet. A nap délután négy vagy öt óra magasságában járhatott. A helyi vonatállomásra gondolt, ahol ilyenkor egy pincérnő virágos mintájú esőkabát által eltakart kosztümben várakozik egy sírdogáló nő társágában a menetrend szerinti

járatra. Hirtelen beborult az ég; úgy tűnt, mintha az énekesmadarak dalaikkal felkészülnének a vihar fogadására. Hirtelen úgy kezdett el esni, mintha dézsából öntötték volna, a fák koronájáról szökőkutak csobogó hangja hallatszott. Miért szerette ennyire a vihart? Miért volt olyan érdekes számára a huzat által kicsapódó ajtó, az emeleti lépcsőt elárasztó özönvíz? Mitől válik egy öreg ház ablakainak becsukása sürgetővé és elkerülhetetlenné? Mitől volt a vihart hozó, felerősödő szél számára jó hír, örvendetes, örömteli esemény? Hirtelen egy robbanásra lett figyelmes, s használt petárda szagát érezte, miközben a vihar letepte a Levy család lampionjait, amit a családfő tavaly Kyotóból hozott. Vagy talán tavalyelőtt járt Kyotóban?

A Levy család kerti pavilonjában vészelte át a vihart. Az eső lehűtötte a levegőt, ő pedig elkezdett reszketni. A viharos szél a vörös és sárga faleveleket a pázsitra és a medence vizébe hordta. Mivel nyár dereka volt, ezért a leveleknek élénkzölden kellett volna pompázniuk, de ettől az őszi látványtól szomorú lett. Miközben kihúzta magát, kiürítette poharát, s elindult a Welcherék irányába, viszont ehhez kereszteznie kellett Lindley-ék lovak számára kialakított kifutóját. Megdöbbenéssel tapasztalta megérkezésekor, hogy az egész kifutót gaz borította, az ugratóakadályok szétesve heverték. Csodálkozott, hogy talán a Lindley-ék eladták volna a lovaikat, talán már nyár elején elköltözhettek? Hirtelen eszébe jutott, hogy hallott valamilyen pletykát a családról és lovaikról, de nem tudott konkrétan visszaemlékezni, hogy mi volt az. Továbbhaladt az úszómedencéjük irányába, s megdöbbenéssel tapasztalta, hogy üres.

Ezzel úgy látszott, megszakadt a sorozata, hiszen ez volt az első medence útja során, amely nem volt feltöltve. Mély csalódottságot érzett, úgy járt, mint egy felfedező, aki tiszta vizű forrás helyett csupán egy kiszáradt folyómedret talál. Becsapva érezte magát. Szokatlan volt, hogy a nyár idejére elutazik valaki, s nem tölti fel a medencéjét, de világos volt, hogy Welcherék hosszabb időre elutaztak, hiszen a napozóágyak is összezsukva heverték egy kupacban ponyvával letakarva. Még a kerti zuhanyzó is lakat alatt volt, lehúzott redőnyök akadályozták, hogy lássa, van-e otthon valaki. A házat megkerülve, a kocsifelhajtón az „ELADÓ” felirat volt olvasható egy kis táblán. Azon gondolkodott, mikor hallott Welcherék felől utoljára? De hiszen nincs két hete, hogy ő és Lucinda visszautasították a vacsorameghívásukat. Megbízhatatlanná váltak emlékei, vagy annyira el akarta rejteni önmaga elől a tényeket, hogy nem akart pontosan emlékezni? Aztán hirtelen a távolból teniszezőket hallott, aminek annyira megörült, hogy a beborult égbolt és a hűvös szellő háttérbe szorultak. Ez volt az a nagy nap, amikor Neddy Merrill átúszta a környéket. Az a bizonyos nagy nap! Felkerekedett, folytatta küldetését.

Ha vasárnap délelőtt kiruccantál, láthattad, hogyan próbál majdnem teljesen meztelenül átkelni 424-es számú főúton. Aki meglátta, biztos arra gondolhatott, hogy egy rossz tréfa áldozata vagy talán lerobbant az autója, talán egész egyszerűen csak egy bolond. Mezítláb ácsorgott a főút mellett, eldobált sörös dobozok, rongyok és használt ragtapaszok között. Arcáról megaláztatás volt leolvasható,

szinte már sajnálatot keltett. Amikor útnak indult, tudta, hogy ez is része lesz az utazásnak, hiszen szerepelt a térképén, de amikor a valóságban szembesült a tömött kocsisorokkal, miközben az aszfalt forrón égette talpát, rádöbbsent, hogy mindezek felkészületlenül érték. Kigúnyolták és kinevették, sőt még egy üres sörös dobozzal is megdobták. Kellő humorral és méltósággal kezelte a helyzetet. Visszamehetett volna Westerhazyék birtokára, ahol Lucinda a medence partján élvezte a szikrázó napsütést. Nem szabadkozott, nem panaszkodott még önmaga előtt sem. Úgy gondolta, hogy minden emberben megvan a konokságra való hajlam, s talán ezért nem volt képes visszafordulni? Miért akarta minden áron véghezvinni tervét, még akkor is, ha ezzel veszélybe sodorja magát? Hol az a pont, ahol tréfája vagy vicce komolyra fordul? Nem tudott visszafordulni, már felidézni sem tudta, ahogy a Westerhazyék zöldes árnyalatú vize mellett kellemesen telik a nap, miközben egy barátságos, megnyugtató hang közli vele: túl sokat ittál. Az eltelt egy órában olyan messzire került ezen emlékektől, hogy a visszatérés lehetetlenné vált számára.

Egy idős sofőr, aki az országúton 50 km/órás sebességgel haladt lefelé, átengedte, így sikerült a zöld elválasztó szigetre átkelnie, ahol az észak felé tartó forgalom gúnyolódásával szembesült, de tizenöt perc álldogálás után sikerült a túloldalra átkelnie. Innen már csak egy ugrásra volt a lancasteri szabadidő központ, ahol néhány kézilabdapálya és egy nyilvános úszómedence volt. A víz felszínéről visszaverődő hangok: a feszültség és a ragyogás pont ugyanolyan érzetet keltenek benne, mint Bunkeréknél, viszont itt a hangok élesebbek, harsányabbak és hangosabbak voltak. Ahogy belépett a medence területére, egyből szabályokkal találta magát szembe: A MEDENCE HASZNÁLATA ELŐTT ZUHANYOZNI KÖTELEZŐ. ÚSZÓSAPKA HASZNÁLATA KÖTELEZŐ. KARSZALAG HASZNÁLATA NÉLKÜL AZ ÚSZOMEDENCE HASZNÁLATA TILOS! Zuhanyzás közben a lábát is lemosta, koszos és zavaros vizet hagyott maga után, majd a medence széléhez sétált. A víz klórtól bűzlött, s a medence egy óriási lefolyó benyomását keltette. A közelben két törülközőbe csavart vízi mentő volt síppal a nyakukban, melyet rendszeres időközönként megfújtak, hogy ezzel is emlékeztessék a fürdőzőket, hogy közösségi medencében vannak. Neddy visszaemlékezett Bunkerék zafír színű medencevizére, s úgy gondolta, hogy beszennejezi magát – felső középosztálybeli önképét és sármját – azzal, hogy ebben a mocsokban megmártózik. Emlékeztette magát arra, hogy úttörő, felfedező, s ez a Lucinda folyó sekély medre. Megmártózott, úzás közben tisztos távolságot tartott a többi úszótól, miközben a fejét a víz fölött tartotta, nehogy összeütközzön valakivel, de még így is nekimentek, lefröcskölték és lökdöbsték. Mikor a medence egyre sekélyedő részéhez érkezett, mindkét vízi mentő rákiabált: „Hé, te, a karszalag nélküli, kifelé a vízből!” Neddy kimászott a vízből, de a két vízi mentőnek már nem volt lehetősége, hogy feltartóztassák, s folytatta útját az áporodott olcsó naptejgel és klórral telített uszodában a drótkerítés irányába. A kerítésen átmászva elhaladt a kézilabdapályák mellett. Miután átkelt a területen, elérkezett a Hallorenék faborítású bejáratához, amely nem volt letakarítva,

és néhány helyen hiányoztak már a lécek. Ez megnehezítette az előrehaladást egészen addig, míg a pázsithoz nem ért, ahonnan a medencét körbevevő sövényt át tudta ugrani.

A Halloran házaspár a család jó barátja volt, idős, jómódú párocska, akikről az a szóbeszéd keringett, hogy kommunisták. Megrögzött idealisták voltak, de kizárt, hogy kommunisták lettek volna, sőt mi több elégedetten konstatálták, ha az emberek szembesítették őket ezzel a váddal. Medencéjük széle olyan sárga volt, mint az őszi falevelek, az elmúlás érzetét keltették ezzel Neddyben, aki hullo, hullo felkiáltással próbálta Halloranék figyelmét felkelteni a közeledésére. Sosem indokolták meg, hogy miért meztelenül úsznak, de erre nem is volt szükség, talán kompromisszumképtelen, idealista személyiségük kifejeződése volt. Neddy óvatosan vette le fürdőnadrágját, s lépett a medence széléhez. Mrs. Halloran tömzsi, ősz hajú nő volt, s nyugalmat árasztó arcával mindig a New York Timest olvasta. Éppen egy teleszkópos hálóval szedegette ki a medencébe hullott faleveleket. Neddy megjelenése nem váltott ki különösebb reakciót. Halloranék úszómedencéje annyira régen készült, hogy a medence fala még mozaikköből volt kirakva, s még vízforgató rendszere sem volt, így nem lehetett a medence aljára látni.

„Átúszom a környéket”, mondta Neddy.

„Hogyan? Nem is tudtam, hogy ilyesmi lehetséges”, magyarázkodott Mrs. Halloran.

„Nos még Westerhazyéktól indultam, úgy négy mérföldre innen”, folytatta Neddy.

Neddy a medence mély részén ereszkedett a vízbe, s a sekély részén távozott. Miközben elmerült a vízben, hallani vélte, ahogy Mrs. Halloran kiáltja: „Nagyon sajnálom, hogy az utóbbi időben rosszul mennek a dolgaid.”

„Miről beszél?” – kérdezte Neddy. „Nem tudom, mire gondol.”

„Hallottuk, hogy el kellett adnia a házat, s azok a szegény gyerekek...”

„Emlékeznek rá, ha eladtam volna a házat, s a lányok otthon vannak.”

„Igen” – válaszolt Mrs. Halloran. „Igen...” miközben a hangja melankólikussá vált, Ned viszont élénken folytatta mondandóját. „Köszönöm a lehetőséget.”

„Nos, további szép napot”, válaszolta Mrs. Halloran

Neddy a medence szélén kimászott a vízből, visszavette fürdőnadrágját és megkötötte. Észrevette, hogy szorosabban meg kell húzni a nadrágja madzagját, azon csodálkozott, hogy talán a nap folyamán ennyit veszített volna a súlyából? Fázott és fáradt volt, a meztelen Halloran házaspár és a sötét medencevizük depresszióssá tették. Ez az úzás túl sok volt már neki, de ezt nem tudhatta előre, mikor lejött az emeletről, és Westerhazyék medencéje mellett napozott. Kezei elzsibbadtak, lábait vékonynak találta, és a térdei tájékán fájdalmat érzett. A legborzasztóbb számára a csontokban érzett hideg volt, s attól tartott, sosem fog melegséget érezni többé. Körülötte hullottak a falevelek, s égett fa szagát érezte a levegőben. Ki az, aki ilyenkor fát éget?

Szüksége volt egy italra. Talán egy pohár whiskey felmelegítené, feldobná, s biztosítaná, hogy eljusson céljához, felfrissítené az ötletét is, hogy a környék

átúszásával eddig senki nem vállalkozott. Akik az Anglia és Franciaország közötti szakaszt úszák át, azok is mindig brandyt fogyasztanak előtte. Szüksége volt valami stimulációra. Átkelt a Hallorenék telkének hátsó sövényén, s elindult lefelé egy kis hátsó úton, amely egy házhoz vezetett, melyet a Hallorenék egyetlen lányuknak építettek, Helennek és férjének, Eric Saches-nak. Neddy éppen a kis úszómedencéjük mellett találta Helent és férjét.

„Oh, Neddy”, mondta Helen. „Anyáéknál ebédeltél?”

„Nem, nem igazán”, válaszolta Ned. „Csak beugrottam a szüleidhez.” Ennyi magyarázat elég lesz nekik. „Nagyon sajnálom, hogy csak így berontottam hozzátok, de kicsit megpihennék, és szükségem lenne egy italra.”

„Nos, szívesen adnék”, válaszolta Helen, de Eric mütétje óta nem tartunk a házban alkoholt. Lassan három éve.”

Kezdte elveszteni emlékezőképességét? Miért felejtette el, hogy eladta a házát, hogy a gyerekei bajban voltak, hogy a barátja beteg volt? Talán azért, mert minden fájdalmas tény a szőnyeg alá söpört? Ned tekintete Eric arcáról a hasára szegeződött, ahol halvány varratsebeket pillantott meg, a két seb húsz centiméter hosszú is megvolt. Eric köldöke eltűnt a hasáról, s Neddy azon gondolkodott, milyen érzés lehet hajnali háromkor arra ébredni, hogy nincs az embernek köldöke, így nincs kapcsolata a születéssel, sem pedig az utódnemzéssel.

„Biztos vagyok benne, hogy Biswangeréknél kaphatsz egy italt”, közölte Helen.

„Ahogy te is hallhatod, hatalmas kerti parti megy náluk.”

Tenyérével tölcserűt formált, s hallotta, ahogy a kerti parti hívogató zaja az úton, az ösvényen, a kerten és a fákon átszűrődött. „Előtte megmártózom”, mormolta magában Ned, miközben már úgy érezte, hogy kicsúsznak a dolgok a kezei közül. Elmerült Saches-ék hideg medencéjében, gyorsúszásban átúszott a medence egyik végéből a másikba, miközben a válla kiemelkedett a vízből, azt motyogta: „Lucinda, újra látni akarlak”, s tekintete Biswangerék irányába fordult. „Sajnálom, hogy ilyen rég nem találkoztunk, de majd felhívunk.” Hallatszott a háttérből Helen hangja.

Átkelt a pázsiton a Biswangerék felé, miközben az éterben egyre erősebben hallható volt a jó hangulat odaátról. Hálás leszek, ha kapok tőlük egy italt, biztosan örülni fognak neki, ha megkínálhatnak. Biswangerék évente négyszer hívták meg őt és Lucindát vacsorára magukhoz, amelyet mindig hat héttel előre bejelentettek. Mindig elutasították őket, s még ennek ellenére sem hagytak fel a folyamatos meghívásokkal, nem értették meg, hogy ez a közösség nem demokratikusan működik. Olyan emberek voltak, akik koktélozás közben arról beszélnek, hogy mi mennyibe kerül, információkat osztanak meg a piacról, vacsora után mindig mocskos vicceket mesélnek egy vegyes társaságnak. Nem tartoztak Neddy szoros baráti köréhez, sőt még Lucinda karácsonyi listáján sem szerepeltek. Közönnyel, nagylelkűen, de enyhe szorongással haladt a Biswangerék medencéje felé. Igyekezett, mivel kezdett sötétedni, ez volt talán az év leghosszabb napja. Megérkezésekor egy hatalmas, zajos partit talált. Grace Biswanger mindenkit meghívott: a szemész orvosától kezdve az állatorvosán

át az ingatlanügynökéig mindenkit. Senki sem úszott a medencéjükben, s a me-rev víztükörről a holdfény verődött vissza. A medence széléhez egy italbárt állítottak fel, s Ned oda tért be először. Amikor Grace Biswanger meglátta, hatalmas léptekkel elindult Ned felé.

„Hát hiába, ezen a partin minden van.” Szólt meg Grace hangosan. „Még egy hívatlan vendég is.” Folytatta.

Ned érezte, hogy nem látják szívesen, mégis baráti hangon kérdezte: „Mint hívatlan vendég, nem kaphatnék mégis egy italt?”

„Szolgálj ki magad!” „Úgyse törödsz a meghívásokkal”, majd Grace hátat fordított, s elkezdett néhány vendéggel beszélgetni.

Neddy a bárhoz érve egy pohár whiskey-t rendelt. A pultos durván, lekeze-lően töltötte ki neki az italt. Ez egy olyan világ, ahol a pultos az embereket a tár-sadalmi hierarchiában elfoglalt helyük szerint szolgálja ki. A tény, hogy leke-zelően szolgálta ki, azt jelentette, hogy a hierarchiában lejjebb süllyedt. Neddy azzal vigasztalta magát, hogy a pultos biztosan új volt, s nem tudta, kiről van szó. A háttérben hallotta, ahogy Grace a háta mögött az mondja: „egyik vásár-nap részegen jött át hozzánk – mint kiderült, semmilyen jövedelme sincs –, és kérte, hogy adjunk neki kölcsön ötezer dollárt...” Grace mindig pénzről be-szélt, rosszabb volt, mint egy hajszál a levesben. Ned elmerült a medencében, leúszta a hosszát, majd továbbállt.

A következő medence a listáján volt szeretőjéé, Shirley Adamsé volt. Mivel meghúzta egy kicsit a vállát a Biswagnerék medencéjében, úgy gondolta, itt lesz lehetősége kipihennie magát. A szerelem – valójában a másik könyörtelen, sze-xuális kihasználása – lesz az életadó elixír, a fájdalomcsillapító, az élénk színben pompázó pirula visszahozza a tavaszt, lelkébe pedig az örömeket. Shirley-vel egy héttel ezelőtt volt viszonya, vagy talán megvan az már egy hónapja is, de lehet, hogy egy év is eltelt azóta. Képtelen volt pontosan visszaemlékezni. Ned volt végül az, aki szakított a lánnyal, fölényben érezte magát. Az úszómedence boltíves bejáratán átlépve semmi másra nem gondolt, csak saját önbizalmára. Ahogy közeledett a medence felé, úgy nézett ki, mint egy titkos szerető, aki a legnagyobb büszkeséggel birtokolja kedvesét. Shirley otthon tartózkodott, s aranyszínű fürtjei, karcsú alakja, s ahogy az égszínkék vízről visszaverődő napsugarak megfestették testét, sajnos nem hozták elő Ned emlékeit. Úgy gon-dolta, biztos csak egy könnyed affér lehetett közöttük, semmi más, mégis Shirley sírt, mikor Ned bejelentette neki, hogy nem találkoznak többet. Shirley-t meglepte Ned felbukkanása, miközben Ned azon elmélkedett, vajon Shirley még neheztel-e rá.

Remélem, nem fog megint sírni, ha még mindig nem tette túl magát rajta.

„Te meg mit keresel itt?” – kérdezte felháborodva Shirley.

„Átúszom a környék medencéit.”

„Te jó Isten, hát sosem nő be a fejed lágya?”

„Mi a problémád?”

„Ha pénzért jöttél, nem adok egy bűdös vasat sem” – jelentette ki feldúltan Shirley.

„Tölthetnél nekem egy pohár italt.”

„Nem, nem fogok. Nem vagyok egyedül.”

„Megyek a dolgomra.”

Neddy elmerült a medence vizében, hosszában átúsztta, de amikor a medence szélén ki akart szállni, hirtelen úgy érezte, hogy nincs erő se a karjaiban, se a vállában, így a medence lépcsőjéhez kényszerült úszni és kiszállni. Amikor hátrapillantott, egy fiatal férfit látott Shirley teraszán. Miközben rálépett a pázsitra a sötétben, orrát megcsapta a körömvirágok és a krizantém illata – indokolatlan őszi illatok – a kora esti órában, mintha éppen gázszivárgás lenne valahol. Tekintetét az égre szegezte, a csillagokat szerette volna kémlelni, miért látta az Androméda csillagképet, a Képheuszt, a Kassiopeiát az év ezen időszakában? Mi történt a nyári csillagokkal? Hova tűntek? Neddy sírva fakadt.

Gyerekkora óta ez volt az első alkalom, hogy sírva fakadt. Talán még soha nem érzett ekkora szomorúságot, miközben fázott, fáradt volt, és zavarodott. Visszagondolt a pultos durva, közönyös viselkedésére, volt szeretőjének elutasító magatartására, aki annak idején még térden csúszott utána, s aki könnyeit Neddy nadrágjába törölte. Túl sok időt töltött úszással, túl sokszor merült el, s most az orra és a torka teljesen kiszáradt. Szüksége lett volna egy italra, baráti társaságra és száraz ruhákra. Átkelt az úttesten, s betért a Gilmartin házaspár ingatlanjára. A Gilmartin házaspár medencéje volt az első, ahol a medence lépcsőjén keresztül ereszkedett a vízbe. Lassú mellúszásban tudta csak átúszni, abban az úszásnemben, amelyet még gyerekkorában sajátított el. Fáradtan folytatta útját Clyde-ék irányában. Itt már csak úgy tudta átúszni a medencét, hogy egyik kezével a medence szélébe kapaszkodott, s mikor a medence létrájához ért, azon gondolkodott, képes lesz-e még kimászni. Véghez vitte nagy tervét, átúsztta a környék medencéit, de annyira bódult volt a fáradtságtól, hogy sikere bizonytalannak látszott. A hazafelé vezető úton meg kellett állnia, megkapaszkodnia egy postaláda állványába, majd letérve az útról hazatért.

Otthon sötétség várta. Talán már olyan későre jár, hogy mind lefeküdtek aludni? Lucinda talán Westerhazyéknál maradt vacsorára, és a lányok is csatlakoztak hozzájuk? Vagy talán együtt elmentek máshová? Pedig úgy beszéltek meg, hogy minden vasárnapi meghívást lemondanak, és otthon maradnak? Megpróbálta kinyitni a garázsajtót, hogy megnézzze, milyen kocsik állnak bent, de be volt zárva, a kilincsről pedig rozsdá mállott le. A házhoz közeledve látta, hogy a vihar leszakította az egyik ereszcatornát, s most a bejárati ajtó előtt lógott le a tetőről. Neddy arra gondolt, hogy majd reggel megjavítja. A bejárati ajtó zárva volt, biztos az ostoba szakács vagy a bejárónő zárta be maga után távozáskor, de hirtelen eszébe jutott, hogy anyagi okok miatt nem tartanak már szakácsot, sem pedig bejárónőt. Hangos kiáltással kísérve, vállával megpróbálta betörni az ajtót, majd a nappali ablakán betekintve látta, hogy a ház lakatlan.

Tóth Attila fordítása

TÓTH ATTILA (1983) mérnök-informatikus, informatika-német szakos tanár és bölcész. IT architektként dolgozik Budapesten.

Kónya-Hamar Sándor

Arccal a költőnek

Czegő Zoltánnak

Beethoven óta tudjuk, mi lakozik az emberi szívben,
s hogy mennyire boldog és mennyire boldogtalan,
mennyire rokon az istenekkel,
miközben az emberi tudat átadásának lángelméje lehet,
Hölderlin és Rilke óta még inkább tudjuk!
Mintha Goethe munkás és küzdő életű
Faustja szédült volna hirtelen
a tökéletesség panasz nélkülségébe.
Mert nagy művészi dilemma a panasz sorsa,
időnkénti visszafojtása, majd mégis,
a pusztulás árán való kimondása is.
De ahogyan Hölderlin is kimondta:
a tökéletesség panasztalan!
S akinek legjellemzőbb vonása
a dolgok egyszerre kívülről és belülről
látásának csodálatos képessége,
s a valóság lázadó avagy pusztá elkönyvelése helyett
több és fontosabb a mindenség új arányokba való átrendezése,
annak valóban joga lehet a panasztalanságra,
megtalálván a feloldást a rendezett egyetemességet teremtő,
értelmes emberi alkotásban.
Még ha homályos, talányos szakrális költészet is az.
S ahogyan Hölderlin, úgy Rilke nagy névtelenjei között található
a halál, a teremtésmítosz, a szembenézés, a hallható csend
s a névtelennel való kézfogás, a magában pihenő szépség,
a sorstalan fény s az időnkénti kozmikus dermedtség.
Ők azok, akik bármikor elismertetik az ihletettség,
az ésszel meg nem fogható, míveséggel ki nem fejezhető
felmagasztosultság költői elsőbbségét.
Őértük bátor kiáltani a költő:

KÓNYA-HAMAR SÁNDOR (1948) Székelykocsárdon született költő, esszéíró, politikus. Kolozsváron él.

„Hogyha kiáltanék, ki hallana engem az angyalok rendjéből?”
bár tudja: „minden angyal rettenetes”,
s „ha szívére is ölelne egy, el kellene pusztulnom erősebb léte örvényében”.
Enigmatikusság, mennyi enigmatikusság!
S milyen közel a pindaroszi-hölderlini himnikus homályhoz!
S szemben a láthatatlannal!
„Ó, nem mintha boldogság volna,
Elhamarkodott előlege egy közeli veszteségnek.
Nem kíváncsiságból, vagy a szív gyakorlata végett,
Ami benne volna szintén a babérban...
Hanem mert itt lenni oly sok, és nyilván
szüksége van ránk minden itteninek, eme tűnőknek,
kik oly különös mód ránk hagyatkoznak.
Ránk, a leginkább tűnőkre.
Egyszer, minden csak egyszer.
Egyszer és soha már.
És mi ugyancsak egyszer.
Soha újra!
De az, hogy voltunk egyszer,
Ha csupán egyetlenegyszer földiek voltunk:
Nem vonható vissza soha!”
Szemben a láthatatlannal, lényünket mélyen megőrizve!
Ahogy a fény is gyümölcsbe száll.
S a halál a végleges feloldás története.
Íme az ihlet súgta bölcselet!
Mert ímígyen szaladunk a gyorsuló időben:
Arccal a költőnek, ama bolyongó, zokogó hattyúnak,
ki szárnyával minden időben felénk int:
„Változtasd meg életed!”

Minden éjszakámba belelobog a hajad

Milyen vágy, milyen fájdalom? Nem tudom,
csak a páratlan áradás,
csak a füstválasztókból vágózó szél,
ha leoldja homlokomról a fekete pántot.
Csak a cikázó ismeretlen mag a nyelvem alatt...
Minden éjszakámba belelobog a hajad!

Milyen szín, milyen kín? Nem tudom,
csak a függőleges álom,
csak az ágyunkhoz rohanó tenger,
ha fénylő s karcsú spirálján görcsöl a láz.
Csak a csönd míg magad vagy, még magad...
Minden éjszakámba belelobog a hajad!

Milyen szeszély, milyen veszély? Sem tudom,
csak a föloldozó kárhozat,
csak a kettőnkön belüli pillanat,
ha testetlen aggály ránt magához.
Csak az ajakam fölötti hangtalan ajakad...
Minden éjszakámba belelobog a hajad!

Milyen vágy és milyen fájdalom?
Milyen szín és milyen kín?
Milyen szeszély és milyen veszély?
Csak te tudod, ne tagadd!
Amit csak én:
Minden éjszakámba belelobog a hajad!

XXI. századi viszontkérdés

Nem a béke keretlegényeként
Rohangálsz és házalsz.
Maradnak mégis forró kilincsek utánad,
S a mesterlövész hangulat...

Párolgó kávédban
Idegen föld és nyelv emléke.
Szemedben világítótornyok
És légikikötők kerítő kékje...

Zsebedben országhatáron
Sütött országalma -
Vagy a tékozlás
Nagyvilági válogatottja -!

Na és...?!
Nem mindegy, hogy
Kinek a halottja...?!

Ólom

Ma is fél nyolckor ébredt. Úgy látszik, már ha akarnék, se tudnék tovább aludni, gondolta, miközben jólesően nyújtózott egyet. Magát az ébredést pedig nem szerette. Az első gondolatai rendszerint nyúlósak, kedvetlenek voltak, nehéz szemét erőltetnie kellett a fényre, aggodalmasan vette észre, hogy anyja ágya már üres, és akkor hamarosan nagy hangon beállít, hogy még mindig nincs elültetve a paradicsompalánta, pedig nemsokára már *ezredmagával* süt a nap.

Erőlteti a felkelést, habár lába, karja, mindene még maradni akar. A kávéfőzőbe vizet tölt a kerti csapnál. A folyó víz spriccel, csobog, a kotyogós kávéfőző barnultságán nem segít. Minden reggel ezzel kezdi. Egy túl erős kávé, miközben a csészét markolja, reméli, hogy legalább addig egyedül lehet. Hagyja, hogy szálljanak a gondolatai erre-arra, elbáméskodik rajtuk. Összeszedi magát, egy imafélét rebeg, hogy csak türelem, türelem. Csak tudjak ma is mindent jól csinálni. Mert az induló napnak terhe van, minden hulló szalmaszál súlyos nehezezzként ér földet.

Egyszer csak anyját hallja motozni a tornácon. Mintha magában beszélne. Először összerenzen, feszülten figyelni kezd, majd magában egykedvűen nyugtázza, hogy ezzel a magánynak vége. Az utolsó korty kávé gyorsan felhőrpinti. Megfigyelte, hogy egy ideje már a kávénak sincs ereje, pedig még néhány éve hogy feltűzelte reggelenként! Élesen vágódott bele egy-egy gondolat, tüze, színe volt, elhitette vele, hogy érdemes nekikezdeni a napnak. Igaz, hogy a nap közepeére már úgy forgott, mint egy kulcsra járó automata, ötször-hatszor is visszafordult valamiért. Az, hogy lendülettel tesz-vesz, forog keze-lába, elkábította, addig sem kellett mással foglalkoznia.

Ma valahogy más. Nincs ereje, mintha odaragasztották volna az ágy szélére. Gondolatai csapdában vergődnek, keresik a kiutat. Magát látja egy belső tükörben. Lehet, a fény teszi, ahogy rézsút bevág az ablakon. Nem törődve a rendtelenséggel, pedig az elaszott száraz levendulán most látszik, hogy már kidobni való, a gerendás mennyezetről alácsüngő tealeveleken, hogy csörgően szárazak.

LAKATOS-FLEISZ KATALIN (1978) író, kritikus, egyetemi oktató. Kolozsváron él. Legutóbbi kötete: *A megértés parancsa. Recenziók, kritikák* (Szatmárnémeti, 2023, Limes).

(Anyja szerint bármennyit is takarít, mégis minden ócskának, porosnak tűnik körülötte.) A fény kíméletlenül végigpásztáz, letapogat mindent. Hogy aztán délutánra, ahogy elfordul, meghagyja abban a jótékony homályban, ami igazán ennek a szobának való.

M. most 38 éves. A korára nem szokott gondolni, legalábbis nem úgy, mint a korabeli lányok, nők szoktak. 28 vagy 38, mit számít, nincs nagy különbség! Egyik év megy, jön a másik. Minden év ugyanolyan, nem lehet válogatni. Anyjával ebben jólesően egyetértenek. Anyja meg is erősíti, hogy nem érti, mit várnak némelyek olyan nagy valamit az élettől, *vergődnek, meg verik magukat, ide utaznak, oda utaznak, oszt a vége csak az, hogy itthol kötnek ki.* Vagy legalább alig várják, hogy hazajöhessenek. M.-et ez azért is megnyugtatja, mert ő a körülményeihez képest sokra vitte. Tanárnő lett, pedig a falubeliek nem hittek benne. (Hogy majd pont ő fogja megmutatni!) Igaz, nem nyelvtanár, ami pluszkarriert is jelenthetett volna neki, elvégre az idegen nyelv kapu a világ felé, hanem egyszerű történelem-földrajz szakos tanárnő. A világot mélységében és szélességében magyarázta a kisdiaákoknak. A gyerekek szerették, abban a korban voltak, hogy mindenkire, aki kedvesen beszélt velük, emberszámba vette őket, rácsimpszkodtak. Aztán persze, ahogy kamaszodtak, felnőttek lettek, annak rendje és módja szerint elfelejtették.

Az óráira mindig pontosan felkészült. Nem hiúságból, hogy legjobb legyen és csilloghasson, hanem egyszerű kötelességtudatból. A kezdők kivételével pedig senki sem készült, a tanárok büszkébbek voltak annál, hogy ennyi pénzért még órák után is otthon görnyedjenek. *Csak többet tudok tán, mint ezek a kölykök,* szokta mondogatni egyik-másik kollégája. M. nem botránkozott meg ezen, nem akart jobb lenni, egyszerűen csak rendet és szabályt vitt a napjába, ha otthon a kis szobában kiteregette a mappáját, hogy hát mi lesz holnap. Jegyzeteket készített egy-egy témához, ha különösen érdekelte vagy új szakirodalmat talált hozzá, utánaolvasott. Talán mert megszokta, hogy iskoláslányként is mindig készülni kellett délutánonként, vagy még most is diák volt valamennyire, nem szívesen engedte volna el ezt a szokását.

Ahogy jegyzetei, mappái mindig rendben, öltözéke is pedáns volt. Nem kihívó, nem is lompos, de egy árnyalattal mindig alulmaradt annak, amit a finoman nőies megnevezésen értenek. Az, hogy cipője épp olyan színű volt, mint a táskája, hogy öltözékén valahogy mindig látszott a keresettség, hogy most fel kell öltözni, mert házon kívül vagyunk, az erőltettség benyomását keltette. Épp az az apró hanyagság, nemtörődömség hiányzott belőle. Ha iskolai ünnepségen kellett megjelenie, már hetekkel előtte a várost járta, hogy valami „tűrhető” ruhát találjon. Kétségbeesve járta sorra az üzleteket, ami nagyon szép, neki való lett volna, az rendszerint drága volt. Megalkudott egy olcsóbbal, de hát az olcsó kategórián belül is fokozatok vannak, ami végképp zavarba ejtette. A nagy vásárlásnak rendszerint az lett a vége, hogy halálos fáradtságában és zavartságában megvette az utolsó keze ügyébe esőt, hogy mégis vigyen haza valamit. Ezzel úgy-ahogy meg is volt elégedve, otthon kiteregtetve, vasalás után

az ócska is újnak hatott. Mivel sokat járt utána, azt az illúziót dédelgette, hogy ritka új darab. Nem vette észre, hogy az a nadrág vagy kabát milliós szám hever minden kínai üzletben. Ezen felül kiöltözve mindig kínosan feszengett, alig várta, hogy otthon ledobja magáról. Ahogy visszabújt a kinyúlt mackónadrágjába, lesimult haját gumival hátrafogta, lelki békéjét is visszanyerte.

Egy-egy évzáró ünnepélyen azért előfordult, hogy egyik-másik apuka vagy egy-egy idősebb férfikollégája rajta felejtette a szemét. Olyan tíz-tizenöt éve még abban a korban volt. Ha öregasszonyos kendővel szorította volna keresztül a fejét, arcbőre úgy is kitűnt volna. A férfi, még ha egy lány erővel elcsúfítja is magát, akkor is megérzi, ha fiatal. (Mint ahogy a drága púder alatt is feltör a fáradt, öregedő bőr.) Rajta is látták, de mivel másképp nem tudták megmutatni vonzalmukat, kétértelmű kifejezésekben, viccekben nyert kiutat, amelyeket M. rendszerint elengedett a füle mellett.

Kérői is voltak, nem mondhatta, hogy nem. Igaz, egyikük-másikuk jobb lett volna, ha nem lett volna. Anyjával a kezdeti bosszankodás után nagyokat nevettek például az egyiken, aki egyszer útközben az egyetem felé szólította le, és azon túl hűségesen kísérgette, mint az árnyék. Csakhogy amikor kellett volna már komolyra fordulnia a dolognak, valahogy mindig hátrálni kezdett, ötlöthatolt. Inkább az utazásairól mutogatott fényképeket, mert síelni azt nagyon szeretett. (Igaz, M.-et soha nem hívta el az útjaira, a lány meg büszkeségből nem vetette fel.) Anyja azon nevetett különösen, amikor M. azt mesélte, hogy egyszer, amikor megkérdezte, milyen vallású, a fiú zavarba jött, elgondolkozott, majd azzal vágta ki magát, otthon megkérdezi a szüleitől, hogy hát milyen vallásúnak keresztelték.

Aztán még előkerültek mások is. Az egyik, egy tagbaszakadt, teljesen kopasz tornatanár M.-et mindig azzal a mondattal akarta levenni a lábáról, hogy *tiszta szívemből kívánlak*. Különösen idegesítette benne az, hogy amikor helyeselt valamit, soha nem mondta azt, hogy igen, vagy igazad van, hanem mindig azt, hogy *jogos*. Ez volt a szavajárása. Ahogy elmaradtak egymástól, M. nem sajnálta különösebben. A másik még az egyetem évében került, ugyanabba az épületbe jártak előadásokra. Nagydarab, csontos, hosszú arcú ember volt jóval túl a harmincon. Az hogy mindig zakóban, élére vasalt nadrágban járt, óriási, apjától örökölt cipőben, valahogy falusi származását erősítette fel. (M. maga is falusi volt, de ezt természetesnek vette, soha nem gondolt arra, hogy rajta is észrevehetik.) M.-hez azért csapódott hozzá, mert mint mondta, látszik rajta, hogy komoly lány, nem olyan, mint a többi, bármit meg lehet vele beszélni. Szakdolgozatáról hosszú előadásokat tartott neki, részletezően ecsetelte a nemi életnek a házasságot veszélyeztető zavarait, mert református papnak készült, és erkölcs-teológiából írta dolgozatát. M. kötelességtudóan hallgatta, aminek az lett a vége, hogy a korai magömlésről, retardált ejakulációról és a többi hasonlóról már-már annyit tudott, mint egy orvos vagy biológus.

Egyszóval M. fénykorában sokat beszélgetett, kávézgatott férfiakkal, míg nem a sok kávézgatást, beszélgetést elunva megért benne az elhatározás. Hogy

ezentúl életét az anyjáról való gondoskodásnak szenteli. *Oda való mindegyik a kenderbe, madarat ijeszteni* – mondta anyja az udvarlóira. *Ilyet még leakaszthatsz egyet-egyét* – nevetett, de valahogy keserűen. Különben sem fiatal már, nehézkösen mozog, habár, ahogy itt, a falujukban szokták mondani, *még jól bírja magát*. Na de nem mindig lesz ez így. Eljön az idő, amikor egy poharat arrébb tenni is nehéz lesz neki. Ki fog neki segíteni? Testvére nincs, apja már rég a sírban. Már most sem húzza ki magát semmilyen munka alól. Készségesen ugrik mindenre, tanítás után ahogy hazaér, még elmos, főz, palántát öntöz, gyomlál a kertben, azt se kelljen az anyjának csinálnia. Hadd tévézzen kedvére, ha megunja, református népénekeket dúdoljon magában. *Rólad elvész minden terhedet, és meghallgatja könyörgésedet* – már nem is hallja, annyira megszokta. (De ha hirtelen elhallgatna, figyelne rá.) Anyja nem énekel jól, mert mivel nagyon szépen akarja cifrázni, valahogy mindig elcsúszik a hangja. Van, akit ez a hamis hang idegesítene, őt nem bántja, nem teszi szóvá. Késő estig, ahogy a tücskök hangja egyre erősebb lesz a kertben, motoz, hajlong, nem kíméli magát. Sokszor már anyja megy elé, hogy elég lesz már, késő este van, ne fárassza magát. Holnap majd megint nem bír kikecmeregni az ágyból.

Most ezen a reggelen az ágy szélén ülve megint eszébe jut az a hollandiai ösztöndíj. Nincs benne önvád, de azért, mint egy rossz álom emléke, belesajdul. Mivel az egyetemen, hogy ne anyjának kelljen fizetni a lakbért, és az ösztöndíjből fenntartsa magát, jól tanult, egy egyéves kiutazást ajánlottak neki Hollandiába. Ez első hallásra tetszett neki, imponáló volt, hogy felfigyeltek rá. Viszont egy kis kutakodás után kiderült, hogy nem lett volna teljesen ingyen. Mert ki kellett volna járni hozzá az ösztöndíjat, kapcsolatot építeni egy ottani egyetemmel, mi tagadás, az angol tudására is rá kellett volna gyúrnia, mert hollandul nem tudott. Egyszerűen, ahogy latolgatta, és több érv szól ellene, mint mellette, fokról fokra a kedvét is elveszítette.

Anyja ugyan nem állt volna az útjában, ha menni akar, de látszott rajta, hogy kedvetlen, a magány ezerszeresen tükröződött az arcán. M. úgy érezte, mintha hűtlenné válna hozzá. *Menjél csak, neked ez a jövőd*, mondta súllyal a hangjában. *Majd csak megleszek valahogy, tette hozzá. Elvégre mindig is magamba' vótam, még apád mellett is...* Mások a faluban is helyeselték, merthogy a *fiatalokat nem lehet megállítani, ez a világ rendje*. De őt ez nem nyugtatta meg. Mintha valami bűnt követett volna el, gyötörte az önvád. Már dühös is volt magára, hogy annyit vívódik. Egyszer csak megmakacszkodott benne valami. Hát muszáj neki elmenni? Elvégre ki kényszeríti, hogy elinduljon valami homályos bizonytalanért? Miért győzködi magát erőltetve, amikor itt a másik lehetőség is? Azaz, hogy itthon marad. És különben is, az, hogy ennyit gyötri magát, hogy menjen-e, vajon nem azt jelenti, hogy valójában maradni akar? Különben is, úgyis az lenne a vége, hogy hazajön, hiába vergődött annyit, hogy egy ismeretlen helyen fennmaradjon. Itthon is tud olvasni, meg külföldi előadásokat hallgatni, ha akar, habár mostanában egyre kevesebbszer, mert minek? Meghallgatja, és azzal marad, kit érdekelne az ő köreiben...

Az ellenérveit az anyjának is elmondta. Az anyja erre megkönnyebbült, buzgón helyeselt, hogy hát igen, *igazad van, kislyányom, van neked rendes állásod* (mert az egyetem utolsó évében már meg is volt, hogy hova megy), *nem is kicsit kínlódtál érte. Az már egy szép eredmény. (Végül is ezért tanultál, nem?) Nem úgy vagy, mint más, hogy az egyetem után még azt sem tudja, hova induljon.*

Akárhogy forgatta, érvelésében, önmagához intézett meggyőző szónoklatában nem látott semmi repedést. Azontúl nem is gondolt rá többet. Egyetlen nap sem unatkozott, hogy sóhajtania kellett volna az elszalasztott lehetőség után. Egyébként is estére mindig elfárad az ember, és akkor nem mindegy, hogy mibe? Másnap minden kezdődik előlről. Inkább a tanításba ölt bele több erőt. Nem nagyon hitt a versenyekben, mindenféle diákoknak kiírt vetélkedőkben, de azért mindig elsőnek jelentkezett, ha az iskolájukat kellett volna vinni valahova. Egyesek a kollégái közül nem nézték ezt jó szemmel, a háta mögött a fülébe jutott, hogy az igazgatói székre pályázik. Innentől kezdve csak mérsékelt lelkesedést mutatott a versenyek iránt, ha kellett volna sem jelentkezett, inkább a mulasztásért való megrovást is vállalta. Minden visszatért a rendes kerékvágásba. M. lelki békéje is visszatért.

Azért mégis furcsa, gondolta magában ezen a májusi reggelen, hogy már az első években sem érzett semmilyen lelkesedést a tanítás iránt. Valahogy kötelesség íze, szaga volt mindennek, a poros, didaktikai eszközökkel telezsúfolt tanárinak, a lomos, súlyos térképeknek, amiket órákon kitergetett, a szabályszerű feleléseknek, félévi dolgozatoknak. Igaz, körülötte senki se mutatott lelkesedést. Tanár-diák mintha egy óramű részei lettek volna. Mindegyikük úgy tett, mintha unná az iskolát, mégis végigjárták a nekik kiírt pályát. Ez törvény volt. De mint ahogy a törvényt nem tudjuk megváltoztatni, de fenyegető hatalma apró lázadásokra késztet, úgy a diák „dolga” az volt, hogy ne tudja a feladott leckét, a tanáré pedig az, hogy sokat locsogjon feleslegesen, nagy hangon panaszkodjon a diákokra és a fennálló tanügyi helyzetre.

Csak hazajönni szeretett. Mert akárhogy is van, mégis jó itthon lenni, érezte sokszor, ahogy a postaládába rejtett kulcsot kaparászta. Ahogy szalad elé a macska, fehér szőre világít a napon. Puha mozdulattal ugrik fel a kerítésre, egy halk *krúú* hangot hallatva mondja, hogy várta már a gazdáját. Pofáját a vasnak dörzsöli erősen, ahogy ránéz, hunyorog. Előreszalad, mutatja az utat. Anyja ül a kerti széken, látszik rajta, hogy elfáradt. *Egyem meg én azt a fekete pontot a farka tövibe’* – ahogy az anyja enyeleg a macskával, megkönnyebbül, hogy még sincs baj. Akkor most kis időre nem kerül szóba az időjárás (hogy nem akar esni, csak ez a száraz, sovány szél öl ki mindent), ahogy a nehéz ház körüli munka és M. apjának nagy tervekre törő, de akaratgyenge természete sem. *Szájjal mán én is rég püspök vagyok, csak az életben nem, az a baj* – szokta mondogatni az anyja, egy hosszú litánia bevezetőjeként. Visszatérő formulaként az időjárással perel. Aszály, árvíz, fagyasztó szelek örökös körforgása fenyegeti. *Ide van cövekeloe ez a hideg, csak minket sújt ez az idő...* Folynak, folynak a mondatok, M. már oda sem figyel, rajta kívül folyik, eláraszt mindent, mint ahogy a vízre

sem figyelünk oda, hogy milyen, csak azt vesszük észre, hogy vizesek vagyunk. Folynak, hömpölyögnek a mondatok, küszöb alá csúsznak, kertkapukat visznek, lazulnak, tágulnak az idegnyalábokat egyben tartó kötelek. Hideg, vizes napok ezek a mondatok, reszketős téli fehérség, hangos dobogások a küszöbön, ahogy leverjük a lábunkról a havat. Fémízű szó. Vajúdó tavaszi napokon bádogcsikorgás. Ezek a mondatok tartották kiságyának rácsait, amelyek közt, mint egy ketrecbe zárt kis állat, eljövendő életét álmodta. Ezek a mondatok hurkolódtak rá, hogy csakis az óvoda épületéig menjen, ne tovább, mert ott várja óvónéni ugyanolyan anyaként. Ólmot visznek ezek a mondatok, amit feloldva a vízben azóta is innia kell. Minden társaságban, idegenek és ismerősök között egyaránt.

Aki megszokta a nehéz vizet, az már hiába szeretne törékeny lenni, neki már nem árt semmi.

Domahida, 2023. május 13-a, reggel. M. még az ágy szélén ül, de győzködi magát, hogy csak fel kell kelni rendesen. A nap vaksi, homályos. Fent az égen, a vastag lepelfelhő mögött egy előadás színpadát forgatják éppen. Amíg megfordul, sok száz év telik el, és talán egy újabb májusnál áll meg.

Kocsis Klára

Az ezredes naplója

A kék ezredes a jövőt kutatja

mint akit feltettek a polcra
pókszálon rezeg a múlt
micsoda inga ez itt
egyszer *ide* de sohase *oda*
mint akit feltettek a polcra
aztán ottfedtek
holta után is
gyarmati jövőnket tervezi

A kék ezredes nyulászik

nem telek lábába zavart ütött-vert paraszt
inkább Dózsa-húson hízott csámcsogva tüzeskedő
valódi uralom ez itt igazán úr az úr
kiballag a kert végébe a nyúlketrecig
beles a rácson kíváncsian fürkész
szépen gyarapodik-e a nép
gyűjti selymes csincsillák
szomorúszürke gyarmati alattvalók könnyeit
márványmedencéje csordultig telik
átcsap a peremen a bánat sós leve
testvéreim átvágott hangszalagú nyulak
a nagy nemzeti boncasztalon
néma sírástok hömpölyög sárosan
viszi a tavaszi áradás temérdek könnyetek
a bölcs számonkérő bíra-óceánig

KOCSIS KLÁRA (1950) költő. Legutóbbi verseskötete: *Kóbor bolygó* (2020).

A kék ezredes keresztel

hétmennydörgésű mennykőlovon vágat
héthengeres tankon behajt kofák közé
dőlnek almahalmok káposzta karaláb
kettéhasított koponyaként szerterepül
kardlappal kereszteli népét a katona
rezgő rezedák tündér tearózsaák félve
hajolnak acélláb rajtuk tapos
virágom nemzetem irgalmatlan időben
földhöz lapulj keresztet félve most

A kék ezredes tanít

(ebben a *high school*ban mindegyik *eminent pupil* talpnyaló)
(ne feledd Tróját is bevette egyetlen firnyákos faló)
(ha élni akarsz szépen kérlek légy gyarmati alattvaló)
(az iskolamester én vagyok te pedig *second hand* tahó)

A kék ezredes virágot küld

egy búcsúzó diplomatára
kígyóháj bűdös beléndek közéje békalencse
csillapíthatatlan hatalmi vágyadat jelentse
kancsóka csókja hozzád illően szopós húsevő
rózsaszín tütüben tetszelgő tábornok-mímelő
bogánCBSoglya gabalyodj kazalszám vérezz fecskéfű
csokor csúcsán csattanj maszlag búcsút cincogjon hegedű
tanuld a leckét közép-európai kis vörös
más dallamra táncol a Potomac másra a Körös

A jövő hajnalán

„Egy színházban történt, hogy tűz ütött ki a kulisszák mögött. Kijött a mókamester, hogy ezt a publikummal közölje. Tréfának tartották és tapsolni kezdtek: a mókamester megismételte, az emberek még jobban hahotáztak. Azt hiszem, a világ is így fog elpusztulni, okos emberek nagy hahotája közepette, akik azt fogják hinni, hogy mindez csak vicc.”

Søren Kierkegaard: *Vagy–vagy*

A jövő elkezdődött! A tudományos-fantasztikus művek szellemiségében akár ezzel a kissé fellengzős megfogalmazással is meghatározhatjuk a korszakot, amelyben élünk. Ennek a jövőnek sajnos semmi köze a választási plakátokon hirdetett szép új világhoz, sokkal közelebb áll az utóbbi időben egyre nagyobb népszerűségnek örvendő disztópiákhoz. Bárhogyan is közelíti meg egy-egy ilyen negatív utópia a kort, amelyben élünk, valamennyi háttérben egyazon kérdés húzódik meg: az utóbbi néhány évtized alatt kialakított szaporodási tempóval, pazarló életmóddal és szédítő méretű fogyasztással meddig tartható fenn a civilizációnk a jelenlegi formájában? Mára már ugyanis nem az a kérdés, hogy létezik-e válság, hanem az, hogy kezelhető-e még.

Szabadság, egyenlőség, önértzet

A volt szocialista országok lakossága bő harminc évvel ezelőtt a liberális demokrácia és a kapitalista termelési rendszerre való átállástól először is egy igazságosabb rendszer és életkörülmények kidolgozását remélte. Jogos volt ez az elvárás, hiszen mind az állami, mind az öngazgatási szocializmus átlagemberre vágyta a nyugati kapitalista országok átlagemberének szabadságát és életszínvonalát. Az elmúlt évtizedek tapasztalata viszont arra enged következtetni, hogy a váltás aligha alakult az emberek zömének az elképzelése szerint. A vágyott szólásszabadságot és demokratikus választás jogát több-kevesebb eredménnyel sikerült kiharcolni, de az egzisztenciális kérdéseket nem mindenki tudta a kellőképpen megoldani. A szabadságot ugyan megszereztük, de mintha közben elveszett volna az egyenlőség: egyik oldalon létrejött egy abnormálisan

SÁNDOR ZOLTÁN (1973) író, műfordító, publicista. Legutóbbi kötete: *Apátlanok* (2023).

gazdag réteg, a másikon pedig egy jóval szerényebb körülmények között tengődő tömeg. Közben „fenyegetettség” híján a kapitalizmus is afféle vírusként mutálni kezdett.

Közvetlenül a kommunista rezsimek összeomlását követően 1989-ben jelent meg Francis Fukuyama *A történelem vége?* című esszéje, amely felveti, hogy a liberális demokrácia esetleg a „az emberiség ideológiai fejlődésének a végpontja” és a „a kormányzás végső formája” s mint ilyen, „a történelem vége” lehet. A cikk akkoriban hatalmas sajtónyilvánosságot kapott és nagy port kavart, sokan megkérdőjelezték Fukuyama állítását, ezért a szerző három évvel később megjelentette *A történelem vége és az utolsó ember* című kötetét, amelyben filozófiai rendszerbe szedett magyarázatokkal igyekezett alátámasztani alaptételét. Fontos azonnal hangsúlyozni, hogy Fukuyama (sokszor olvasatlanul is) sokat vitatott felvetésében nem a *történelem* végére, hanem a *történelem* végére célt! És ami ugyanannyira fontos: a *történelem* itt egyetlen, összefüggő és következetes fejlődési folyamatként értelmezendő, amelybe a szerző megfogalmazása szerint „minden idők minden népének minden tapasztalata beletartozik”. Tehát a *történelem vége* nem azt jelenti, hogy megszűnik az élet természetes ciklusa, és nem történnek többé fontos események, amelyekről beszámol a sajtó, hanem azt, hogy „az alapvető elvek és intézmények nem fejlődnek tovább, mivel a valóban nagy kérdések már mind rendeződtek”. Ezenfelül Fukuyama nem állította azt, hogy a mai stabil liberális demokráciákban nincsenek igazságtalanságok vagy társadalmi problémák, ezek a problémák azonban „abból származnak, hogy nem kielégítően alkalmazzák a szabadság és az egyenlőség ikerelveit, amelyeken a modern demokrácia alapszik, nem pedig abból, hogy az elvek hibásak”.

A vasfüggöny keleti felén élő polgárok a gazdasági jólétet a liberális demokráciával és a vele sokáig kéz a kézben járó kapitalista piacgazdasággal hozták összefüggésbe, mára azonban kiderült, hogy a kapitalista termelési módnak nincs szüksége liberális demokráciára ahhoz, hogy sikeresen működjön, neki (szinte) minden rendszer megfelel, gondoljunk elsősorban a kínai „kommunista kapitalizmus” globális felemelkedésére vagy egyes tekintélyelvű látszatedemokráciák és egyéb autokrata rezsimek gazdasági sikereire, amivel ezen országok vezetői érvelni tudnak rendszerük működőképessége mellett, hatékonyabbnak ítelve meg azokat a liberális demokráciánál. Ezzel a nézettel csupán az a baj, hogy sem a mai társadalom, sem a történelem kizárólag gazdasági értelmezése nem teljes és nem kielégítő, merthogy – Fukuyama megfogalmazásával élve – az ember nem csupán „gazdasági állat”.

A limitarizmus határai

Nem szükséges ahhoz feltétlenül közgazdásznak lenni, hogy az emberben felmerüljön a kérdés: vajon meddig tartható fenn az állandó növekedésre épülő gazdaság? Mert: vagy elérkezünk ahhoz a ponthoz, hogy mindenki rendelkezik

a szükséges bútorzattal, háztartási gépekkel, közlekedési eszközökkel és a hétköznapi élethez szükséges egyéb tárgyakkal, és lehetetlen ezen termékekből többet értékesíteni, mint előző évben, ami logikusan egyes üzemek bezárásához vezethet; vagy pedig az intenzív termelés fenntartását fokozott fogyasztással serkentjük, és rövid periódusokban mindannyian újra meg újra lecseréljük használati tárgyainkat, ami viszont felveti a kérdést, vajon mit kezdünk az ily módon felgyülemelő temérdek hulladékkal, hogy az ne okozzon kárt a már így is különösen veszélyeztetett környezetünkben. A jelek szerint most épp itt tartunk.

A kapitalista gazdaság alapelveül szolgáló végtelen növekedés ütközik azzal a ténnyel, hogy a Föld erőforrásai végesek. Egyre inkább világossá válik, hogy a természet korlátlan kizsákmányolása és a fogyasztói mentalitás az önpusztításba hajszolja az emberiséget. A haladásnak vélt pazarló életmód, amennyiben nem tartjuk kordában, egy ponton túl már a pusztuláshoz vezet. Az nyilván mindenki előtt világos, hogy jelen pillanatban a teljes emberiség (békés úton történő) meggyőzése az életmódváltásra kivitelezhetetlen vállalkozás. Mielőtt azonban még a klímaváltozás kialakulásáért és negatív következményeiért az egész emberiséget bűnrészessé nyilvánítanánk, nem árt figyelembe venni, hogy a Föld javainak több mint kilencven százalékát az emberiség kevesebb mint tíz százaléka birtokolja, a természeti kincsek egyre rohamosabb pusztítása pedig nagymértékben a javak egyenlőtlen eloszlásának, az önző hatalomvágynak és a luxus életvitelnek a következménye.

Reakcióként erre a jelenségre született meg az elmúlt időszakban a *limitarizmus* fogalma. Az Ingrid Robeyns belga filozófus nevéhez fűződő filozófiai nézet szerint limitálni kellene az egyéni vagyont a közjó érdekében. Bár kétségtelenül társadalomjobbító szándékú és nemes cél vezérli, az elképzelés meglehetősen utópisztikus, adott politikai és gazdasági körülmények között egészen egyszerűen kivitelezhetetlen: elsősorban milyen kritériumok alapján határoznánk meg, hogy hol az a bizonyos határ, amelyen túl már nem ildomos a vagyongyarapítás, másrészt pedig milyen mechanizmus révén koboznák el valakinek a már meglévő vagyonát? A problémával foglalkozók körében sokak szerint éppen ezért nincs is szükség vagyonszűkítésre, ezt a problémát progresszív adózással kell megoldani, amelynek során a gazdagabbak vagyonuk nagyobb arányát fizetik be adóteher gyanánt.

Gyakorlati megvalósíthatatlansága ellenére érdemes megvizsgálni a filozófiai nézet érveit, amelynek első számú tétele, hogy a szupergazdagok lehetőségeikhez mérten keveset tesznek a közjó érdekében ilyen téren, fényűző életmódjuk és befektetések ellenben környezetrombolók. A limitarizmus elméletét megfogalmazó Robeyns szerint ezért, ha már jelentősen hozzájárultak a bioszféra tönkretételéhez és az állatok természetes lakhelyének az elpusztításához, úgy lenne igazságos, ha a dúsgazdagok a pénzüik egy részét a klímavédelemre fordítanák ahelyett, hogy cyberházat építenek, atombiztosbunkert vásárolnak Új-Zélandon, vagy azon ábrándoznak, hogy a Marsra menekülnek. Az alapvető

kérdés tehát mindenekelőtt erkölcsi vonzatú: a szupergazdagok beruházásaikkal és tevékenységükkel hozzájárulnak-e a társadalom jobbra tételéhez, vagy csak spekulálnak saját vagyoniuk további gyarapítása érdekében.

Ez a kérdés nem annyira naiv, mint elsőre gondolnánk, mivel a szupergazdagok vagyoniukkal ráhatással lehetnek a politikai szereplőkre, olyan jogi előírások és politikai döntések elfogadását kényszerítve ki, amelyek a javukat szolgálják, ezenfelül saját médiahálozatukon, illetve általuk finanszírozott civil szervezeteken keresztül közvetlenül is befolyásolhatják a közvéleményt. Mindkét esetben veszélyeztetve vannak a demokratikus alapelvek. Ezért emlegetik egyre többen, hogy minden újabb milliárdos megjelenése a társadalomban, a politika újabb kudarca.

Itt érkezünk el újra a liberális demokráciához, amely sokkal több mint kapitalista piacgazdasági termelés és meghatározott időközönként megtartandó választások lebonyolítása, hanem elsősorban kultúra kérdése, a szabadság és az egyenlőség ikerelveinek a lehető legnagyobb mértékben történő szavatolása egy társadalmon belül. Amikor az adott értékek kárára egy más kormányzati forma gazdasági részelőnyeit piedesztálra emeljük, igazából a demokratikus kultúra bizonyos vívmányairól mondunk le, ilyen értelemben tekintendő a liberális demokrácia „az emberiség ideológiai fejlődése végpontjának”, mert ideológiai vetélytársaival és más kormányzási formákkal ellentétben mentes az „alapvető belső ellentmondásoktól” (Fukuyama).

Környezetrombolás, túlfogyasztás, túlszaporodás

Lyndon B. Johnson amerikai elnök különleges bizottsága 1965-ben hozta napvilágra a *Környezetünk minőségének helyreállítása* címet viselő korszakalkotó jelentését, először szembesítve a polgárokat azzal a felvetéssel, hogy az emberi tevékenységekből kifolyólag káros hatás éri természetes környezetünket. A szakemberek már ekkoriban folyamatosan figyelmeztettek a környezetszennyezés, a túlszaporodás és a mértéktelen fogyasztás veszélyére, ám a helyzet orvoslása érdekében érdemben cselekedni képes politikai és gazdasági elitnek nyilván nem állt érdekében lemondani a fejlődésről és a biztos nyereségről egy esetleges jövőbeni katasztrófa elkerülése miatt. A tudósokat és a művészeket annál inkább foglalkoztatta a téma, aminek következtében jelentkezett a hetvenes években az ökológiai ébredés első hulláma.

Az orvosi Nobel-díjas Konrad Lorenz bő ötven évvel ezelőtt, 1972-ben írt *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne* című művében az emberiség etológiáját tanulmányozva azt vizsgálta, „hogyan változtatja meg fejlődésünket az ember viselkedése, tevékenysége, s fő tézise az, hogy az orvostudomány és a technológia fejlődése, amitől a csodát várjuk, valójában civilizációnk megsemmisüléséhez vezet”. Az orvostudományok és a filozófia doktora „munkájában nyolc olyan, egymástól megkülönböztethető, jóllehet szoros okozati összefüggésben

álló folyamatot tárgyal, amelyek pusztulással fenyegetik nemcsak modern kultúránkat, hanem az emberiséget mint fajt is". Ezek a következők: a túlnépesedés, az élettér pusztulása, a versenyfutás önmagunkkal, az érzelmek fagyhalála, a genetikai összeomlás, a tradíciók lerombolása, a dogmák ereje és az atomfegyverek.

Bár a hatvanas években is készültek már ilyen jellegű alkotások, a hetvenes években jelentkeznek nagyobb mennyiségben a posztapokaliptikus narratívájú öko-katasztrófafilmek. Szemléltető példa erre az 1973-ban bemutatott *Zöld szója* (*Soylent Green*) című sci-fi film. A Harry Harrison regénye alapján, Richard Fleischer rendezésében készült alkotásnak már gyorsan pergő felvezető képsora is felettébb elgondolkodtató. A kezdetben idillikus képeket az idő múlásával egyre sötétebbek váltják fel: utakat elborító autók, szakadatlanul működő olajkutak, szennyezés nyomai mindenfelé, szeméttel teli vizek, zavargások az utcákon, kiszáradt növények, elsvatagosodott vidékek, védőmaszkban járó emberek.

Mint csakhamar kiderül, 2022-ben járunk! A Föld túlnépesedett, a film cselekményének otthont adó New Yorknak negyvenmillió lakosa van, az ökológiai katasztrófa miatt az élelmiszer hiánycikk, az étkezési alapanyagok szinte teljesen elfogytak, a tömegek étkezését a hatóságok mesterséges táplálék előállításával oldják meg, ezek közé tartoznak a különböző színű szóják, a vörös, a sárga és a tápanyagban különösen gazdag zöld szója. Az étel kiosztása, akárcsak minden más, szigorú szabályok között zajlik. Nem véletlen, ha figyelembe vesszük annak eltitkolt összetevőjét. A történet főhőse, a Charlton Heston által alakított Thorn detektív egy gyilkossági ügy nyomozása során ugyanis megdöbbentő felfedezésre jut a címbéli eledel nyersanyagával kapcsolatban.

Érdekes látni hogyan képzeltek el fél évszázaddal a mai jelent, amikor majd egy paradicsom és egy szelet marhahús látványa könnyfakasztó örömet okoz, akárcsak egy kanál eperlekvár, amikor a vizet adagra adják, a melegvíz, a szappan és a bourbon whisky pedig luxuscikknek számít, amikor könyvekhez csak engedéllyel lehet jutni, mert könyveket régen adtak ki, amikor még volt papír, rendes áramellátás és működtek nyomdák. A művészet értelemszerűen túloz, végletbe menően mutat rá adott jelenségre, de ha belegondolunk: a természeti kincsek totális kiaknázása, az élelmiszerhiány, a papírdrágulás, az energiaválság, az ivóvíz-gondok, a túlnépesedés, az állandó feszültség mind-mind olyan nehézségek, amelyekkel a valós 2022-ben is szembesülnie kellett, és ma is szembesülnie kell az emberiségnek!

A globális válság ördögi köre

A globális felmelegedés fogalma a nyolcvanas években került be a köztudatba, az ezredforduló után pedig fölerősödött a klímatudatosság. Ma már nehezen cáfolható, hogy az emberi tevékenységekből származó üvegházhatású gázok

mennyiségének a növekedése az atmoszférában jelentős mértékben megnöveli az alsóbb rétegek hőmérsékletét. A kormányok ugyan időről időre kötelezettséget vállalnak bizonyos káros anyagok kibocsátásának a csökkentésére, de a természet nyújtotta jelek szerint mindez nemcsak a folyamat megfordítására, hanem annak ütemének a lelassítására sem elegendő. Nem véletlen terjedt el a köztudatban a klíma-apartheid fogalom, ami a veszélyeztetett tájakon élő szegényeket sújtaná.

Vannak eszkatológiai fenyegetések, amelyek teljes mértékben függetlenek az emberi tényezőktől (aszteroida-beccsapódás, napvihar, szupervulkán-kitörés), a klímaváltozás, a nukleáris háború és a járványkorszakok viszont olyan veszélyek, amelyeket az emberek generálnak, amiből kifolyólag lehet, hogy bizonyos fokig még mindig az ember ellenőrzése alatt állnak – mindaddig, amíg nem érkezünk el az eszkatológiai „fordulópontig”, amelyen túl elveszítjük az irányítást az események alakítása felett. Egyre inkább úgy tűnik, hogy az ember képes elpusztítani a bioszférát, ugyanakkor képtelen felmérni eme képességének a lehetséges következményeit.

Közben egyre inkább elterjed az a nézet, hogy a jelenlegi kihívások, amelyekkel a világ kénytelen szembenézni, a klímaváltozás, a gazdasági krízis, az illegális migráció, a koronavírus-járvány és a világméretű inflációt és élelmiszerhiányt generáló orosz-ukrán háború is ugyanannak az egyetemleges válságnak a különböző megjelenési formái. A járvány közvetlen kapcsolatban áll a globális kapitalizmussal és a klímaváltozással. A különböző problémák dominóeffektusként hatnak ki egymásra: a természet irtásával és az állatok életterének elpusztításával az ember és az állat olyan közelségbe kerül, aminek következményeként újabb vírusok és egyéb kórokozók jelenhetnek meg, amelyek a modern kapitalizmus infrastruktúrája révén villámgyorsan világméretű járványokat idézhetnek elő. A globális felmelegedés következtében élhetlenné vált területek lakói tömegesen új lakóhely után nézhetnek. Az egyre aggasztóbb nyersanyag- és energiahiány megnehezítheti a gazdaság működését. Mindez újabb fegyveres konfliktusokhoz vezethet, ami az ördögi kör mechanizmusa alapján újabb menekültáradatot, nyersanyaghiányt, gazdasági pangást és egyéb nehézségeket szülhet.

A különféle apokaliptikus fenyegetettségek – adott esetben a klímaváltozás és a nukleáris veszély – együttes hatásának potenciális veszélyére tökéletes példa a Marsall-szigetek jelenlegi állapota. Az amerikaiak 1944-ben elfoglalták a szigeteket, majd 1947-ben megalapult a Csendes-óceáni Gyámsági Terület, amelyet az ENSZ az Egyesült Államok közigazgatása alá rendelt. Az USA 1946-tól 1958-ig nukleáris fegyverek tesztelésére használta a szigeteket, az amerikaiak itt végezték a legtöbb atombomba-robbantást. A nukleáris kísérletezésekkel keletkezett kráterek mellett az egyik szigeten található az atomhulladékot őrző betonkupola is, amelyet a helyi lakosság nemes egyszerűséggel csak Temetőként emleget. A gond akkor keletkezett, amikor kiderült, hogy az éghajlatváltozás következtében a Marsall-szigeteken a tengerszint gyorsabban emelkedik, mint

máshol. Amíg a világ sok más részén a tengerszint növekedésére még jövőbeni eseményként tekintettek, ezen szigeteken már 1990-ben kétszer-háromszor gyorsabban növekedett a tenger szintje az átlagosnál. Az Egyesült Államok védelmi minisztériuma által megrendelt és 2018 márciusában halkan közzétett jelentés szerint várhatóan 2035-től a szigetek évente legalább egyszer teljes mértékben víz alá kerülhetnek, aminek következtében a szürke betonkonstrukció alá temetett radioaktív atomhulladék könnyedén az óceánba szivároghat, ami környezetvédelmi tekintetben súlyos következményekkel járhat.

Az apokalipszis mint árucikk

A koronavírus-járvány globális elterjedésével 2020-ban a posztapokaliptikus fantasztikum a könyvekből és a filmvászonról a valóságba költözött. Srećko Horvat horvát filozófus a következő évben jelentette meg angol nyelven íródott *Apokalipszis után (After the Apocalypse)* című kötetét, amelyben a járványt, a klímaváltozást és az atomfenyegetettséget tárgyalja, a globális kapitalizmus rendszerbeli bűneire mutatva rá.

Horvat szerint a globális kapitalizmus „növekedési” logikájával, megállíthatatlan kitermelésével és folyamatos terjeszkedésével az egész bolygót *megszállta*, aminek következtében az emberek az „apokalipszis urai” lettek. A globális kapitalizmus azonban nemcsak saját, hanem a bolygó sírját is ássa, s egyenesen „a katasztrófába katapultál bennünket”. Jánisz Varufákisz görög közgazdász, volt pénzügyi miniszter tömören ennyit fogalmazott a kötetről: „A kapitalisták gazdagodási lehetőségként tekintenek a háborúkra, földrengésekre és járványokra. Személyes hősöm, Srećko Horvat leleplezte legújabb szándékukat: az apokalipszis átalakítását árucikké. A világvége kevésbé szörnyű számukra, mint a kapitalizmus vége.”

A horvát filozófus nézetei megindoklása és alátámasztása érdekében kötetében számos jeles gondolkodó meglátását is közli. Günther Anders német filozófus a cselekvőképességünk (akció) és a képzeletünk (imagináció) közötti különbséget „prométheuszi ároknak” (Das Prometheische Gefälle) nevezte el – árok tátong technikai értelemben vett teremtői képességünk (atombomba és klímaváltozás) és teremtőerőnk lehetséges következményeinek teljes fel fogására vonatkozó képtelenségünk között. Ez az árok mára már szakadékká mélyült.

Naomi Klein kanadai író és újságíró, társadalmi és politikai aktivista, az alterglobalizációs mozgalom világszerte ismert alakja *Screen New Deal* című művében már korábban rámutatott, hogy olyan jövő elé nézünk, amelyben egyre kevesebb tanárt, orvost és sofírt alkalmaznak majd azzal az indoklással, hogy a „mesterséges intelligencia” kidolgozásán folyik a munka, miközben több tíz millió anonim dolgozót tartanak fogva raktárakban, adatközpontokban, termelési

csarnokokban, elektronikus felszereléseket gyártó kiszipolyozókban, lítiumbányákban, ipari farmokon, húsfeldolgozó üzemekben és börtönökben, ahol védtelenek a betegségekkel és a hiperkizsákmányolással szemben.

Srećko Horvat meglátásai elgondolkodtatók, viszont olykor meglehetősen ideológiai töltetűek, ami kissé tompítja meglátásainak életét. A nyugati baloldali mainstream világnézetet teljes mértékben magáénak tudó filozófus és politikai aktivista összes elképzelésével még abban az esetben sem lehet teljes mértékben azonosulni, ha a globális kapitalizmus létjogosultságát egyébként megkérdőjelezzük. Korából kifolyólag (1983-as születésű) nemigen élt a létező szocializmusban, így számára a szocializmus jórészt csak vágyott eszme. Tegyük hozzá, nem alaptalanul vágyott, hiszen a társadalmi állapotok valóban megkövetelik egy igazságosabb elosztórendszer megvalósítását, a jelenlegi játékszabályok ismeretében azonban ez jelen pillanatban merő illúzió, a gazdasági érdek önkényének egy adott társadalmon belül csupán a meghonosodott demokratikus kultúra és a szolidaritásérzet szabhat (némi) gátat. A helyzet feloldhatatlanságát remekül fogalmazta meg Krasznahorkai László: „A kommunizmus nagyon is érthető kudarca lehetetlen helyzetbe hozta az embert, mert még mindig ugyanolyan elfogadhatatlan és indulatokat keltő a világ, mint amilyennek a baloldali eszme látta. Viszont most már nincs a kezében semmi, csak egy becsapottság és szájalmassá tett eszme, amellyel nem léphetünk fel az elviselhetetlennek ítélt valóság ellen.”

Ökoszorongás

Az elmondottak tükrében leszögezhető, hogy már most meglehetősen kaotikus időszakban élünk, aminek intenzitása idővel tovább fokozódhat. Ha nem változtatunk fogyasztási szokásainkon, ha a gazdasági növekedés a politikai elit legfőbb sikermutatója marad, ha nem módosítunk sürgősen gondolkodásmódunkon, ha a profit továbbra is fontosabb marad, mint a környezet megóvása, akkor néhány évtizeden belül olyan fordulóponthoz érkezhetünk, ahonnan már nem vezet visszaút. Az embereken egyre jobban elhatalmasodik a természet elvesztése fölött érzett fájdalmat és ökológiai gyászt magába foglaló szolasztalgia, avagy posztapokaliptikus melankólia. Honvágyat érzünk a jelen iránt, az elképzelt jövőből visszapillantva szomorúsággal tölt el bennünket a világnak a szemünk láttára történő eltűnése. Egyes szakértők szerint az emberiség máris elkésett, a klímaváltozás már nem állítható meg, a globális felmelegedést legfeljebb csak lassítani lehet, s a civilizáció ebben a formában néhány évtizeden belül elkerülhetetlenül összeomlik, ami az életszínvonal jelentős csökkenéséhez vezet majd. *A történelem végét felváltja a világvége.*

FELHASZNÁLT IRODALOM

Francis Fukuyama: *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest, 2022, Európa Könyvkiadó.

Konrad Lorenz: *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne*. Budapest, 2022, Helikon.

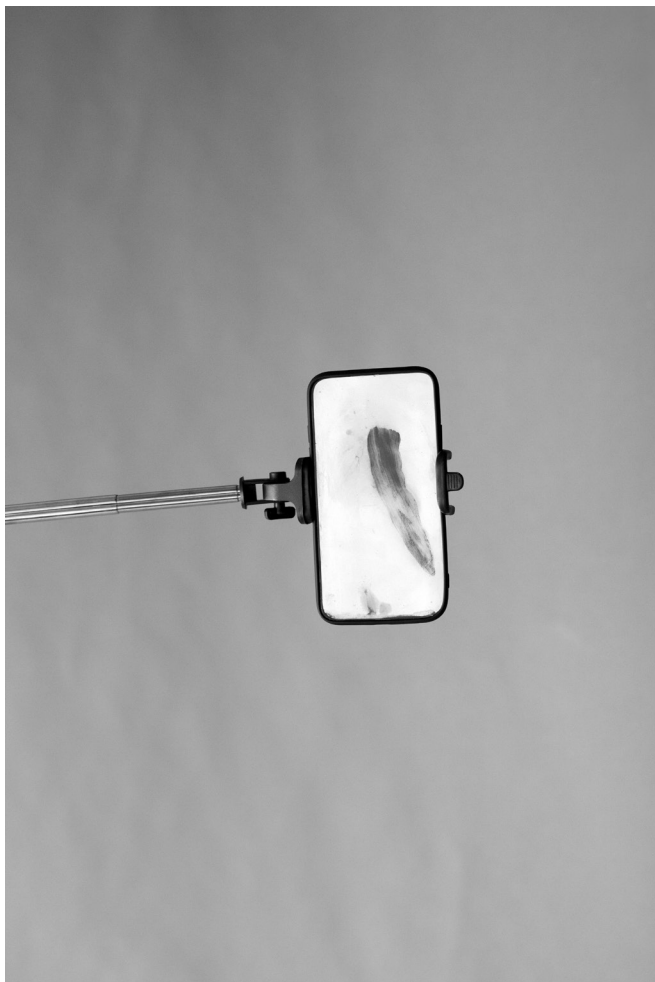
Srećko Horvat: *Posle apokalipse*. Beograd, 2021, Laguna.

Kad su bogati previše bogati, svaki milijarder je promašaj politike (Amikor a gazdagok túlságosan gazdagok, minden milliárdos a politika kudarca). Forrás: *Deutsche Welle*.
<https://www.rts.rs/vesti/svet/4974131/bogati-jahte-vile-limitarizam.html>

Varró Attila: Akik üvegházban élnek (Klímaválság modellek a 60-as években). In *Filmvilág*, 2022. szeptember, 24–27.

Krasznahorkai László: *Nem kérdez, nem válaszol*. Budapest, 2012, Magvető.

Zilahy Antal: *Touch 2, 2022 (üvegcsiszolás, ezüsttükör technika, üveg, 16×6×0,5 cm), készült: MOMÉ, fotó: Rácmolnár Milán*

Babilonból hozták magukkal

Pócsmegyer, tizenhét január tizenhárom, péntek.

Holnap bábszínházba megyünk.

Ott álltak az egyetem folyosóján. Nem, nem a folyosón álltak, hanem az egyetem lépcsőjén. Két főlépcső vezetett felfelé, a jobb és a bal. Valami miatt a jobboldalin mentünk felfelé, a baloldalin pedig lefelé. Persze mindkét lépcsőn találkoztunk szembejövőkkel.

- Szent akarsz lenni? - kérdezte a lány.

- Igen - felelte a fiú.

Mi mást lehet erre mondani?

Szigetmonostor, huszonkettő augusztus huszonöt, csütörtök. Amikor ezt mondja Jézus, arra tesz utalást, hogy hajléktalan. Testetek a lélek temploma. Rontsátok le a templomot, én pedig harmadnapra felépítem azt. Babilonból hozták magukkal a teremtést. A perzsák szerint léteznek angyalok. Tegnap Gellérttel dixiteztünk. Van egy lap, amit Gellért különösen szeret, egy lebegő sziget. Van rajta egy férfi meg egy nő, növények között boldogok, ezeknek a növényeknek versek a levelei. Az egyik vers arról szól, hogy létezik egy lebegő sziget, amin növények között boldog egy férfi meg egy nő. Ha az olvasó beköltözik egy szövegbe, szavak költöznek az olvasó lelkébe.

Szentendre, tizenhét január tíz, kedd.

Január elsején Szilárd darabját olvastam, Az Olaszliszkait. Amikor eljön a Messiás, letörli majd a könnyeket, mert az öröm lesz egyetlen imánk. A Messiás Szegilong felől érkezik. Nyáron én is jártam Szegilongon, pontosabban ott tértem el balra, Erdőbénye felé.

Január másodikán kezdtem el olvasni Spiró regényét, Az Ikszeket. Január elseje vasárnapra esett, január másodika hétfőre. Tizedike van, kilencedik napja olvasom Az Ikszeket.

Szilárd darabja előtt egy Spiró-darabot olvastam, a Praht. Ez a prah valami szerb szó lehet. Valószínűleg ugyanazt jelenti, mint románul a praf. Porrá lesz a remény.

Pócsmegyer, tizenhét január nyolc, vasárnap.

Regényed János nevű szereplőjét kedvelem leginkább, aki gyakorta ölti magára valamelyik bibliai János tulajdonságait, alapjában véve azonban Jézus alteregójaként értelmezhető. Különösen kedves számomra könyved tizenkilencedik fejezete, ami akár A szeretet parazitái címet is kaphatta volna, amennyiben címet adsz az egyes fejezeteknek, de te inkább csak megszámoztad őket. Igazad van egyébként, a számok kevésbé befolyásolják a megértést.

Az is nagyon eredeti, ahogy egy biológiai fogalomból társadalmi fogalmat kreálsz. Ezen a ponton viszont nem hallgathatom el azt a sajnálatos tényt, miszerint műveltségem meglehetősen csekély és hiányos, ennél fogva a jelentés erdejében tapogatózva haladhatok.

Pócsmegyer, tizenhét január hat, péntek.

Barna gyomrából hiányoznak bizonyos enzimek. Ezek az enzimek bontják le a szeszt. Levente viszont szereti a bort. Időnként sört is iszik. Nagyon olcsón úsznám meg az öngyilkosságot, ha arra adnám a fejem, mondta Barna egy vasárnap. Vennék egy üveg bort, aztán nekem leáldozott. Milyen szép is ez, gondolta Levente, a halál allegóriája a naplemente. Mert ilyen a nyelv. Elmúlásukban is összehasonlítja egymással a létezőket.

Aztán Barna nem lett öngyilkos mégse. Inkább megnősült egy szombaton. Az esküvőn Levente is csak kólát ivott, mert autóval volt, vezetett.

Bár Levente szerette a bort, nem maradt agglegény ő sem. Az ő gyomra olyan volt, mint a nyelv.

Debreczeny György

telefonálás

jó oké igen igen igen
kösz szia szeretek kijönni
telefonálni az erkélyre
itt a negyediken hadd hallja
az egész utca hogy nem vagyok
magányos vannak énnekem ka
pásaim és kapcsolataim
és ha már nem cigizek lega
lább telefonálni kijövök

jó oké igen igen igen
az előbb épp egy zsokénak kö
szöntem meg a tippet pedig tu
dom én hogy az élet nem löver
seny és hogy nem verjük a lovat
meg hogy az embert se szabadna
de hát a versenyen a szellem
szellent és mindig elszabadul
a versenyszellem és a pokol

jó oké igen igen igen
Michigan Huron Onatrio
Erie és a Felső-tó mondom
itt fent a negyedik emelet
magasságában az erkélyen
állva és telefonálva oké
azt mondom vannak tavak kicsik
és nagyok de kiszáradtanak
változik igencsak a klíma

DEBRECZENY GYÖRGY (1958) költő. Budapesten él, könyvtárosként dolgozik. Legutóbbi kötetei: *Három menetben, kollázs nélkül* (AJ Téka, 2020), *nincs semmi*, *Tandori úr* (AJ Téka, 2021).

jó oké igen igen igen
mondom a telefonba vagy csak
úgy mondom magamnak hogy más is
meghallja itt fenn a negyedik
emeleten és odalent az
utcán hadd hallják és hadd örül
jenek meg vagyis örüljenek
az emberek és legyen öröm
üknek örömnünnep és oké

jó oké igen igen igen
változik a klíma és megy a
klíma nálam itt jó az idő
a szabad levegőre kijö
vök mert szeretek itt telefo
nálni mert a szomszédok és a
járókelők így jobban hallják
hogy telefonálok csak állok
és belekiabálok szépen

jó oké igen igen igen
sokkal jobban hallják hogyha itt
kiabálok a telefonba
bele a szobában sokkal csen
desebb lenne ezért jövök ki
köszöi hogy meghallgattok engem
köszönöm minden kedves hallga
tag hallgatómnak hogy meghallgat
engem hisz hallgathatna mást is

jó oké igen igen igen
itt az emeleten a negye
diken állok kedves közönség
kedves nézőim hallgatóim
itt telefonálok és várom
a szűnni nem akaró tetszés
nyilvánítást mivel az ember
szeret tetszeni és szereti
a tapsot és a virágcsokrot

jó oké igen igen igen
az ember szereti a tele
fonját és szereti hogyha le
hallgatják mert az is közönség
de néha tapsolhatnának is
akkor sokkal lelkesebben szó
nokolna az ember lelkeseb
ben szórná a szót szanaszét a
szélrózsa minden irányába

jó oké igen igen igen
itt a negyediken szónokol
ok a telefonba milyen jó
hogy mindenki hallja aki csak
akarja aki hallja adja át
hogy lehet jönni hallgatózni
itt állok az erkélyen kedves
közönség és ez nagyon oké
és végre minden nagyon oké

oltási bizonyítvány

hányadik oltásom hányadik
oltási bizonyítványom ez
énnekem? covid ellen kaptam
négyet egyet influenza el
len amit az osztálytársam é
desanyja aki villamost ve
zetett és mindig békávés e
gyenruhában láttam infulen
zának vagy infulenziának

mondott na szóval influenza
ellen is be lettem oltva én
és az oltásokról kaptam ol
tási bizonyítványt nem gondol
tam volna hogy egyszer majd újra
szükségem lesz oltási bizo
nyítványra azt hittem elég lesz
tudni hogy átestem bizony át
a kötelező védőoltá

sokon át és a ló másik ol
dalára már csak azért sem mi
vel sose lovagoltam igaz
így meg sem haraphattak és le
sem dobhattak a lovak így nem
is sikerült kezemet lába
mat törnöm és a lovakat tud
tommal nem is oltják covid vagy
influenza ellen de azért

majd megkérdezem a másik volt
osztálytársamat aki nem lett
mégsem lett filmsztár pedig ő ját
szotta a főhős gyerekkorát
egy szerelmesfilmben és most ál
latorvos egy vidéki város
ban na majd őt megkérdezem hogy
milyen oltásokat kaphatnak
a lovagok vagyis a lovak

de tovább az oltásokon már
ne lovagoljunk Fruzsina lá
nyom járt kisebb korában lova
golni és volt akinek nem si
került a konjunktúrát meglo
vasítani akarom monda
ni meglovagolni de próbál
kozni azért lehet és tilta
kozni oltakozni is kinek

kinek kedve kedvetlensége
szerint de talán érdemes len
ne világossá tenni hogy el
ég nagy még a sötétség de én
nem járok fehér lovon sem fe
ketén csak a békávén és vé
nülvén hordom a maszkot hogy a
vírusok ne kapjanak el és
nem az orrom alatt viselem

mivel ott inkább morogni szok
tam én mert tanulni kell a vén
emberséget idejében fel
készülni a feladatra és
ha én vagyok a gazda mármint
a vírusedző akkor vírus
gazdagságomat nem osztani
szét egyszóval maszkomat vise
lem és cserébe ő is elvi

sel engem és elvi síkon is
egymással köszönjük jól elva
gyunk egymástól elvagyunk azok
ra a régi időkre gondo
lunk mikor még nem volt koroná
zás amikor ez a koroná
zás halállal megkoronázós
járvány talán csak készülődött
valahol egy oratórium

ban vagy laboratóriumban
vagy akár valamelyik halpi
acon és ha tehetem hát ott
hon dolgozom hátamat székem
nek támasztva háttal nem folyta
tok mondatot de otthon nem isz
kolok nem maszkolok nem hordok
maszkot és bizonyítványomat
bérletemet se mutatom fel

Lengyel elemzés Közép-Európa jövőjéről 1945 júniusából

Idén október 23-án lesz harminc éve, hogy Varsóban elhunyt Waclaw Felczak, a kitűnő lengyel történész, a közép-európai összefogás meggyőződéses híve. Fiatalkori írását adjuk közre, melyet 29 évesen vetett papírra – föltehetően Krakkóban, hiszen abban az esztendőben rövid időre oda költözött. Kalandos évek után, hiszen 1940-től egyik kulcsfigurája volt az otthoni földalatti ellenállás és a londoni emigráns lengyel kormány között működő futárszolgálatnak Budapesten. Tanulságos látélet ez a dokumentum a nagy történelmi fordulat idejéből, amikor a szovjet megszállással új fejezete kezdődött a lengyel drámának. A szétfosló – ám soha föl nem adott – remények korában.

A szöveg Wojciech Frazik „Emisariusz Wolnej Polski: biografia polityczna Waclawa Felczaka (1916–1993)” című monográfiájának (A szabad Lengyelország küldötte: *Waclaw Felczak politikai életrajza*. Krakkó, 2013) a függelékében található, és a kötet rövidített magyar változatában (Waclaw Felczak: *A szabadság futára*. Budapest, 2019) nem szerepel.

Feljegyzések a közép-európai helyzetről

Közép-Európa mára – jobban, mint valaha bármikor – a világ kritikus pontjává vált. Ez mindenekelőtt azon nemzetek tartós fejlődési folyamatának az eredménye, amelyek egyre kíméletlenebbül követelik jogaikat, miközben megnehezítik a nagyhatalmak világpolitikáját.

A második világháború vége utáni Közép-Európa jövőbeli rendezésének kérdése elválaszthatatlanul összekapcsolódik Lengyelország függetlenségének és a Kárpátoktól délre fekvő területen folytatott jövőbeni lengyel politikának a kérdésével.

Apályok és dagályok

Az egységes faji, politikai és kulturális összetartozás hiánya Közép-Európa déli részén sokféle lehetőséget nyitott a szomszédos államoknak és a világ nagyhatalmainak a beszivárgására, amelyek a területi kérdések rendezéséhez előterepként, piactérként és világméretű politikai játszmák központjaként használták. Mint egy kaleidoszkópban forogtak az idegen hatások, az idegen politika és az idegen uralom a közép-európai nemzetek véres történelmében. A nagyhatalmak mindegyike a régi *divide et impera* elvnek megfelelően külön vagy egyiket a másik ellen hergelve alkalmazta a független államalakulatok gyengítésének és az egymással való viszálykodásának a politikáját. Így jöttek létre Közép-Európában az ellentétek reménytelen csomói: cseh-szlovák, szlovén-magyar, magyar-jugoszláv, horvát-szerb, szerb-bolgár, román-magyar és így tovább.

A nagyhatalmak műve a háború előestéjén kialakult mély politikai megosztottság, az európai látószöghöz mért kisszerűség, az úgynevezett „kisállamok” politikusainak problémái és zavaros ambíciói, a határok körüli viták, és végül az, hogy a Közép-Európa déli részén élő népek nem minden esetben voltak elég érettek az önálló létre, nem kristályosodott ki nemzeti karakterük, és jobb jövő után vágyakozva mindig egy „nagy testvérré” vagy egy erős protektorra számítottak.

A modern korban főleg két összehangolt törekvés nehezedett egész Közép-Európára: a német és az orosz imperializmus. Mind a két fél következetesen arra törekedett, hogy kiiktassa a Duna-medencéből és a Balkánról a történelemben jelentős szerepet játszó harmadik felek befolyását. Az Oszmán Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után Franciaország és Olaszország háttérbe szorult. A francia–angol „apály” már az *Anschluss*-szal megkezdődött, és a háború alatt ez fokozatosan tovább folytatódott, így mire a Német Birodalom szétesett, Anglia gyakorlatilag már csak az Adria és az Égei-tenger kis területeit tudta megtartani.

A francia–angol „apály” nyomában kiáradtak a hitleri Németország hullámai hatalmas területekre a Balti-tengertől az Adrián át a Fekete-tengerig – Ukrajnát is beleértve. A német „dagályt” a német *Mittleeuropa*-terv kísérte, egyes nemzetek körében ez nagy rokonszenvre talált, csak Lengyelország nem vetette ennek alá magát, sem valóságosan, sem erkölcsileg.

Amikor a németek megrajzolták az új Közép-Európa térképét, és kijelölték a nekik elkötelezett csoportok hivatalos új kormányait (Emil Hácha Csehországban, Jozef Tiso Szlovákiában, Ion Antonescu Romániában, Ante Pavelić Horvátországban, Milan Nedić Szerbiában, Bogdan Filov Bulgáriában, Szálasi Ferenc Magyarországon), az oroszok titkos ellenállási csoportokat, felszabadító szövetségeket, partizánmozgalmakat szerveztek, amelyek mind engedelmessékedtek akaratauknak, és Moszkvától függtek.

Tertium non datur.

Jugoszláviában ugyanis maguk az angolok számolták fel a nekik elkötelezett Mihailović-mozgalmat, Görögországban pedig önkéntelenül is támogatták a kommunista ELASZ-t, amely a britektől kapott fegyvereket ellenük fordította. A Kárpátoktól egészen az Adriai- és a Fekete-tengerig nem létezett olyan földalatti csoport, amelyik Németországgal szemben fellépve egyúttal Oroszországgal is szembeszállna és reményeit elsősorban Angliára alapozná. A régi magyar liberálisok kicsiny, kihalófélben levő és mozdulatlan kis csoportja gróf Bethlen Istvánnal nem kerülhetett komolyan a képbe. (Ez a csoport 1944. március 19-e után Magyar Függetlenségi Mozgalom névvel konspiratív szövetséget alakított. Közvetlenül megalakulásuk után javaslatot tettek a lengyel földalatti szervezettel való szoros kapcsolat kialakítására, de ezt a varsói felkelés kitörése megakadályozta.)

A Balkánon és a Duna-medencében a szovjet ügynökségeket a Német Birodalom széthullása előtt hozták létre: Görögországban a titkos EAM és annak ELASZ hadserege volt ez, Jugoszláviában a Nemzeti Tanács és Tito partizánmozgalma, Bulgáriában a kommunisták, akik szoros kapcsolatban álltak a szovjet képvisellettal és a közismert kommunista Georgi Dimitrovval, Romániában a kommunisták és a szocialisták, akik a későbbi kormányt szervezték, Magyarországon a kommunistákból és Peyer szociáldemokratáiból szerveződött Békepárt, Szlovákiában a Kommunista Párt a szocialistákkal együtt, Karol Šmidke és Gustáv Husák vezetésével. Csehországban a földalatti mozgalom kis létszámú

bizottságokra korlátozódott. A legtevékenyebbek ebben is a kommunisták voltak, akik között nem volt hiány a Moszkvából érkezőkből. Ráadásul Edvard Beneš elnök maga is készséges eszköze lett a szovjet politikának, kihasználva a társadalomban uralkodó szovjetbarát hangulatot. Beneš elnök politikája a Közép-Európa déli részén élő nemzetek igazi klasszikus magatartása, ami egy erős protektor szüntelen keresésében nyilvánul meg. Csehországot ez a politika vezette egyszer már Münchenhez és Berlinhez, most pedig ismét Moszkvához. Ez a gyengeségnek és kisebbségnek a komplexusa, amelyet már Masaryk is „nihilista pesszimizmusnak” bélyegzett, hiszen kész táptalajt készít a szovjet terveknek Közép-Európában.

1944 nyaratól kezdve szemtanúi lehettünk a rohamos német kivonulásnak Közép-Európából és a szovjet áradatnak, amely 1945 tavaszára a többi közép-európai területet is elborította, és közben a politikai eszközök nagy részét is megszerezték.

A német *Mitteleuropa* romokban hever. Egész Közép-Európa – megszabadulva a török után saját függetlenségének, politikai és kulturális fejlődésének fő hóhérvjától – a történelem fordulópontján találta magát. Németországot még a leginkább németbarát magyarok körében is gyűlölték, a leverett Németország nem volt már többé vonzó. Helyét teljes egészében a szovjetek vették át. A fáradtságosan előkészített földalatti bolsevizmus Közép-Európában nyílt valósággá vált. A németbarát hatalom és a németbarát klikkek alól felszabadult közép-európai nemzetek a szovjetbarát hatalom és a kommunista csoportok új rabságába kerültek.

A szovjet áradatot éppúgy a világhatalom iránti vágy hajtja, mint a németet. A szovjet szervezésű Közép-Európa a német *Mitteleuropához* hasonlóan minden erejét, munkáját, természeti és emberi erőforrását idegen célok és egy idegen hatalom szolgálatába állítja.

A Moszkva által hirdetett szabadság és felszabadítás jelszavai ugyanolyan erkölcsi értéket képviselnek, mint a nemrég Berlinben elhangzott kijelentések; Beneš, Tito, Miklós Béla vagy Bierut kormányának úgynevezett függetlensége pedig ugyanolyan mértékű, mint Hácha, Nedić, Antonescu vagy Pavelić báb-kormányáé. A Gestapo átadta helyét az NKVD-nek – a koncentrációs táborok, letartóztatások és deportálások, amelyekre Lengyelországban, Csehországban, Szlovákiában, Magyarországon és Romániában egyaránt sor került – csak az irányukban változtak meg, most nyugatról tartanak keletre. A szovjet politika jelenleg már Közép-Európa bekebelezésének szakaszában van, és teljes erővel nekilátott ennek a maga mellé állított kommunista csoportok segítségével. Ez hosszú távon kizárja az engedményeknek vagy kompromisszumoknak a lehetőségét; először is azért, mert a cél túl szűken van meghatározva, másrészt pedig azért, mert nincs olyan partner, akit – ha ez a rendszer hosszabb ideig fennmaradna – ki ne irtanának!

Mielőtt Közép-Európa kivárja az orosz „apályt” és ezzel területének végső felszabadulását az idegen hatalom alól, mielőtt elérkezik történelmének véres

tapasztalatok útján összekovácsolt egységesítéséhez, és az Adria, a Balti-tenger és a Fekete-tenger háromszögében az érdekközösség alapján felépítheti teljes függetlenségének önálló egységét, még egy fájdalmas próbát kell kiállnia: a szovjet megszállást és annak felszámolását.

Miután a közép-európai társadalmak kapcsolatba kerültek a „felszabadító” Vörös Hadsereggel és a bolsevik valósággal, erős szovjetellenes hullám söpört végig Közép-Európa egész területén, ennek támogatója és rendszerint legerősebb képviselője a lengyel nemzet volt. Ez a hullám Közép-Európa szláv nemzetében szükséges volt belső fejlődésük utolsó szakaszának befejezéséhez, és nélkülözhetetlenné vált Nagy-Britannia és az Egyesült Államok támogatásával a végső felszabadító háború megszervezéséhez.

Ezért a lengyel politika jól felfogott érdeke, valamint történelmi kulturális küldetéséhez való hű kötelessége, hogy a valódi közép-európai föderáció eszméje ne vesszen el az álliberális kommunista jelszavak áradatában, hogy ne hunyjon ki a múlt szabadságán és a hazai kultúrán alapuló tűzhely lángja, hogy ne nyomja el idegen erőszak.

Centrifugális erők és teremtő erők

A jelen pillanat nyilvánvalóvá tette azt a történelmileg bizonyított jelenséget, hogy a közép-európai érdekek és sors megegyeznek a lengyel nemzet érdekével és sorsával.

A jövőben nem lehet a lengyel nemzetet a Kárpátok és a Balti-tenger határai közé zárni. Ez a határ csak a vegetatív élet feltételeit biztosíthatja a huszonegynéhány milliós nemzetnek, de nem biztosítja a tartós függetlenséget és a gazdasági és kulturális fejlődés lehetőségét az új európai valóságban.

Lengyelországnak, amely német- és oroszellenes magatartásával bizonyos értelemben megtestesítette magában Közép-Európa megzavarodott népeinek igazi akarátát, túl kell érnie a Kárpátokon, és az ott élő népekkel együtt kell megszerveznie a jövő szabad Közép-Európáját. Nem szabad elkeseredni a belső nehézségek miatt, amelyeket gyakran „balkáni problémáknak” neveznek...

Ebből semmiképpen sem lesz kínai nagy fal, ha megfelelő módon szerveződik, és ha figyelembe vesszük, hogy a történelemben működő centrifugális erők már kimerültek és elfogyóban vannak, hogy minden nemzetben egyszerre teret kezdenek nyerni a saját közös értékek, a rejtett teremtő erők. A német kulturális, gazdasági és politikai hatások a Duna mentén dél irányban szivárogtak Európába, elsősorban a hozzájuk legközelebb álló nemzeteket befolyásolva. Közülük – védekezve a szláv áradattal szemben – különösen a magyar nemzetre hatott a legtovább ez a német befolyás.

Szekfű Gyula, a híres „praeceptor Hungariae” Naumann híres műve gondolatainak megfelelően a közép-európai germán közösségbe szorította Magyarországot. Ezeknek az elméleti megközelítéseknek alapján, továbbá a politikai

örökségből (például Deák és Andrássy, a porosz-németek dunai kapcsolatának kezdeményezője) nőtt ki az a Gömbös-koncepció, amely az egész magyar politikát a németbarátságba és hitlerizmusba fojtotta. Ennek a politikának az utolsó fejezete: Szálasi Ferenc és a nyilasok. A végeredménye pedig Trianon és a jelenlegi magyar vereség.

A csehek korábban észhez tértek, és már a 19. században megpróbálták szakítani a németességgel. Hácha, az ideologizáló Moravec és a fasiszta Gajda voltak az utolsó cseh németbarátok, akiknek még volt valami mondanivalójuk hazájukban.

A szlovák németbarátok (Tuka, Mach, Tiso) tevékenységét és általában véve létezését nem szabad komolyan venni, mivel ők végső soron eltemették azokat a szlovák elképzeléseket, amelyek Németországra alapozva próbálták felépíteni jogos „saját államiságukat” (samostatnosť).

Jelačić örökösének, Ante Pavelićnek, valamint Románia hitlerizáló „Vasgárdájának” és Antonescu diktatúrájának tevékenysége kudarccal és lejárattal végződött.

A németek azzal, hogy ilyen színben jelentek meg Közép-Európában, elvesztették utolsó politikai kártyáikat is a Duna-medencében, amely már 1918 óta távolodott a németesgtől.

A magyarok, a leginkább németbarát közép-európai nemzet, kulturálisan és politikailag a németekhez kötődtek, mert – mint mondták – féltek a pánszlávizmus fenyegetésétől. Elfelejtették azonban, hogy ők maguk voltak azok, akik megsemmisítő politikájukkal (Apponyi Albert, Tisza Kálmán) arra készítették a dunai szlávokat, hogy az őszinte Duna-menti együttműködés helyett az orosz pánszlávizmusban keressenek menedéket.

A *Pohľad na slovenskú politickú minulosť* (A szlovák politikai múltra tekintve) című munka szerzője, Ferdinand Ďurčanský szerint a pánszlávizmus a szláv népek passzivitásából és elmaradottságából következett amiatt, hogy hagyták, Oroszország ereje vezérelje őket, és saját erőfeszítések és áldozatok nélkül várták a „nagy testvér” segítségét. A szláv népek pánszlávizmusa reakció volt a német nyomásra, a magyar elnyomásra és a török hódoltságra. Amint ez a három veszély – a török, a magyar és a német – nem fenyegeti többé a szabad szláv népeket, a pánszlávizmusból elégük lesz, és úgy vonul be a történelembe, mint a szlávok egyik ébresztő ereje, ám egyúttal mint Közép-Európa egyik centrifugális politikai ereje. Figyelemreméltó, hogy a pánszlávizmus a politikailag és kulturálisan leggyengébb szláv nemzetnél, a szlovákoknál (Kollár, Šafárik) jelent meg a legerősebben, és fordítva: a politikailag és kulturálisan legerősebb nemzetnél, a lengyeleknél volt a leggyengébb.

Minden jel arra mutat, hogy a közép-európai szlávokat a jelenlegi szovjet megszállás kigyógyítja maradék pánszláv illúzióikból.

A ma kommunizmusa, illetve a közép-európai szlávok kommunistabarát érzelmei jelentős mértékben az orosz pánszlávizmusból erednek. Ahogyan egykor a cári Oroszország, úgy Szovjet-Oroszország is anyagi és erkölcsi támogatás

forrása lett a szabadságukért küzdő kis szláv népeknek a német megszállás alatt, s ők ezt minden kritika nélkül elfogadták. Erre számos példát lehetne hozni. Íme egy rendkívül jellemző esemény: a két legjelentősebb kárpátaljai ruszin párt vezetője, a nacionalista A. Fencik (Sztepán Fencik) és az autonóm Bródy (András), akik a háború előtt jobboldali és antikommunista – bár oroszbarát – nézetet képviseltek, a háború alatt a magyar uralom alatt kialakult nehéz helyzetben, valamint a szovjet sikerek és a rubel (az 1941-es és 1944-es összeesküvés) következtében teljes fordulatot vittek végbe programjukban. Amikor a szovjet hadsereg bevonult kárpátaljai Ruszínföldre, ezek már kommunista csoportosulások voltak, vagy legalábbis annak adták ki magukat.

Jugoszláviában a Broz Tito-mozgalom és a szlovák felkelés is a Moszkvában kiképzett kommunista ügynökök és az úgynevezett kommunista tömegek elváltását kényszeríti ki. A délszláv parasztság, a szlovák vagy az anyagiasság szellemű cseh polgár távol van attól, hogy elfogadja a kommunista programot, ám ez nem tartja őket vissza attól, hogy ma egy kommunista felkelés bázisává váljanak. Ennek az úgynevezett „szláv kommunizmusnak”, amely eredetét tekintve pánszláv hagyományokon, nemzeti és liberális elveken alapul, de a szovjet világsággal találkozva kétélű fegyverré válhat előrelátó politikusok kezében, akik fegyverüket majd a szovjet zsarnokság ellen fordítják.

A lengyel politika ezt nem hagyhatja figyelmen kívül.

Közép-Európa déli részének szlávjai közül egyedül a cseh kommunizmus van tisztában a céljaival. A cseh kommunisták a szociáldemokráciával együtt a földalatti cseh mozgalom legélénkebb csoportját alkották. A Beneš-Sztálin-megállapodás után szakítottak korábbi politikájukkal (azzal hogy „Beneš soha nem tér vissza Csehországba”), és támogatni kezdték a száműzetésben élő Beneš. Most ők alkotják a Fierlinger-kormány alapját és gerincét, magukra vállalva így a Csehországba özönlő szovjetek minden politikai következményét.

Beneš elnök teljesen behódolt a hazai kommunistáknak és a szovjetek követeléseinek, a Masaryk által a *Česká otázka* (Cseh kérdés) című művében megfogalmazott elvnek megfelelően: miszerint „az a nemzet, amely nem tud hős lenni, szolgává válik, és szolgálja a maga ügyét”. „Koldulnia kell, vagy ármánykodnia” – Beneš esetében ez mind a kül-, mind a belpolitikában így történt. Ennek köszönhetően a cseh kommunisták megengedték neki, hogy a száműzetés széles vizein úszhasson, és Moszkva kérésére engedélyezték neki a diadalmas bevonulást Prágába. Pompával és öndicsérő szószátyársággal fogadták azután, hogy Beneš több mint hat évre elhagyta Prágát a fenyegető tömegtüntetések közepette. A mai helyzet azoknak az érzelmeknek újbóli felerősödését jelzi, ez pedig következőképpen Beneš és csoportját egy második száműzetés rémképével szembesítheti.

A két világháború közötti húszéves időszak vitáinak fontos tényezője volt a közép-európai nemzetek közötti kapcsolatok alakításában a történeti, illetve nemzeti elv közötti küzdelem. Kellőképpen meg kell érteni ezt a problémát ahhoz, hogy ne kövessük újra el az előző háború hibáit.

A Duna-medence rendezésének történeti elvét lényegében már megdöntötte Wilson elnök 14 pontja, de közvetlenül a háború után olyan helyi reakciók jelentek meg, amelyek minden eszközzel a revizionizmus szükségességét hirdették.

A magyarok, a bolgárok a német revizionizmushoz csatlakozva teljes verebességet szenvedtek. Szent István, Szent Vencel országának vagy Szent Vlagyimir és Kirill nagy bolgár államának szinte mitikus elképzelései ma már szóba sem jöhetnek, nemcsak azért, mert irreálisak, hanem azért is, mert mint politikai jelszavak kimerültek abban, hogy csupán az érintett nemzet körében gyűjtenek támogatókat. A magyar történelem- és kultúrfilozófia – Prohászka (Lajos), Németh (László), Ferdinandy (Mihály), Szabó (István) és mások személyében – messze megelőzte a hivatalos politikai gondolkodást saját hazájában, a német-ségtől való elszakadás jelszavát hirdette, és a szomszédokkal való őszinte együttműködés útjára lépett. Egyikük (Németh László) még azt is leírta, hogy „a magyar félszláv nép, mint a román...” (*Kisebbségben*, 1939), és „a szlávok nyugati életformájával összefonódott közös élmények száma végtelen, ahogy a kölcsönhatásoké is”.

A magyar kizárólagosság olyan szerencsétlen politikai szövetségekhez vezetett, mint a kisantant, amelynek gyökerei Milan Hodža visszaemlékezései szerint a háború előtti magyar parlamentben, a szerb, szlovák és román kisebbségnek az egymást követő magyar kormányokkal szembeni obstrukciójában keresendők. Mint ismeretes, a kisantant soha nem lépett túl Magyarországot féken tartásának a szerepén.

A történeti elvről a nemzeti elvre való áttérés egy új korszak kezdete lehet.

Ez a program ugyanakkor a kommunisták szlogenjévé vált, akik céljaik elérése érdekében kisebb részekre akarják felosztani Európát, amint ebbe a németek is belekezdtek. Mindazonáltal Közép-Európa autonóm nemzetiségi egységekre való felosztása, amelyeket szövetséges csoportokban és egységekben kellene megteremteni, láthatóan az egyetlen igazságos elv, amely a centrifugális erőket és a végtelen belső határvitákat kiküszöbölheti.

Ezt a programot a legnagyobb következetességgel kell megvalósítani. Autonóm Macedóniát, Horvátországot és Szlovéniát kell létrehozni, s ezeknek Szerbiával és Bulgáriával együtt kellene a délszláv egységet megteremteniük.

A magyar-román vita felszámolása érdekében létre kellene hozni egy autonóm Erdélyt, amely megfelelné az ottani vegyes lakosság kívánalmainak, és megegyezne többek között Bethlen István régi tervével, aki egy háromszatátú közös magyar-román monarchiát tervezett, amely Magyarországból, Erdélyből és Romániából állna.

A lengyel érdekek szempontjából Csehszlovákia kérdése különös jelentőséget kap. Az ottani háború előtti állapot tarthatatlan.

A háború előtti időszak megmutatta, hogy a szlovákoknak erős a szándékuk önálló létezésre, ahogy ez a Szlovák Köztársaság német pártfogással történt megteremtésében volt látható. Az államban uralkodó rend és jólét teljes

mértékben bizonyította a szlovákok államépítő képességét, mindenképpen igazolta, megérdemli ez a nemzet, hogy maga döntsön a sorsáról.

Szlovákiában a lengyel és közép-európai érdekek függőleges vonala keresztezi a vízszintes és központi cseh vonalat, amely vagy a távoli Moszkva vagy a szomszédos Németország felé fut. „Csehszlovákia” valójában az egyetlen lehetőség a csehek számára, hogy bekapcsolódjanak a közép-európai kérdésekbe és a világpolitikába. Ez a két tényező már elég ahhoz, hogy Lengyelország Benešhez hasonlóan nagy jelentőséget tulajdonítson a szlovák kérdésnek, annál is inkább, mert ez az egyetlen szláv nemzet, amely nyitott a lengyel kultúra befogadására, amelynél nagyon erős a lengyelbarát hozzáállás. Szlovákia függetlenné válása megállítaná az országot átszövő pánszláv és kommunista tendenciákat, és megnyitná a lehetőségét egy nyugati szláv föderáció létrehozására. Az eddig elképzelt lengyel–csehszlovák föderáció egyszer s mindenkorra elvesztette minden esélyét, miután Moszkva kérésére Beneš elnök elutasította. Jelenleg semmi esély sincs megvalósítására. Csak a jövőben lehet erre lehetőség, ha a szovjet diktatúra visszahúzódik. Ebben az esetben a nyugati szlávok feltétlenül szükséges föderációját egy szoros lengyel–szlovák unióval kell megkezdeni, ezután lehet ide felvenni a Cseh Köztársaságot.

A ma véres kommunista elnyomás időszakát átélő szlovák nemzet körében az a hír járja, hogy Vatikánban a demokrata és lengyelbarát Karol Sidor, aki nem kompromittálta magát németbarát nyilatkozatokkal, nemzeti kormányt alakított. Jó reménnyel tájékoztattak arról is, hogy ez a kormány elfogadta a lengyel–szlovák unió szükségességéről szóló záradékot a jövőre vonatkozóan.

Ezt az álláspontot Lengyelország vonzereje diktálja, amely a szovjet megszállás alatt napról napra növekszik, valamint az a tény, hogy a jelenlegi bolsevik uralom sok szlovákot radikálisan kigyógyított oroszbarát mivoltából. Csehszlovákia szétválasztását és egy szlovák köztársaság létrehozását ma is kilátásba helyezik a szlovák kommunisták, akik a felkelést követő időszakban a nép támogatását megnyerendően nyilvánosan hangoztatták ezt az elképzelést. Valami hasonló történt a kárpátaljai Ruszinfölddel. Ott a szovjet uralom olyan kommunista kormányt hozott létre, amely a nép Nyugat-Ukrajnához való csatlakozási szándékát hirdette. Ez kellemetlen meglepetés volt Beneš elnök számára, akinek Moszkvában biztosították az 1938 előtti változatlan határokat. A „szlovák paripát” egyelőre a Kremlben tartják féken, de abban a pillanatban el fogják engedni, mihelyst Beneš megpróbálná kiszabadítani magát az önként magára vett szovjet bilincsekből.

A közép-európai szovjet valóság arra is kényszerít, hogy a szövetségesek keresése során közelebbről megvizsgáljuk az úgynevezett németekkel kollaborálók csoportjait. Nem szabad mindent a kiszolgáltatottság címszavával magyarázni. A magyarok, a horvátok, a nacionalista bolgárok, a szlovákok között sok az olyan értékes elem, akik egy vonzó harmadik erő híján Németország mellett kötelezték el magukat, mert a helyzet és a kismemzeti politika erre kényszerítette őket. Az említett elemek határozottan szovjetellenesek, ez pedig már elég

lehet ahhoz, hogy a szovjet propaganda által egyes, árulónak bélyegzett közép-európai politikusokat revízió alá vessenek, és eltávolítsanak.

A teremtő erők Közép-Európában tehát a következők: az önálló létezés akaratára még a legkisebb nemzetben is; a föderáció elve, amely a Balti-tengertől az Adriáig és a Fekete-tengerig az egész térségre vonatkozik, és csak a valódi demokrácia teljes győzelmével érhető el; végül pedig a néphagyományból alapuló kulturális szintézis kísérlete.

A közép-európai népek történelme a kölcsönhatások és közös tapasztalatok erős összefonódása, aminek a népi kultúra mozaikszerű képe az eredménye, eltérően a szomszédos nyugati és keleti kultúráktól. Ha Joachim Leleweligg visszanyúlunk, ez a néphagyomány jelentette a szláv közösségek és a későbbi nemzetállamok alapját.

Úgy tetszik végtére, hogy ez a néphagyomány a legerősebb kulturális összetartó erő a Balti-tengertől az Adriáig és a Fekete-tengerig élő különböző fajú népek számára.

A Közép-Európán belüli vonzerő megteremtése azért égető kérdés, hogy az ideológiai, kulturális és politikai szétszórtságot egy közép-európai kohézióba lehessen összefogni.

Lengyelország érdeke, hogy Közép-Európa minél hamarabb visszanyerje kulturális kohézióját, és felszabadítsa a népekben lappangó teremtő erőket, amelyek évszázadok óta rabszolgasorban élve áldozatul estek a nemzeti értékeket elnyomó és a vizsály lángjait a végső összeomlásig szító centrifugális erőknek.

Az ellenállás elemei

Közép-Európa fokozatos szovjetizálásával szemben mindig szükséges számon tartani az ellenállás azon elemeit, amelyek egy jövőbeli felszabadító háború alapjává válhatnak. A Közép-Európában fő erőt jelentő szlávok gyakran lelkesedéssel fogadták a Vörös Hadsereg katonáit, akik felszabadították ezeket az országokat a német megszállás alól.

A kiábrándulás azonban gyorsan bekövetkezett.

A szabadság, a függetlenség és egy meg nem határozott jövőbeni nagy „Pánszlávia” reménye üres illúzióvá vált. A túlzott lelkesedésben még ennek a pánszlávságnak szélsőségesen baloldali jellegét is elfogadták, lelkesedtek a titói mozgalomért, a Beneš-akcióért, a közép-európai szlávosság és a keleti szlávosság egyesülését megvalósítani hivatott két pillérért.

De mily keservesen foszlottak szét reményeik!

A kivárók, a szlovákok, a csehek, a bolgárok, a szerbek lelkesedésének nem felelt meg a megérkező Vörös Hadsereg viselkedése. A tömeges fosztogatás, az erőszakos cselekmények és a Vörös Hadsereg katonáinak széles körű pusztítási vágya sok takarékos és szerény körülmények között élő cseh, szlovák, bolgár stb. parasztot megdöbbsentett. Ezt bizalmatlanság követte, amit megerősítettek

az NKVD és a helyi kommunisták közös terrorakciói. A letartóztatások és a tömeges deportálások felnyitották a lakosság szemét, hogy nem egy jövőbeli nagy – és mindenekelőtt szabad – Pánszláviáról van szó, hanem kommunista börtönről a nagy Szovjetunióban. A szertefoszlott remények újra azokra a hatalomból eltávolított csoportokra irányították a figyelmet, amelyek a háború előtt hosszú ideig fennálló kormányok alapját képezték.

Csehországban ott volt a nagy agrármozgalom, amely húsz éven át a cseh demokrácia alapját és erejét képezte. Ennek a mozgalomnak a képviselői azonban hiányoznak a mai félkommunista Fierlinger-kormányból. A Prágai Rádió egyik hivatalos adásában az Agrárpártot cseh reakciónak nevezte. A kormányból hiányoztak a nemzeti demokrácia és a *živnostní*kok (kisiparos és kereskedő párt) képviselői is, de ott vannak a kommunisták, a szocialisták és nemzeti-szocialisták, sőt még az a párt is, amely a száműzetésben Beneš elnök pártjaként működött.

Az Agrárpárt és a nemzeti demokrácia ellenállása Beneš szovjetbarát politikájával szemben már 1938-ban elkezdődött, és a konfliktus a száműzetés során tovább éleződött. Beneš és Hodža utolsó találkozásán került sor a végső szétválásra. Ekkor Beneš elnök kijelentette a támadó agrárvezetőnek: „akkor vagy te, vagy én”. Erre Hodža így válaszolt: „tévedsz, sem te, sem én, hanem Moszkva”. Hodža határozott kiállása Benešsel és Moszkvával szemben az Agrárpártnak és a nemzeti demokráciának köszönhetően komoly tényezővé vált az országban a Beneš-ellenes vélemény megszilárdításában, immár az ellenállás egyik legerősebb elemét képezi. Ezeket az irányzatokat az emigrációban Lev Prchala tábornok pártfoglalja, aki a hírek szerint egy Beneš- és szovjetellenes bizottságot szervez Londonban.

Szlovákiában a helyzet még egyértelműbb. Itt a szovjet kommunista terrorral szembeni ellenállás a szlovák-cseh ellentéthez és a szlovákok többségének azon akaratához kapcsolódik, hogy elszakadjon a csehektől, mert egyébként őket okolják Szlovákia mai siralmas állapotáért.

A kommunista és demokratikus pártokra való hivatalos felosztás ellenére az országot kizárólag a kommunisták irányítják, akik tömegesen tartóztatják le a katolikus papokat, a tanárokat és a vidéki polgárokat, akik a háború előtt a legerősebb szlovák pártnak, Hlinka Szlovák Néppártjának bázisát adták. Mindez erős szovjetellenes és Beneš-ellenes érzelmi hullámokat keltett.

Ezekhez az érzésekhez csatlakoznak a szlovák Agrárpárt hívei, ugyanis Ján Ursíny, a párt vezetője kiállt Beneš mellett. Ursínynak még a szlovák felkelés előtti döntése mögött elsősorban az a szándék állott, hogy leszámoljon Mach németbarát és diktatórikus Szlovák Gárdájával. Ennek, a Szlovákiában ma is általános véleménynek a képviselője Karol Sidor, aki a pápa, majd az amerikai csapatok védőszárnyai alatt új, Beneš-ellenes, oroszellenes és lengyelbarát kormányt alakított.

A csehországi és szlovákiai helyzetet általánosítva arra szeretnénk rámutatni, hogy bár ezekben az országokban erős ellenállási tényezők léteznek, amelyek

ideológiai alapot biztosítanak a jövőbeli fordulathoz, mindazonáltal a szlovákok – a csehek pedig még kevésbé – nem fogják megengedni maguknak, hogy nyílt harcba szálljanak az ellenséggel. Meg fognak hunyászkodni, hogy azután a más nemzetek által kivívott győzelem utolsó pillanatában a győztes segítségére siessenek.

A tatárjárás óta a magyarok történelmük legtragikusabb időszakát élik. Ez a nemzet talán erősebb szovjet terrort él át, mint Németország, és ráadásul az ország teljes társadalmi és ideológiai-politikai romlás szakaszában van.

Magyarországon a centrista párt, a Kisgazdapárt (amelynek vezetője Eckhardt Tibor, aki még mindig száműzetésben van), a mai demokratikusan gondolkodó értelmiség összefogásának lett a kifejezője. Ez a párt a jövőben mint az egyetlen sem német-, sem szovjetbarát (a szociáldemokrácia kollaborál a szovjetekkel) párt lehet az alapja egy új Magyarország újjáépítésének, amely szakít a közép-európai revizionista, németbarát és kirekesztő politikával. Miklós Béla jelenlegi kormányzása szemfényvesztés. Ezt az a tény bizonyítja, hogy Károlyi Mihály, aki száműzetésében szovjetbarát politikát folytatott, hirtelen elhallgatott, és inkább Londonban maradt, minthogy visszatérjen a „felszabadított” Budapestre.

A mostani háború alatt egyes ellenzéki körökben erős angolbarát, ugyanakkor német- és oroszellenes irányzat alakult ki. Ennek az irányzatnak egy sajátos formációja, a „Magyar Függetlenségi Párt”, egy földalatti szerveződés, amely egyértelműen elhatárolódik az ugyancsak földalatti, szovjetbarát „Békepárttól”.

Úgy tűnik, hogy az angolzász orientáció, amely ugyanakkor – mint a szlovákok esetében – Lengyelország felé is tekint, ma nagyobbrészt kifejezi a társadalom túlnyomó többségének a véleményét. Csak az mentheti meg ezt a nemzetet a szinte teljes megsemmisüléstől, ha Magyarországot mielőbbi felszabadítják a szovjet megszállás és a szélsőségesen áruló és erős helyi kommün irányítása alól.

A most átélt katalizmán keresztül Magyarország végre egészében eljutott ahhoz a közép-európai eszményhez, amelyre a magyar kultúrfilozófusok már régen rámutattak.

Közép-Európa legjelentősebb szovjetbarát pillére a jugoszláv Broz Tito-mozgalom. Ezt a mozgalmat a függetlenségi harcok hosszú és kemény időszaka jellemezte, amelyben a lakosság többsége részt vett. Kiváló szervezettségének és Oroszország támogatásának köszönhetően előre ki tudta iktatni a többi rivális ellenálló csoportot. A Jugoszláv Föderáció jelszavával a mozgalom minden jugoszláv közös mozgalmává vált. Tito utolsó – a trieszti konfliktusról szóló – beszédében világossá vált, hogy Jugoszlávia a szovjetek oldalára áll egy esetleges szuperhatalmi konfliktusban.

Bár Jugoszlávia a legszilárdabb szovjet államnak látszik Közép-Európában, balkáni országként még mindig nagy meglepetéseket okozhat. A Karađorđević-házhoz és különösen a fiatal Péter királyhoz való ragaszkodás – aki nem tért vissza a titói Belgrádba, hanem Londonban maradt, és a háború óta népszerű angolbarát irányzatot képviselt – messzemenő változásokhoz járulhat hozzá.

Általánosságban elmondható, hogy Közép-Európában még mindig nincsenek határozott csoportok, amelyek nyílt harcot vívnak a szovjet megszállás ellen; ezek csupán az ellenállás elemei, amelyekből a helyzet alakulásától függően általános fegyveres felszabadító mozgalommá fejlődhetnek. Ez különleges kötelezettségeket ró a lengyel politikára, amely a Közép-Európáért folytatott végső küzdelem tekintetében válaszút előtt áll. „Az egyik a nagysághoz, a másik pedig a semmibe vezet.” E kijelentés pátosza nem a szavakban rejlik... Egyszerűen abban, hogy mire vagyunk mi képesek...?

1945. június 10.

Szatmáry Máté fordítása

Zilahi Antal: Book, 2022 (hőkezelés és savazás, tetőfedő lemez, 30x24x4 cm), készült: EKA, fotó: Zilahi Antal

SZATMÁRY MÁTÉ (1993) fordító.

„Nem maradhattam közömbös”

Beszélgetés Krzysztof Pendereckivel

A lengyelek számos kiemelkedő zenészt adtak az emberiségnek: Chopint, Moniuszkót, Wieniawskit, Szymanowskit... A mai idők is gazdagodtak azonban az egyik legnagyobb, legnépszerűbb zeneszerzővel: Krzysztof Pendereckivel, aki 1933-ban született az ország déli részén fekvő Dębicában, tanulmányai helyszíne pedig Krakkó volt, az évszázadok óta kulturális tevékenységet sugárzó város. Krakkó lett Penderecki lakhelye is, valamint a Tarnówhoz közeli Lusławicében levő nemesi udvarház, amelyet Penderecki zenei központtá alakított át.

Életműve igencsak sokrétű: vokális és zenekari művek, oratóriumok, szimfóniák, valamint kamara- és szólódarabok. Bátor kísérletezés és a régi zenéhez való visszatérés, valamint ezek szimbiózisa jellemzi ezeket a műveket. Penderecki ily módon lép túl a hagyományon és megszokáson, hogy új értékeket, új szintézist hozzon létre. Tévés beszélgetésünk a műholdas Duna tévé megrendelésére jött létre, és 1993 decemberében adták le. Penderecki 2020-ban halt meg Krakkóban. Az interjú csak a „Duna” képernyőjén jelent meg, sehol másutt. Lehet, hogy az alább olvasható beszélgetés révén Magyarországon is újra emlékeztükbe idézik az emberek ezt a nagyszerű zenét.

KONRAD SUTARSKI: Az Ön pályafutása igazán fényesen indult. 1959-ben, alig egy évvel a krakkói Zeneművészeti Főiskola elvégzése után, már elnyerte első három díját egészen avantgárd művekkel. A következő, ugyancsak avantgárd mű, a „Hirosima” már világra szóló hírnevet hozott Önnek. Volt-e valamilyen titkuk ezeknek a hallatlanul gyors sikereknek?

KRZYSZTOF PENDERECKI: Az én zenei nyelvem, jóllehet nagyon radikális volt, teljesen eltért attól, amelyet akkoriban használtak, különösen a német és a francia avantgárddal összehasonlítva. Én egészen másfajta zenét komponáltam, amely ellentéte volt mindannak, amit akkoriban például Darmstadtban írtak az ötvenes években. Az én zeném nem csupán a hangréteg értékeire támaszkodott, de természetesen nagyon érdekelték az egyes hangszerekben,

KONRAD SUTARSKI (1934) mérnök, költő, publicista, Poznańban született, 1965 óta él Budapesten. A Magyarországi Lengyeliség Múzeumának és Levéltárának nyugalmazott igazgatója.

a hangszínükben rejlő lehetőségek, különösen a vonós hangszereket illetően. Zeném sikere a különbözőségén alapult, azon, hogy egészen másmilyen volt. Az én zeném szubjektív volt, nem pedig objektivizált, mint az akkori német zene a darmstadti körökben. Két olyan értéket említenék, amelyek akkoriban különösen fontosak voltak számomra: az első a kifejezés ereje, expresszivitása, amely teljesen idegen volt a többi zenétől, a másik viszont magára a hangzásra vonatkozó kísérletezés volt.

– *Nem sokkal később, mert már a hatvanas évek közepén, Ön elkezdett távolodni az avantgárd kísérletezéstől. Posztmodern zeneszerző lett, ami észrevehető már például a „Passióban” sőt, még korábban, a mű önálló részében, a „Stabat Materben”. Mi okozta Önnél a művészi ízlés ilyen fajta változását?*

– Amikor már kimerítettem azokat a lehetőségeket, amelyekről korábban azt hittem, hogy kimeríthetetlenek, az ötvenes évek végén és a hatvanas évek kezdetén úgy döntöttem, hogy a hagyományhoz nyúlok, mert az addigi zene nem elégített ki. Ezért elhatároztam, hogy folytatom a kísérletezést. Ott volt például a holland iskola, amelyből mint hagyományból merítettem, de avantgárd nyelven a „Stabat Mater”-ben, később pedig a „Passióban”, az első polisztilisztikus próbálkozásban, amelyben új oldalról közelíttem a hangzás lehetőségeihez. Így fordultam az elektronika felé, még dolgozni is elmentem egy elektronikus stúdióba. Csakhogy az elektronika sem elégített ki, egy újabb, másik izgalmas kaland, a reneszánsz utolsó évtizedének zenéje csábított.

– *A hetvenes évek következő évtizede újabb, még erősebb kapcsolódást hoz a hagyományos zenéhez, a dominanciát a reneszánsz és a barokk jelenti, különösen pedig a késő romantika, hogy példaként az 1976-os „Hegedűversenyt” vagy az 1978-as „Elveszett Paradicsom” című operát említsem. A hangtömeg átmeneti lehalkítása után a pátosz korszaka következik. Mi volt ennek az oka?*

– Kísérletezni nem csak annyit jelent, hogy kigondolunk valami újat. Számomra ezek próbálkozások voltak, erőpróbák, amelyekben olyasmivel kellett megbirkóznom, amit nem ismertem, és különféle technikákat kellett kipróbálnom. Mindig szintézisre törekedtem – leszámítva az első, Sturm und Drang korszakot. Aztán kezdtem felfedezni a múltat. Az a múlt nem volt meghatározó, mindenestre irányította zenei ízlésemet. Akkoriban Sibelius és Sosztakovics műveit vezényeltem. De érdekelt Bruckner és Mahler is. Ezek okozták, hogy az a zene inspirált alkotás közben. Különleges korszak volt ez, amelyben olyasmibe fogtam bele, amit aztán mások utánoztak. Különösen sok fiatal indult abba az irányba, ahol én voltam a kezdeményező. Ezért aztán az akkori kritika rám összpontosult, bár most, húsz évvel később úgy látom, hogy a zenei ízlésvilágban helyes út volt.

– *A nyolcvanas és kilencvenes éveket újabb változás jellemzi. A kifejező eszközök redukciója, a monumentális formáktól történő elfordulásnak lehetünk tanúi. Egyre több a szerény méretű mű, lapidárisvá válnak az időben hosszú alkotások, mint a „A fekete álarc” című opera. Mi készítette Önt erre az önkorlátozásra?*

– Az a benyomásom, hogy ahogyan sokasodnak az ember évei, lemond a zengzetes hangzásról, a zenekari formákról, meggyőződik arról, hogy mindazt, amit

addig csinált, esetleg még annál több is kifejezhető három vagy négy hangszer, azok párbeszéde segítségével, vagyis nincs szükség nagy zenekarra. Lemondás ez arról a ballasztról, amely meghatározza a fölösleges eszközök tudatos redukálását, ám – tudja – ehhez meg kell érni.

KONRAD SUTARSKI: *Mi az oka, mi a titka annak, hogy Krzysztof Penderecki zenéje olyan nagy népszerűsége telt szert a hallgatók körében?*

REGINA CHŁOPICKA (a Krakkói Zeneművészeti Akadémia professzora; Él: 1934–2021): Krzysztof Pendereckinek és zenéjének különleges jelentősége van, még ma is óriási tömegeket vonzanak. Hogy miért? Penderecki, a mai világhoz való viszonya miatt ugyanis azon ritkán előforduló zeneművészek közé tartozott, akik fejlődésük során felhasználták az összes, korukban létező stílust és technikát – olyan motívumokat és olyan témákat –, amelyek közös nyelvet jelentettek a hallgatókkal, s amelyekkel a művész hallgatóihoz kapcsolódott. A másik, ugyancsak fontos elem a drámaiság: Penderecki zenéje mindig drámai, feszültséggel teli a szó emocionális értelmében, miközben az általa használt zenei nyelvezet állandó átalakuláson esik át.

Egész életműve az érték, a jó és a rossz, a szeretet és gyűlölet, a szenvedés köré összpontosul, amelyeket a világosság és a sötétség ellentétéként foghatnánk fel. A világosság körébe tartozik mindaz, ami szép és jó, minden óhaj, amelyet az ember vár, és vár a zenétől is. Ez a kör ellentéte a megmutatott rossznak – a sötétségnek és mindannak, ami a szenvedés drámája. Nem más ez, mint az apokalipszishez vezető út. „A fekete álarc” című opera azt példázza, hogy milyen borzalmas a világ, amely egyedül a megsemmisülés felé vezet. A mű ellentéte az „Übü király” című vígopera nem csupán gúnyolódás, de alkalom is arra, hogy a zeneszerző rámutathasson, milyen a világ, amelyből hiányzik minden érték.

KONRAD SUTARSKI: *Az Ön útja bonyolult, tele van a legkülönfélébb kísérletekkel. Míg az első, avantgárd korszakában újjító törekvés volt például a negyed klaszteres technikának vagy a hangszíneknek, valamint a zajoknak mint a zenei struktúra alapvető elemeinek alkalmazása, addig a posztromantikához vagy más hagyományos stílusokhoz történő kötődés bizonyára a zenei horizontok tágítására tett próbálkozás volt. Végeredményben hogyan látja a kísérletezést a zene fejlődésének eszközeként? Hol érnek véget a kísérletezésből származó erények, előnyök?*

KRZYSZTOF PENDERECKI: Az az érzésem, hogy az embernek, főleg a fiatal művésznek keresztül kell mennie a kísérletezés minden fokozatán, ezen belül a tiszta kísérletezésen, ami persze nem mindig jár azzal, hogy a közönség ezért megtapsolja. Az én esetemben ez teljesen fordítva történt, például a „Hirosima”, amely erőteljesen kísérleti alkotás, részvételem nélkül hozott sikert, bár normális körülmények között egészen másként szokott történni. Úgy vélem, hogy az életbe lépő fiatal művésznek először is el kell dobnia mindazt, amit az iskolában tanult. Eldobni, mint a szemetet, mint valami alkalmatlan dolgot, hogy bizonyos

idő elteltével visszatérjen a zenéhez, és ez jellemző egész sereg zenészre. Nézzük Sztravinszkijt, aki félredobott mindent, az egész orosz 19. századot, hogy megtalálja saját zenei nyelvét már az első balettben. Aztán kezdett visszatérni, s végül elégedetten fogadta el a régi zenét. Így jött létre nála a neoklasszikus korszak. Végül fölfedezte magának Schönberget, érdeklődött iránta, és dodekafon stílusban komponált műveket.

– *Voltak pályája során vereségek is, mint például akkor, amikor kifütyülték a „Kánont” 1962-ben a Varsói Ősz fesztiválon.*

– Ha tudná, milyen boldog voltam a közönség reakciójától! Akkor már következő művemem dolgoztam, arról pedig tudni lehetett, hogy nem tetszhet a közönségnek. Egyébként a helyzet eléggé sajátos volt, a „Kánon” bemutatójára egy professzor, aki kompozíciót tanított, és persze nagyon konzervatív, hagyománytisztelő volt, nos, ez a Rittel professzor magával hozta a tanítványait, még sípokat is vett nekik, hogy kifütyülhessenek. Engem ez viszont csak szórakoztatott. Tudja, kezdetben például egy sereg zenekar megtagadta műveim előadását. Például Stockholmban, Münchenben vagy Rómában zenekari együttesek sztrájkolni kezdtek, nem akarták a zenémet játszani.

– *Mégis, hol látja a kísérletezés határait? Ön távolodott el az avantgárdtól, vagy az avantgárd szorult háttérbe?*

– Nem én árultam el az avantgárd zenét, a hatvanas évek avantgárdja árulta el a zenét. A művésznek fejlődnie kell, új dolgok felé kell haladnia. Ha valaki valamiféle zenei kifejezés falai közé zárja magát, és nem képes onnan kitörni, akkor abból akadémiai avantgárd születik, amely még a hagyománynál is rosszabb, mivel bizonyos minták másolásává lesz, miközben azok a minták már nem aktuálisak.

– *Ön azonban nem csak komponálással foglalkozik. A zeneszerzés mellett – valójában állandóan – pedagógusként is működik. A hetvenes-nyolcvanas években egyenesen a Krakkói Zeneakadémia rektora volt, azé az intézményé, amelynek egykor tanítványa volt. Széles körben ismertek az Ön nem mindennapi megnyilatkozásai a...*

– ...igen, a pedagógiával kapcsolatban.

– *Egy bizonyos professzorról, aki egyébként ismert zeneszerző és a Krakkói Akadémia előadója volt, így nyilatkozott: „sosem értettem egyet Artur Malawskival”. Olyan anekdota is kering, miszerint egyik előadását így kezdte: „A hangok harmóniájával foglalkozó tudnivalót saját maguk is megtanulhatják, mivel az csupán matematikai pontosság, én viszont elmondom, hogyan lehet azokat a szabályokat félredobni.” Végül is mi a véleménye a pedagógiai feladatokról?*

– Volt olyan időszak, amikor a pedagógia nagyon érdekelt. Annak az átadása, amit magam csináltam, mert akkoriban mindenkit hallatlanul izgatott az avantgárd zene, az egyetemistákat is, ezért tanítottam nekik olyan zenei nyelvet, amelyet magam is használtam. Később mindez megváltozott, mert nézze csak, olyan zenét írni, amilyen az enyém, ahhoz sokévi tanulásra van szükség, nem lehet csak úgy elsajátítani. Ráadásul tanítani valakit, akit kizárólag az ötvenes évekbeli avantgárd érdekel, annak semmi értelme.

Rubensnek volt műterme, húsz tanítványa, akik időnként megleshették, amint fest, néha szabad volt nekik is valamit hozzárajzolni, hozzáfesteni a készülő műalkotáshoz: az öltözék egy részletét vagy valami mást, amit a mester megengetett nekik... Így kell tenni, hogy a hallgatók – természetesen módon – ne csak az én partitúráimat tanulmányozzák, hanem másokét is, hogy maguk tanuljanak.

Olyan korszak volt ez, amikor a felsőfokú tanintézményekre óriási súllyal nehezedett a párt befolyása, én viszont ekkor már ismert művész voltam, a Krakói Akadémia számára afféle védőfalat jelenthettem. Többet engedhettem meg magamnak, nagyobb hatást fejthettem ki a minisztériumra, mint mások. Elmehettem oda, de még a párt Központi Bizottságába is, hogy pénzt szerezzek az Akadémiának. Meg kell jegyezni, hogy azok ott rendesen támogatták a művészeket, nem voltak nagyobb anyagi nehézségeink. Ellentétben a jelenlegi helyzettel. A kommunistáknak komplexusaik voltak, mert tudták, hogy a társadalom nem fogadja el őket, nekik pedig fontos volt a külső kép, a külső értékelés.

MAREK STACHOWSKI (a Krakói Zeneművészeti Akadémia rektora 1993–99 és 2002–04 között. Élt: 1936–2004): Krzysztof Penderecki alatt az oktatás egészen más volt, mint korábban. Ő akkor már neves zeneszerző volt, három rangos kitüntetés birtokosa, világhírré tett szert, beutazta a világot. Csak olyankor láttuk, amikor Lengyelországban tartózkodott. A vele történt találkozások egészen mások voltak, mint a szokásos akadémiai előadások.

Krzysztof Penderecki olyan partitúrákat hozott magával, amelyek Lengyelországban indexen voltak, de legalábbis nem lehetett hozzájuk férni, ugyanez volt a helyzet a zenei lemezekkel, felvételekkel, s mindezzel azt szolgálta, hogy megtudjuk, mi történik a zene világában. Vitakoztunk sőt, még veszekedtünk is. Ő arra tanított engem és általában a többieket, hogy nem szabad kikötni egy stílusnál, amelyet, hogy úgy mondjam, valaki hitelesnek tart.

– *Penderecki mintegy húsz évig volt a Krakói Akadémia rektora, s most Ön az. Hozájárult-e Penderecki az Akadémia fejlődéséhez?*

– Penderecki hatását az Iskola fejlődésére nem lehet szavakkal kifejezni. Mindenekelőtt is új látásmód jellemezte, és így viszonyult a zenei neveléshez is, különösen a modern zene esetében, amelyet a nagyvilágból hozott magával. Ennek eredményei hamar megmutatkoztak iskolánkban.

KONRAD SUTARSKI: Mikor kezdett vezényelni?

KRZYSZTOF PENDERECKI: Szükségem van arra, hogy közvetlen kontaktusban legyek a zenével. Tudja, valamikor hegedültem, kezdetben még műveimet is kizárólag hegedűre írtam és adtam elő, vagyis volt bennem valamilyen összeköttetés az írott alkotással és magával annak az előadásával. Aztán abbahagytam a hegedülést, már nem gyakoroltam, kizárólag komponálással foglalkoztam. Ettől aztán valamilyen légtelen tér keletkezett bennem. Egy szóval lehetőség arra, hogy amit csinállok, összekapcsolhatom olyan élő hangszerrel, mint a zenekar. Különleges érzés volt ez. Ezen felül, látja, az ember eljut a zene

elsődleges elképzeléséhez, a forráshoz, mindahhoz, ami nincs leírva a partitúrában, mert a leírt anyag még nem minden. Ennek a hiánynak a kiegészítése csak a zenekarral együttműködve történik meg.

– *A hetvenes évek elején vásárolt egy nemesi udvarházat Lustawicében, Tarnów mellett. Ez a második otthona a krakkói mellett. Miért volt erre szükség?*

– Nagyon lepusztult épület volt, amelynek azonban, szerencsére, volt tulajdonosa, vagyis megvehettem törvényesen, és nem az államtól kaptam. Kezdetben három fesztivált rendeztem ott. Csak olyan zeneszerzőket hívtam meg – tekintettel arra, hogy a nyolcvanas években egészen más volt a helyzet, mint most –, akiknek politikai természetű nehézségeik voltak.

– *Az ifjúkori „Dávid zsoltárai” után már nem használt lengyel nyelvű szövegeket. Majd csak Wojtyła bíboros pápává választása után, és amikor megszületett a Szolidaritás, akkor mintha újjászületett volna Önben kötődése a lengyeliséghez, a nemzethez. Gondolok itt a „Te Deumra” és a „Lacrimosára”, amelyeket a nyolcvanas években hozzákapcsolt a nagyszabású és kiemelkedő színvonalú „Lengyel rekviemhez”. Hogyan ítéli meg manapság szerzeményei, híres művei lengyeliségét?*

– Akkoriban különleges helyzet alakult ki Lengyelországban, reménykedni kezdtünk abban, hogy le tudjuk rázni magunkról azt a jármot, amelyet negyven évig cipeltünk magunkon. Nagyon megélenkült időszak volt ez, tele egészen furcsa érzésekkel. Éppen akkoriban jött el hozzám Lech Wałęsa, és arra kért, alkossak egy művet a gdański munkás áldozatok emlékére, vagyis a „Lacrimosát”. Aztán, Stefan Wyszyński bíboros halála után megírtam az „Agnus Deit”, és így, szép lassan létrejött a „Lengyel rekviem”, amely egészében tükrözi vissza a lengyel mártíromságot, pedig soha nem gondoltam magamra úgy, mint politikai komponistára. Akkoriban ez azonban érzelmi kérdés volt, nem maradhattam közömbös. Nem áll szándékomban a jövőben hasonlóan cselekedni, hacsak..., hacsak nem alakul ki a nyolcvanas évekhez hasonló helyzet.

– *Lehet az Ön lengyeliségét úgy interpretálni, hogy az valójában az egész világon ismert univerzális művészet, amelyről azt mondhatjuk, hogy általa a világ figyelme Lengyelország felé is fordul?*

– Persze, ez természetes dolog. Ne feledjük azonban, hogy a „Rekviemet” gyakran adják elő Japánban vagy, mondjuk, Dél-Amerikában, hol senkit sem érdekelnek a lengyelek gondjai. Ezért ezt a művet kizárólag zenei alkotásként fogják fel az emberek, függetlenül attól, honnan származik. Ha ez a mű jó, zeneileg hat a hallgatóra. Én azonban lengyel zeneszerző vagyok, és az is maradok.

– *És milyen kapcsolata van az Ön alkotó tevékenységének a magyar zenével? Ha jól tudom, ifjú korában lelkesedett Bartók Béla zenéjéért, később a műveit világhírű magyar karmesterek vezényelték, olyanok, mint például Doráti Antal.*

– Bartók kétségtelenül mérföldkő a 20. századi zenében, hatással volt mindnyájunkra, az én zenémre talán nem közvetlenül, de zenei gondolkodásomra igen. Még egy olyan zeneszerzőre is, mint Lutosławski, hatással volt Bartók művészete, példaként megemlíthetjük a „Concerto zenekarra” vagy a „Gyászzene vonószekarra” című műveit, utóbbit egyébként éppenséggel Bartók

emlékére írta. Az én kapcsolataim nagyon jók voltak Magyarországgal, különösen a magyar forradalmat követő években, amikor rengeteg magyar érkezett Lengyelországba. Én is szerettem Magyarországra utazni. Sajnos, egyre ritkábban tudok erre időt szakítani, de volt ott néhány jól sikerült koncertem, és remélem, hogy újra ellátogatok Magyarországra, ha meghívnak.

- Ön életében már igazán nem keveset ért el. Mit tart mindebből lényegesnek a zene világában, és azon kívül?

- Most, túl a hatvanon az ember kezdi igazán érteni a zenét. Képes arra, hogy félredobjon minden fölöslegeset, és csak arra koncentráljon, ami a legfontosabb. Nálam ez úgy történik, hogy a kamarazene, a személyesebb, intim zene komponálása erősebben érdekel, mint holmi zaj vagy zenebona. Ha az ember világhírnévre tesz szert, már nem olyan fontos, hogy műveit Londonban adják-e elő, vagy hogy New Yorkba utazik-e. Az a fontos, hogy megírjam a következő művet, nem pedig az, hogy újra elutazom-e valahova.

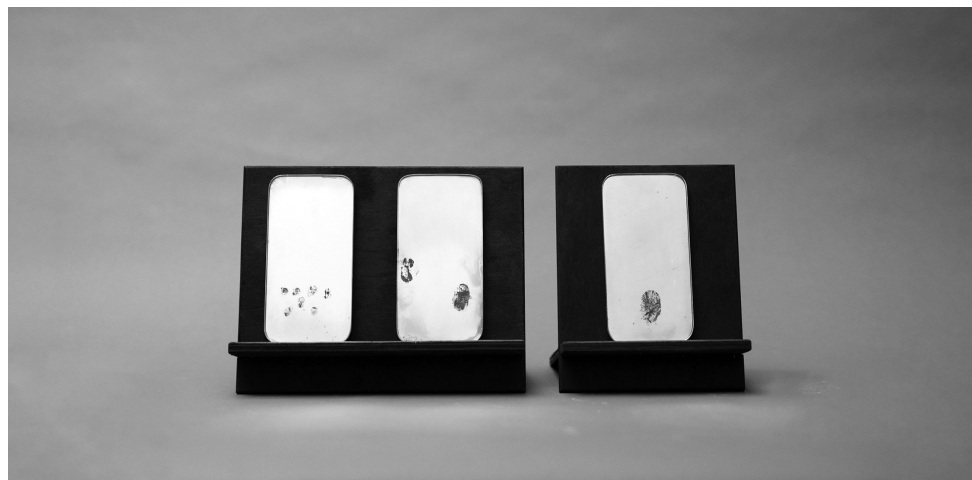
- És általános, általánosan emberi ügyekben?

- Folyton arról álmodozom, hogy több időm legyen, hogy elüldögélhessek Lusławicében, a kertben, hogy több fát ültethesek, mert - tudja - számomra a fák az életet, képzeletem meghosszabbítását jelentik... a fa az élet szimbóluma, ezért szeretnék még sok fát ültetni.

- Magyarországon az a mondás járja, hogy diófát az ember az unokáinak ültet.

- Ebben sok igazság van.

Fordította: Szenyán Erzsébet

SZENYÁN ERZSÉBET József Attila-díjas műfordító.

Both Balázs

Szentantalfa

Szikrázó hétfők, felizzó keddek –
a jelenlét fényében élek.
Lángokban edzel, talán, hogy elvedd
szemem elől a sötétséget.

Verőerekbe a vér melegét
ezért viszik versek, hangjegyek,
mint bordakosárba zárt Nap,
szívem ezért világít, remeg.

Meggyfák énekét, madárkiáltást
terít elém a borvidék –
nyolcszáz éves romfalakon
szavaid ma sem holt igék.

XLVII.

Miféle terep, ahol várlak?
Misztikus bálványarc vagy szikla
áll a peremén. Vakítva
villám hálózza körbe a tájat.
Fent-lent, villanó pontban,
szálanként a fű, virág kiég,
s az Istentől elhagyott vidék
beteljesedik, ahogy mondtam,
egyetlen merő lobogássá válik –
Ki ad jelet, vadnak, madárnak,
ha magnéziumkék láng tör a szemhatárig,
s az az egyetlen mozdulat fájhat,
melyből nem születik meg másik?
Miféle terep, ahol én várlak –

BOTH BALÁZS (1976) költő, író. Sopronban él. Utóbbi kötete: *Üres ég alatt* (2022).

Szerelem

Mint láprét felett a fénytől részeg kikerics lila lepkék,
csukott szárnyakkal alszik negyvenhárom éve az emlék:
Egy kilincs – kezek melege rajta, s a tárgyak helye, örök-ismerősen –
apám az erkélyen, nyolcvan nyarán. Sötét hajával nem áll itt ő sem.
Cellulózra ég a pillanat, hogy felgyújthassa egykor a jelent:
tóparton, dalban, Ady-kötetben napmeleg női mosoly dereng.
Csukott szárnyakkal alszik negyvenhárom éve az emlék.
Mint láprét felett a fénytől részeg, kikerics lila lepkék.

Néma zsoltár

Mit mondhatnék neked?
A jelző tompa, a mondat erőtlen.
Köröttem mágneses erőtered,
s a gyúlékony levegőben
zsugorodnak szerepek, maszkok,
mikor szemembe világít,
átsugároz július-fényű arcod. –
Hogyan szólhatnék én bármit,
ha kőfalba meredt
szoborként izzik a térben
csont és inak, haj és verőerek,
s két szemem, bronzlángú érem,
visszfényeddal ragyog,
ki bal kezében a Holdat tartod,
jobbodban a Napot?

Kölcsey és Himnuszunk lélektana

Mélyen elgondolkodtató pillanatban és ünnepi lélekkel köszöntöttünk mindenkit idén, a Magyar Kultúra Napján, a Kölcsey Ferenc által írt magyar Himnusz születésének 200. évfordulóján.¹

Mélyen elgondolkodtató a pillanat, hiszen itt – Kölcsey és a Hymnus eredetvilágában, Szatmárban – és távol, a velünk együtt ünneplők között senki sincs, aki életében még egy ilyen kerek évfordulót megünnepelhetne. S felemelő, mert az egész világon nincs, aki a 14 milliányi magyarból ne ismerné és tudná ezeket a sorokat, és hánynak cseng még beazonosíthatóan ismerősen a világon, – 1844-től Erkel Ferenc dallamával – akik szeretik és tisztelik a magyar kultúrát, azt, amit kapott és adott a világnak.

*Isten, áldd meg a magyart
Jó kedvvel, bőséggel,
Nyújts feléje védő kart,
Ha küzd ellenséggel;
Bal sors akit régen tép,
Hozz rá vig esztendőt,
Meggűnhődte már e nép
A múltat s jövődőt!*

A Szatmár vármegyei Csekén fejezte be 1823. január 22-én Kölcsey Ferenc a *Hymnus, A magyar nép zivataros századaiból* című versét. Nem gondolhatta, hogy nemzeti himnusz, vagy ahogy főképp Trianon után megfogalmazódott, nemzeti ima lesz. Nem felkérésre írta és még hat évet várt, hogy nyomtatásban megjelenhessen 1829-ben, és 21 év telt el, míg pályázati kiírásnak köszönhetően 1844-től az Erkel Ferenc komponálta dallammal énekelhetjük.

SZILÁGYI LÁSZLÓ (1969) Ph.D., történész, pszichológus. A Nyíregyházi Zrínyi Ilona Gimnázium és Kollégium tanára, iskolapszichológusa.

1 Az előadás elhangzott a *Magyar Kultúra* napján 2023. január 22-én a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltárában.

Ebben az ünnepi pillanatban, a jó és balsors változásait, a mégiscsak megélt 200 év történetét – és romantikus nyelvezettel szólva – lelkünk minden rezdülését figyelembe véve egyetlen kérdést lehet és kell feltenni:

Miért éppen Kölcsey a költője és miért éppen ez a vers lett a magyar himnusz?

A választ költői formában Vörösmarty adja meg 1844-ben, a költőtársra emlékezve:

*Nap vala értelmed, jó szíved, csillagok és hold:
Egy nagy természet fényköre húnyt le veled.*

Három tényezőt kell figyelembe vennünk:

1. Kölcsey sorsát, személyiségének alakulását.
2. Azokat a lelki és irodalmi forrásokat, amelyekből a vers minden sora táplálkozott.
3. A versnek az első kettőhöz kapcsolódó legfontosabb jegyét, amely megkülönböztethetővé teszi minden más európai himnusztól.

Nézzük sorjában!

I. Kölcsey sorsa, személyiségének jellemzői

A felhatalmazást, hogy a témáról szóljunk, maga Kölcsey adja meg *Önpanaszok* című írásában:

„Olyan vagyok mint a görög dithyramb: egyik érzésből a másikba, egyik gondolatból a másikba merengek által... Miért nincs, ki mindezen léleknüánaszokat dalba öntse, vagy pszichológiai szellemmel kifejtgesse? Én magam azt nem tehetem. Mert nem bizonyos távolságban kell-e lenni a lélek azon állapotjától, melyet zengeni vagy magyarázni akarunk?” (*Önpanaszok* 4.)

És egy másik, amely már megmutatja, milyen ember is volt Kölcsey:

*Van egy, ki nincs; s az én vagyok...
Én nem vagyok sehol, szükség reám
Nincsen, nem is volt és nem is leszen,
Mégsem lehet nélkülem nyelv s beszéd,
Ámbár jelentéssel nem bír nevem.
Találd mi légyek, és ha feltalálsz,
Vedd azt jutalmul, ami én vagyok.
(Talányok, 1821)*

Egyértelmű a nagy szélsőség megjelenítése a „nem vagyok sehol” és a „nem lehet nélkülem” kettőssége és a legfontosabb elválasztó szócska a kettő között: „megsem”!

Kölcsey személyiségét és költeményeit az egymást kizáró érzelmi-hangulati elemek együttes és hullámzó jelenléte jellemzi: „Bércre hág és völgybe száll”. Ahogyan sokszor egymás mellett szerepelnek politikai megszólalásában is a ma konzervatívnak és liberálisnak tartott elemek. Ahogy europér értelmiségből lesz a nemzet költője. Miért e szélsőség? Lássuk ismert sorsának alakulását tényszerűen:

- Kisgyermekként himlő következtében elveszti fél szemét, beteges lesz,
- 6 évesen veszti el apját és kerül a debreceni református kollégiumba,
- 12 éves, amikor anyját is elveszti.

Az árvaság és magány állandó kísérői lesznek, személyiségének meghatározó jegyei. De nem csak ezek! Azok is, amelyek szublimációként, ellensúlyozó törekvésként jelennek meg a műveltség felé, a barátok és a közösség felé.

A debreceni diáknak voltak barátai (Kállay Ferenc, Takáts István, Freytag József), de nevük mellett egyaránt a nyilvántartásban ugyanaz a szó szerepel, mint a sajátja mellett: *orbus*, azaz árva. Árva gyermekek kerestek, adtak és kaptak egymásnak vigasztalást, s az árvák kerestek maguknak közösséget és találtak meg vágyott formában egy új nemzeti közösségben. Kölcsey sorsának elindítója és alakítója az árvaság alapélménye s az árvák sérüléseinek gyógyítása: „Kínzó rabság könnye hull / Árvánk hő szeméből!” Ez az egyik.

A másik, az éles váltásra való hajlam, ahogy egyik pillanatról a másikra változott meg hatévesen élete: ez lélektanilag a hasításokban, költői, képi szinten az ellentételezésben mutatkozik meg. Az időbeli egybeesés döbbenet és tragikum: egymás követő napra esik 6. születésnapja és apja, Péter halála (augusztus 9.). E korszakokra jellemző krízisek és a korszakok témái vissza-visszatérő jelleggel, s a személyiséget folytonos forrongásban tartva jelennek meg élete során és költészetében szublimált formában és valóságosan is.

A pszichológiában diagnosztikus haszonnal alkalmazzuk az Erik Erikson által leírt – szakmai konszenzus által elfogadott – pszichoszociális fejlődés elméletét. A fejlődés szakaszainak leírása, azon belül a pozitív vagy negatív kimenetel beazonosítása, a lelki elakadások életkorhoz kötött megállapítását segítik.²

- 4-5 éves korig a kezdeményezés vagy büntudat. Megjelenhet itt kedvező kimenetel esetén a céltudatosságnak, a bátorságnak az önminősége, világlátása. Az, hogy félelem és büntudat nélkül elérhetjük céljainkat.
- Serdülőkorban (12 év után) az identitás vs. szerepkonfúzió, kielégültség az önazonosság, honnan jöttem, ki vagyok, merre kell tartanom. Az ehhez való hűség és ragaszkodás önminősége.

2 Erik Erikson: „The problem of ego identity” (pdf). *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 4 (1956), 56–121. Charles S. Carver – Michael F. Scheier: *Személyiségpszichológia*. Budapest, 2001, Osiris Kiadó, 288–298.

- Fiatal felnőttkorban pedig az intimitás vs. izoláció – kialakul a szeretet érninősége.

Ezek szerint értelmezve sorsát feltűnő, hogy az öt éves korról záruló kisgyermekkor vége s a 12 éves korról kezdődő serdülőkor szakasz kezdete Kölcseynél drámai sorsélményekkel terhes: fél szeme elvesztésével, apja, egyetlen leány testvére és anyja halálával. A személyiségfejlődés fixációs pontjai egyszerre kapcsolódhatnak az ödipális korszakhoz, valamint a serdülőkorhoz, a „második születéshez” kötötte és mindkét esetben a feldolgozatlan gyász sötét színeivel. Az egycsapásra bekövetkező – s az egyén aktivitásától független – események drámai hatása, s a veszteségek után a kegyelem, az újra, de másutt, más körülmények között kialakuló biztonság: ezek Kölcsey életstílusát (adleri értelemben) meghatározó gyermekkori pillanatok. A lelki aktivitás fő célja ebben a szociális kontextusban értelmezett biztonság és érvényesülés.

A kora gyermekkor dilemmája (kezdeményezés vagy büntudat) megoldatlan marad hosszú ideig: az apa gyors eltávozásával nincs kivel és nincs kiért küzdeni. Egy gyermek számára ez a küzdelem elsősorban az apával szemben az anya szeretetért és figyelméért folyik, és az apával való azonosulásban oldódik fel. Dilemmát jelentett számtalanszor élete során, hogy milyen körülmények között, hogyan vállalhatja a kezdeményező szerepét. Mikor és hogyan lehet gazdálkodó vagy író, mikor és hogyan kezdjen udvarolni, lehet-e házasság, mikor húzódjon vissza szobájába, vagy vállalja a tisztújítás közéleti próbáit? Kezdeményezései és váltásai ugyanakkor sokszor büntudattal terhesek. Az itt elérhető érninőség, a bátorság is nála olyan területeken érvényesül, amikor szinte eleve reménytelen ügyet kell védenie, s az ügyek valódi tétje az, hogy lehetséges-e a haláleset kapcsán bűnösnek kikiáltott személy mégis ártatlan, sőt áldozat. Így szól novellája, szomorújáték-töredéke és két ügyvédi beszéde is éppen gyermekgyilkossággal, férjgyilkossággal vádolt védelméről vagy a feleséggyilkosságról. Mindig drámai helyzetek ezek.³

A következő korszakban, identitásának jellemzésére íme a bizonytalanság és egy nyilvánvaló szélsőséges ellentét, – ahogy 24 évesen (1814-ben) írta Kazinczynak: „Az én belsőm tüzellel teljes, de külsőm, ezen nyomorult alkotmányú test, mindenre alkalmatlan. Szerfelett puha vagyok, s ezen rövid látású szem, ezen többnyire zúgó fej azt tesz, hogy félve lépjek minden társaságba, hol nagyon ismeretes emberekre nem találhatok.”

Már visszatekintve életére a Parainesis-ben: „lángoló, de tárgyát nem lelt indúlatok; sivatag jelen, s alaktalan jövendő: íme a tündérkar, mely ifjúságotat körüllebegé vala” (Kiemelés SZ. L.)

3 Egyik utolsó versében, az Éji temetésben (1836) gyermekgyilkos nő temeti el gyermekét. Vadászok című novellája és a Gyermekgyilkos R. s. M. ügyében beszéde a gyermekgyilkossággal, másik védbeszéde (Védelem P. J. számára) férjgyilkossággal alaptalanul vádolt nő védelméről, a *Perényiek* című szomorújáték-töredéke pedig a feleséggyilkosságról szól.

És a szerelem, a fiatal felnőttkor nagy kihívása? Első, fennmaradt, Lottihoz szóló verseit 18 évesen írja a közös árvaság vagy magány tapasztalatát is dokumentálva: „Testvére a magánosságnak” (A képzelethez). Az utolsó Lotti című költeményét 34 évesen (1824 februárjában). Vajon hány évtizedig élhet az emberben hiányként egy talán csak egyszer megpillantott szép lány tekintete?

Ellentétek és ezek meghaladásának vágya vezeti. Kölcsey mindvégig hajlamos marad arra, hogy a korszakra jellemző krízisek kimeneteli lehetőségei közül egyik végtől a másikba essen elképzeltetlen gyorsasággal, és sokszor arra, hogy a negatív kimenetel felé hajoljon. Kötődési mintázata ambivalens lesz (nem biztonságos és nem is bizonytalan), ahogy ezt költőtársaihoz vagy rokonaihoz fűződő kapcsolatai is mutatják egészen 33 éves koráig.

Ekkor, 1818 és 1820 között emiatt élete legmélyebb válságát éli át. Anyagi problémák, a birtok irányítását nem adhatja át erre alkalmatlan öccsének, a független értelmiségi lét megvalósíthatatlanná vált számára.

Két évig teljesen elzárkózott a világtól, nem alkotott, de még levelezéseit is beszüntette, amit egyébként egész életében tevékenyen folytatott.

A mélypontot a krisztusi 33 éves korban éri el. Az analógia számára nem távoli, biblikus, hanem egzisztenciális sorskérdés: mit kezdesz most az életeddél, 33 évesen, amikor ilyen idősen a Megváltó azt már beteljesítette? Magányának, befelé fordulásának és kétségeinek mélypontja ez. És a fordulatnak a pillanata.

Keresztes Szt. János (†1591) kifejezése sugallja: a „lélek sötét éjszakája”, amikor Isten jelenlétének teljes hiányát, majd a vele való egyesülést tapasztalja meg a lélek. Isten jelenlétének megtapasztalása napfény, ennek hiánya teljes sötétség a lélek számára.

Ez a karácsony – a legnagyobb sötétség és a fény születése, a Megváltásé.

Ekkor pedig leírja, azt, amit igazán eddig soha és utána sem! Hymnus és Isten!

Egyetlen költeménye, melyben Istent szólítja meg, a Hymnus. Versei szókészletében pedig az „isten, istennő, istenek, isteni” szavak száma csak 63. Összesen verseiben 18 854 szóról beszélünk és ebből 63! (Döntő többségükben a szerelem, a fájdalom, az ókori világ és a búcsú kontextusában szerepelnek ráadásul.) Kanti értelemben gondolkodott a vallásról: „A vallás célja a hit, s a hit által a moralitás” (Törödékek a vallásról, 1815–16–1827) S élete végén is nem Istent, hanem istenséget írt Kölcsey Kálmánnak szóló intelmeiben, buzdításában: „Imádd az istenséget!” A szívet felemeli, megtisztítja az istenség gondolatával való foglalkozás. Ahogy írja és jellemzi: „végtelenül bölcs, nagy és jó, ...de egyszersmind megfoghatatlan... legmesszebb s legközelebb, legnagyobb és legparányibb alakban, egyenként és egyetemleg...” célra sietés és célra jutás, „temérdek hatás és visszahatás közt fennálló egyetemi nyúgalom...”

S mindez benned, a lelkedben: mindent ennek (nem személyesíti, nem „neki” ír) köszönheted! „mindent, ami vagy, amivé lehetsz, mindent, amit gondolsz, érzesz, akarsz, cselekszel egyedül e hatalmi és értelmi összehatásnak köszönheted:

akkor fog kebeledben felébredni a csudálat, tisztelet és hála nem süllyedésben érezzük magunkat, hanem közeledésben a nevezhetlenhez.

A himnuszírás így valóban élete számára is fordulópontot jelent és jelez.

II. A Hymnus teológiai és lelki háttere

Himnusz – talán a legősibb lírai műfaj: dicsérő, dicsőítő ima Istennek, hősnek.

Visszatérés, hazatérés, kiáltás: zsoltár, jeremiád = a választott nép romlásán kesergő ima, siraloméneke.

Nem monarchikus himnusz és nem a közösséget összefogásra, harcra, forradalomra buzdító költemény. (Előbbi prototípusa az angol himnusz, utóbbi a Marseilles – Habsburg birodalmi szempontból megfelelője az elsőnek a Gott er halte, magyar megfelelője az utóbbinak a Nemzeti dal lesz – Talpra magyar!)

Valami teljesen más Kölcsey Hymnusa. Párhuzama a zsidók Kánaánba való bevonulása. Farkas András 1538-as művében ahogy a választott zsidó nép egyiptomi fogságból Kánaánba, éppúgy érkezik a magyar mint választott nép Skythiából a Kárpát-medencébe. A „kenyér” földjét foglalják el (Pannónia nevet ugyanis a panis = kenyér szóból vezette le).⁴

A Hymnus versformája pedig ugyanaz, mint Dávid király 130. zsoltáráé Szent Molnár Albert fordításában:

Könyörgés az bűnnek megbocsánatjáért

1

*Tehozzád teljes szívből
Kiáltok szüntelen
Ez siralmas mélységből,
Hallgass meg, Úr Isten,
Nyisd meg te füleidet,
Mión téged hívlak,
Tekintsd meg én igyemet,
Mert régen óhajtlak.*

2

*Ha, Uram, bűnünk szerint
Minket büntetnél meg,
Uram, ez világ szerint
Ki állhatna úgy meg?
De az te irgalmad nagy
Az téged félőken,
És te engedelmes vagy,
Hogy dicsérjen minden.*

4 Szentmártoni Szabó Géza: Kölcsey Hymnus-a és a magyar nemzeti himnusz. In: *Magyar Egyházzene XVIII* (2010/2011), 63–70. Milbacher Róbert: *Legendahántás. – 50+1 tévhit a magyar irodalomban*. Budapest, 2021, Magvető, 75.

Nem kellett azonban ilyen messzire nyúlnia vissza, ennek ellenére ezt a szöveg-háttérrel még egyáltalán nem méltatta az irodalomtudomány.

A címet és a témát, „Hymnus”, ott találjuk a kor több református énekeskönyvében is!

Kölcsey és kortársai diákként az 1778-as *Öreg debreceni énekeskönyvből* énekeltek az istentiszteleteken.⁵ Ez már címében is azt a témát adja, amelyet Kölcsey életében először a magyarság vonatkoztatásában szólaltat meg: ÉKES RHYTHMUSU HYMNUSOK, *Az Efstendőt-szakai Imnepeknek rendjek szerént.*

ÉKES RHYTHMUSU
HYMNUSOK,
Az Efstendőt-szakai Imnepeknek rendjek szerént.

† † † †

Ezt az első Éneket lehet énekelni úgy-is, a' mint éneklük ezeket:

*Az Istennek szent Angyala. Nr. 174.
Oh ártatlanság! Bárányja! Nr. 213.
Mennyei Atyánk UR ISTEN! Nr. 259.
E' földön ti minden napok! Sölt. c.
URnak szolgálj! mindnyájan. Sölt. CXXXIV.*

Numero I. ÉNEK.)

Uj Világosság jelenék: Régi tévelygés meg-fzűnék:
ISTEN' Igéje jelenék, Ujjonnan néklünk adaték.

2. Evangéliom' erejét, Krifus, áldott szent Igéjét,
Atya ISTENnek jó-kezdvét, Meg-mutatá ő kegyelmét:

3. Kit fok száz efstendejglen El-titkolt volt Atya Isten,
Mint meg-mondá jövendőlvén Ámós Proféta könyvében.

4. Ezt a' mi hitetlenségünk Erdeimlette tévelygésünk,
És nagy telhetetlenségünk, Emberbeli zűnyerésünk.

A 2

5 *Református énekeskönyvek.* Magyarországi Evangélikus Egyház, Internet Munkacsoport, 2003. <https://kantorkepzo.lutheran.hu/85enekeskonyv/200>, utolsó letöltés: 2023. szeptember 16.

Itt a Hymnus az egyházi újév adventi köszöntőverse. Éppúgy, mint ez, Kölcsey verse is ünnepi pillanatban szólal meg: az év kezdetén.

Nemcsak egy, hanem minden újévről van szó. Nem is materiális javakról, a búza, bor, vagy a béke kéréséről, hanem jóval többről: a tér és idő megszenteléséről, új teremtésről, a megváltó születéséről s még távolabb az idők betöltéről, a bűnök és szenvedések megszűnéséről, a második eljövételről is.

A teremtés az örökkévalóságra való kitekintés után a tér, az idő és a történelem kezdetét is jelenti. Az újév az időnek az újrateremtését, a térnek az újra szentelését.

Ezt az abszolút origó pontot ragadja meg a hymnus. Áldást kér az új teremtésre, megváltására. Egy nép újraszületésére, újrateremtésére is. Arra a pillanatra, amikor a győzelem-vereség, az öröm és bánat, a jó és rossz ellentétpárjainak folyamata összeér, elér a bűnök miatt az abszolút sötétség pontjáig, pillanatig, a legmélyebb mélységekig, a vers barlangjában a gyilkos és önpusztító tettig. Innen már nincs lejjebb, nincs tovább, nem lehet „másképp csinálni”, és nem lehet javíthatni. Számba kell venni mindent, hálát kell adni mindenért, vagy sorsunkba végleg beletörödni (a Hymnusban ez a sors közös történetünk, történelemünk) és ezek után segítséget, áldást kérni az újévre vagy legalább szánalmat, kegyelmet magunknak: *miserere nostri*, könyörülj rajtunk! Ha miattunk már nem teszed meg, Uram, tedd meg magadért, hiszen te könyörülő Isten vagy!

Hallgassuk, olvassuk így, az általa Debrecenben is énekelt énekeskönyv első énekét:

Világosság jelenék: Régi tévelygés megszűnék: Isten' Igéje jelenék, Ujjonnan nékünk adaték.

Az evangélium (azaz az örömhír) erejét, Krisztus szent igéjét, az Atyaisten jókedvét, kegyelmét – ahogyan sok száz évig eltitkolta, s ahogy Ámos próféta könyvében megjövendölte – most megmutatja. Világosság kell tehát, amely új világot, új időt teremt, a mi napjainkat megújítja. A nép pedig a romlott házakat újjá építheti.

18. Hogy meg-menekedvén a' nagy ellenségtől, Téged' ditsérhessünk mi tellyes szívünkből, Néked hálát adjunk nagy lelki örömből, Mint kiket ki-vettél ennyi fok ínségből.

19. Es a' mi magzatink tenéked éljenek, Szent esmerettedben fel-nevekedjenek, Te Szent-edgy-házadba mind meg-épüljenek, Az örök életben hogy veled légyenek.

20. Engedd építeni romlott házainkat; Fordítsad örömmre mi fok firalminkat; Szaporítsad, URam, minden jóláginkat, Es újítsd-meg immár a' mi napjainkat.

21. E' Világ' fíjai azt mondják bődognak, A' melly népnek ezek teft szerént meg-vagynak; De mi Keresztyének azt tartjuk bődognak, A' kik az hatalmas UR ISTENben bíznak.

22. A' szent Dávid Király így könyörög vala, Hogy ellenségivel szembe mégyen vala, Kik ellen óltalma tsak az ISTEN vala: Száz negyven-negyedik Énekében hagyta.

Miért is következett be mindez? „Ezt a mi hitetlenségünk Érdemlette [kiemelés SZ. L.] tévelygésünk, És nagy telhetetlenségünk, Emberbeli reménygünk.”

Mi a kiút? Nem ember, nem történelem – semmi más, csak az Isten: „csak te vagy bizodalunk, Ördög ellen nagy gyámolunk; Testünk ellen diadalmunk; E világ ellen oltalmunk. És az ő Igéje, mellyel él ember elméje, melynek megmarad ereje, és el nem vesz reménye.” Isten erősítheti meg az embert abban is, hogy vegye Igéjét.

Az eredeti ószövetségi Jeremiádban, az Újszövetségben, a Hymnusokban, hitvallásokban, vallásos iratokban és énekeskönyvekben egyértelműen szerepelt: valóban bekövetkezik a megváltás, és valóságos az áldás! Nem a vágyott áldás megfogalmazását, hanem annak bizonyosságát, időtől függetlenül adja a mostani és jövőbeli hívő közösségben.

Hallgassuk az általa Debrecenben is énekelt énekeskönyv második énekének sorait (ma a református énekeskönyv 382. éneke): hányféleképpen köszön vissza Kölcsey élete, egy nemzet sorsa és a Himnusz gondolatisága, kimondott alapvetése és ott kimondatlan, de itt megfogalmazott tettekre sarkalló következtetése!

„Áldott Izraelnek Ura, mert ez a kegyelmes Atya / ki mindenedet megálda, ...hogy kimentene veszélyből, törvénynek nehéz átkából, kárhozatból és kétségből, A rettenetes fogságból...

Teljesítené mondását, esküvését, fogadását, ... / ...Ábrahámnak fogadá, mikoron néki ezt mondá: / Hogy magvából származtatná, kiben mindent megáldana. / Hogy a nagy kegyetlenségtől megszabadulván, a büntől, kárhozattól és kétségtől, pokolbéli ellenségtől Néki szentségben szolgáljunk. Krisztus a mi váltáságunk...te is kis Gyermek! Annak mondatol, prófétájának, hogy utat nyiss te az ÚRnak! / Illy kegyelmes lón az Atya, tekintvén romlott sorsunkra, hogy minket megszabadítna, Fiját érettünk bocsátta. Azért nézz reánk ÚRisten, kik vakok vagyunk a bűnben! Gerjessz Szent Lelket szívünkben! (Kiemelés SZ. L.)

Ez Lukács evangéliuma szerint Zakariás, Keresztelő Szt. János apjának éneke. Zakariás, fia születésekor prófétai szavakkal tesz tanúságot arról, hogy a Mesiás (Krisztus) lesz az ószövetségi ígéretek beteljesítője.

Különösen személyesen érinthette Kölcseyt az „Illy kegyelmes lón az Atya, tekintvén romlott sorsunkra, hogy minket megszabadítna, Fiját érettünk bocsátta. Azért nézz reánk ÚRisten, kik vakok vagyunk a bűnben! Gerjessz Szent Lelket szívünkben!” sorok. (Kiemelés SZ. L.)

A mondat arra a pillanatra is vonatkozik, amikor János evangéliuma 9. fejezete (13–41. vers) szerint Jézus a vakon született embert gyógyítja meg szombati napon.

Amikor pedig a farizeusok azt mondják, hogy a gyógyító „bűnös” és Mózeszel beszélt az Isten, de Jézusról azt sem tudják, „hogy honnan való”, akkor maga a vak felel meg nekik: „Ha bűnös-é, nem tudom? egyet tudok, hogy vak voltam és most látok.” S azt is elmondja, hogy „csodálatos, hogy nem tudjátok,

hogyan honnan való, és az én szememet megnyitotta. Pedig tudjuk, hogy az Isten nem hallgatja meg a bűnösöket.” No erre már nagyon felháborodnak a farizeusok: „Te mindenestől bűnben születted, és te tanítasz minket?”

Jézus pedig így szól: „Ítélet végett jöttem én e világra, hogy akik nem látnak, lássanak: és akik látnak, vakok legyenek.” A farizeusok közül néhányan, akik vele vannak, megkérdezik: „Avagy mi is vakok vagyunk-é?” A válasz: „Ha vakok volnátok nem volna bűnötök: ámde azt mondjátok, hogy látunk: azért a ti bűnötök megmarad.”

Kell-e ennél nagyobb feloldozás egy olyan embernek, akik ugyan nem születésétől vak, de vakasága miatt állandó büntudatban él, szoros barátságok és magány kettősségében? Nem, nem kell így lennie! Ő nemcsak tanulásra, hanem tanításra is született, egy egész közösséget, egy nemzetet taníthat! Rendben, maradjon egész életében csoda nélkül testileg vak, de a bűntől mentesen inkább lásson! Akár meggyógyul, akár nem, ki lett választva!

Ebből európai gondolkodóként és vidéki magyarként integráló szerepbe kerül: alapállásából olyan ellentéteteket tud áthidalni, amelyet a magyar történelemben sokáig nem tudtak. Meghaladja a katolikus-protestáns ellentétet, meghaladja a kuruc-labanc kettősséget, meghaladja az elvilágiasodó gondolkodás és a hit szembenállását. Áthidal és megjelenít egész korszakokat is az egyetemes műveltségben. Klasszikus formáltságot ad a himnusz első részében és romantikus, zaklatott képeket annak második felében.

A magyarországi vallási, egyházi polémiák visszanyúltak az 1526-os mohácsi vész és a török kori pusztulás okainak, okozójának kereséséhez. A katolikusok hibáztak, mert letértek a krisztusi útról? A protestánsoké a bűn, mert megbontották az egyház egységét? Kölcsey himnusza szerint mindegy! A tény maga a pusztulás és a közös bűneink miatti balsors. Kihagyja a történelmi hagyományokból a himnuszban azt is, ami akár a Szent királyok említésével vagy Mária tiszteletével megoszthatná a magyarságot.

Nem szól a monarchiához fűződő viszonyról sem. Labanc vagy kuruc oldalon az igazság és hazaszeretet? Mindegy, a tény maga a belső szembenállás, amely egyszerre bűn és büntetés: „támadt tenfiad kebledre”. Nemes vagy paraszt oka az ország szegénységének? Mindegy, mindkettőnek van önmagával elszámolni valója. Mivel azonban a nemességé volt a döntés lehetősége, ezért felelősége is nagyobb!

III. Mit jelent mindez európai összehasonlításban?

44 európai himnusz tartalomelemzését sikerült elvégezni a William Pennebaker-féle szóelemző program és az Atlas ti. programok segítségével. Legalább tendenciaszerinti következtetések levonására alkalmas adatokat kaptam.⁶

6 Szilágyi László: Himnuszunk lélektana. *Magyar Művészet*, 2014/2, 2. évfolyam, 2. szám, 121-126.

A nemzeti himnuszok legnagyobb témája maga a közösség (a társas viselkedéssel, kommunikációval, a barátsággal, a családdal, az emberiséggel kapcsolatos szavak) és az érzelmek.

Ez az átlagos európai sorrend a magyar Himnusz első versszakában némileg módosul: az első két helyen levő dimenzió sorrendje felcserélődik, és a legfontosabb motívumok (idő, metafizikai, fizikum) nagyobb súllyal szerepelnek, miközben más kategóriáknak (otthon, észlelés) kevesebb a jelentőségük, illetve nem is jelennek meg.

A miénk nem a szomorúságnak, lehangoltságnak, hanem a szélsőségek találkozásának a himnusza. Két vonást/kategóriát emelek ki: a Metafizikai-fizikait és az Érzelmit.

Az európai himnuszokban a szavak átlagosan 2,8%-a, a magyar himnusz első versszakában kétszer annyi sorolható a metafizikai kategóriába: az Istenre, a vallásra, halálra utaló kifejezések közé (Isten és áldd). A teljes versben pedig ide tartozik a *bal sors, megbünhődte, bűneink, hamvedre, halálhörgés, siralom, holtnak* és az utolsó versszakban ismét a *szánd meg, Isten, bal sors, megbünhődte* kifejezés.

A metafizikaival szemben ott áll a vele azonos arányú ellensúlya, a fizikai lét: (*védő*) *kart, vére, magzatjai, magzatod, kebledben, kebledre, vállainkra, ajkain, csonthalmain, lábainál, véréből, szeméből, könnye*. Legnagyobb jelentősége a magzati létnek és a vérnek van, s a fenti szavak kettő kivételével negatív összefüggésben szerepelnek.

Mindkettő jóval nagyobb arány az európai átlagnál.

Kiemelendő, hogy a magyar Himnusz az érzelmek tekintetében az európai ranglista élén áll. Ez az erős érzelmi telítettség, a maga 16,7%-ával, két ellentétes pólusban mutatkozik meg.

Az első versszakban négy pozitív (*jókedv, áldd, bőség, víg*) és három negatív, inkább negatív (*küzd, ellenség, balsors*) érzelmi töltésű szót találunk.

A teljes szókészletben a fenti négy kifejezésen kívül pl. a *szép hazát és szép hazám, a hős, a felvirágozának, büszke, győzedelmi, kedv és öröm* kifejezés került a mérleg pozitív serpenyőjébe.

A negatív oldalon szerepelnek a *vad (török), (Ozmán) vad (népe), a bús (hadát), a vert (hadunk), a rabigát, a támadt, a bú, a kétség, a vérözön, a halálhörgés, siralom, kínzó, a könnye, vészek*.

Öt olyan *hívókép* szerepel a magyar Himnuszban, amelyet a pszichológiában, a hipnoterápia, a KIP (Katathym Imaginatív Pszichoterápia) során használunk a tudattalan tartalmak lehető legkevesebb feszültséget generáló megélése és átdolgozása érdekében. Tudattalan ösztönrezdülések, vágyak (igények), elhárítási mechanizmusok, érzelmi konstellációk, konfliktusok jelennek meg a képi motívumokban, mint szimbólumokban.

Ezek a következő sorrendben szerepelnek a himnuszban:

*hegy,
patak-folyó,
mező-rét,
barlang,
tenger.*

Egymás után szerepelnek ezek a versben, pozitív majd negatívba átcsapó módon, a klasszikus kiegyensúlyozottságból a romantikus, szenvedélyes, zaklatott képek felé haladva, fentről lefelé.

Mivé lesznek a himnuszunkban ezek a képek?

A Kárpátok szent bércéből lesz vert hadunk csonthalma, (az üldözött „Bércre hág és völgybe száll...”) A zúgó habú Tiszából, Dunából vérözön lesz az üldözött lábainál és lángtenger fölette. Az ért kalász lengető Kunság mezejéből hontalanság (nem lelé / Honját a hazában). Az Árpádtól eredő hős magzatokból saját szép hazájára támadó fiú: „lettél magzatod miatt / Magzatod hamvvedre!”

Az utolsó menedék a barlang is – az anyaméh, az élet kezdetének jelképiségeivel – végső veszedelem helye lesz, „halálhörögés”, ahová a kard nyúl... és most már marad a kínzó rabság és a forrón könnyező árva.

A tenger a végtelen, a tudattalan, a teljesség, a beérkezés, a transzcendencia és a szabadság képe. De a magyar Himnuszban a tenger nem a kiteljesedés, hanem a veszély és a negatív érzések hordozója. A helye is megváltozik, az égbe kerül, és a víz ellenfele, a tűz közvetlenül kapcsolódik hozzá: lángtenger felette. Mozgása pedig nem az erőteljes zúgás és a hullámok játékos ölelése, hanem a bizonytalan hánykolódás: a veszélyeké (vészek hányának) és a szenvedése (tengerén kínjának). Figyeljük meg európai összehasonlításban, hogy pusztán a tenger milyen különbségeket mutathat: a dánéban az országot a tenger kékje öleli, a lengyelben a tenger a hazatérés és a szabadság útja (visszatérünk a tengeren), a norvégban az ország viharverten, mégis a tenger fölé emelkedik. A horvát himnuszban *azúr tenger mondja el a világnak*, hogy a horvát hazafi mennyire szereti nemzetét. A portugálok a tenger hősei, és boldog földjüket a *szeregettől morajló Óceán csókolja*. Az oroszok számára pedig országuk határtalanságát érzékelteti (a déli tengerektől a sarkvidékig), míg velük szemben az ukránban a Fekete-tenger még mindig gúnyosan mosolyog.

Összességében az égi magasságot és biztonságot jelentő várból most már csak kőhalom van, múltbéli öröm helyett siralom. A vers fentről lefelé irányul.

A legnagyobb mélységben már csak az Örökkévaló kegyelmében reménykedhet a zsolgáros – nemcsak most, hanem mindig, újra és újra: „Kiáltok szüntelen / Ez siralmas mélységből”, De profundis clamavi ad te Domine!

Az első versszak áldást kérő imájából az utolsó, nyolcadikig már csak a kegyelem, a szánalom kérése marad, és egy érv a jövőre vonatkozóan. De erről majd később. Mert ez a „csak” nagyon fontos lesz!

Az ötödiktől a hetedik versszakig tart a halál tablóképe, de ott, a hetediknél megakad.

Rejtett, de megfejthető az utalás: ha szabadság nem virul a holtak véréből, akkor virul az élők véréből. Ha az árvák rabként könnyeznek, az élet feladata éppen a könnyek felszárítása. A haladás és a haza fogalma már itt összekapcsolódik. A változás szava a „nem”! A szabadság nem virul a halálból,

(a lemondásból, a kesergésből, a tehetetlenségből), de virul a tettekből, a védő karokból.

Összességében tehát a jókedvből, bőségből érkezünk a vészekig, a magyar a szent bércekből a vészekről hánykolódó jelenbe, a kínok tengerébe. Ami megmarad, az a bátorság, a határozottság, nem mint támadó, hanem védő szimbólumként, amely lenyúlhat az égből egészen a földre – ott van az összekapaszkodó közösség tagjaiban és felnyúlhat ismét az égig: „védő kar”.

Kiválasztottak és az elvetettek kerülhetnének kapcsolatba önmagában vér, a könnyek, a magzat és a feljűk kinyújtott, felülről származó, de nagyon is testi kar képeiben.

A magyar himnuszban súlyos képek és nehezen feloldható ellentétek vannak – a kihívást éppen ezzel teremti meg az olvasóban és a hallgatóban. Nem zárást, hanem feladatot adnak: a nagy ellentétek kiegyenlítésének, megbékéltetésének, a bűnök és veszteségek után a megbocsátásnak, az újjászületésnek a drámai feladatát, a szakrálissal való kapcsolat helyreállításának vágyát, az otthon újra-teremtését.

Ahogy említettem, van még egy archaikus kép, amelyet a pszichológiai terápiás gyakorlatban hívóképként nem használunk, de a paciens képzetáramlásában megjelenhet és himnusz védő karján kívül még egy kiindulópontot jelöl: ez a kő.

A kő bibliai értelemben gazdag jelentéstartalommal bír, s éppúgy, mint Kőlcsey élete, a nemzet története és maga a Himnusz ellentétes vonásokat hordoz: egyszerre fontos, mint a kőtáblákra írt tízparancsolat szigora és véglegessége, a bűnösök büntetése megkövezés által (mint, ahogy az a házasságtörő asszonnyal történt volna), de éppen ebből kiindulva a kegyelem jele is lett, a zsidóságnál a sírra téve a lélek örökkévalóságáé, vagy más kontextusban az újrakezdésé is. Ahogy Ézsaiásnál és Máténál Isten a kövekből is támaszthat fiakat és kenyérré változtatja a köveket. Jézus a szegletkő, amit az építők, az emberek ugyan megvetettek, de Istennél választott becses kő. A hívók pedig élő kövekként épülnek Isten templomává.⁷ Péter első levelében találjuk:

„A kő, a melyet az építők megvetettek, az lett a szegletnek fejevé és megütközésnek kövévé s botránkozásnak sziklájává.” És korábban: „Ti magatok is mint élő kövek épüljétek fel lelki házzá, szent papsággá.”

A kő emlékeztethet a „vegyétek el a követ!” – a feltámadás mondatára. A kő az a pont, ahonnan a veszteségre és lemondásra nemet mondó sorok a Himnuszban kiindulnak.

Éppen ezért csak látszólag, szöveg szerint igaz, de nem filozófiai és lélektani értelemben, hogy a szintén 1823-ban, nem sokkal a Himnusz után írt *Vanitatum*

7 Isten a kövekből is támaszthat fiakat (Mt 3,9; Ézs 51,1k), kenyérré változtatja a köveket (Mt 4,3). Jézus a szegletkő, amit az építők megvetettek (Lk 20,17; Zsolt 118,22; Ézs 8,14; 28,16; Dán 2,34k). A keresztyének élő kövekként épülnek Isten templomává (1Pt 2,4k).

vanitas, a hiúságok hiúságáról/hiábavalóságok hiábavalóságáról szóló verse a mindent átható szkepszissel és lemondással teljes ellentéte a Himnusznak, és hogy azzal ellentétes lelkiállapotban íródtak. Igaz, a versben látszólag semmi metafizikai fogódzó nem marad számára! De csak látszólag.

Először, mert a vers eleje önmagában is a salamoni bölcsességtan, a *Prédikátor könyvének* olvasására biztat: „Itt az írás, forgassátok / Érett ésszel, józanon...” Másodszor, mert a vers formai tökéletessége, érvelési képessége éppen ellentmond tartalmának, hogy minden – beleértve a tudományokat és művészeteket is – hiábavaló. Harmadszor, mert éppúgy, mint a Himnusz, ez is egyesíti önmagában az antik oratóiót és a bibliai témát. Negyedszer, mert a Biblia maga is példáját adja az Istennel való perlekedésnek, a tőle való végtelen távol-ságnak és egyben közelségnek: ahogy a Himnuszból is találjuk, ahogy Jób teszi, vagy Jónás, vagy éppen Jézus, aki az elhagyatottság mondatait éppen a kereszten mondja ki: Éli, Éli, lamma sabaktani, Istenem, Istenem, miért hagytál el engem?

Ötödször, mert Kölcsey isten- és világképe Kanthoz hasonló, akinél „magukban a dolgok nem is ismeretesek előttünk; amit pedig mi külső dolgoknak nevezünk, csak érzékiségünk képzetei”. Tehát a magában való, a Ding an Sich, a dolgok végső lényege, bármiről is legyen szó – a megismerőtől, annak érzékeitől függetlenül – nem megismerhető! Ez pedig jól megfelelt az antik szkeptikus hagyományoknak.

Hatodszor, mert még a Vanitatum vanitasban is van egy fordulópont és éppen az, ami a Himnuszból: ott a kő, itt a szikla. Minden hiúság, s ahol még a példakép, Zrínyi Miklós szent pora / Egy bohóság láncsora... Hit s remény a szűk pályán, / Tarka párák s szivárvány. De mindezek után mégis ez következik, beleszőve talán saját sorsa, fél szeme elvesztése miatti fájaldalmát és annak feloldó keserűségét is:

*Légy, mint szikla rendületlen,
Tompá, nyugodt, érezetlen,
S kedv emel vagy bú temet,
Szépnek s rúttnak hűnyj szemet.*

A himnusz a múlttól halad a jelen és a jövő felé – ahogy írunk, balról jobbra. És a szakrális magasságból, a kiválasztottságból az elveszettség, a szenvedés mélysége felé. Balról jobbra és fentről lefelé. Találkozása a két iránynak a kereszt – a Megváltás jelképe.

A paraklétoszi szerephagyomány

A magyar (a macedón és dán mellett) egyike azon kevés európai himnusznak, amelynek első versszakában az én, te, mi, ti személyes névmás nem jelenik meg kifejezett formában, csupán a „mások” (ő és ők). A lírai én mintegy harmadik

személyként a közösséggel azonosulva, mégis mint kívülálló fogalmazza meg a vágyakat (a jó kedvet, védő kart és víg esztendőt). De ki ez a „kívülálló”, aki a történelmi időben valami nagyon fontosat akar közölni a „család” nélküli, szélsőséges érzelmeket megélő, Istenhez fohászkodó, de nagyon is testi emberekért? Dávidházi Péter írja tanulmányában: a magyar Himnusz lényegében a paraklétszi szerephagyományra épül. A parakaleo = advocatus eredetileg a vádlott mellé kirendelt védőügyvéd volt. A keresztény hagyomány azonban az „ügyvéd” szerepet már a kiválasztott és egyben bűnös nép, valamint Isten kapcsolatának összefüggésében jelenítette meg, és e küldetést Jézus személyéhez kötötte. Ahogyan János első levele említi (János 2,1-2,3): Jézus, aki mind a földi, mind az égi irányban közvetítő, „Isten parancsolatait közvetíti az embereknek, s az emberek ügyét képviseli támogatólag Isten színe előtt”. Vagy ahogyan közvetítő volt, a korábban említett református énekeskönyvben is megjelenő Keresztelő Szent János. S paraklétosz, azaz vigasztaló és védő, valaki még fontosabb: maga a Szentlélek!⁸

Kölcsey, jogi végzettségével, makulátlan életével és költői lélekkel ezt a racionálisan érvelő védőt és vigasztalót testesítette meg. Ahogyan a Hymnus egyik valószínűsíthető ihletője, a 130. zsoltár szövege és a reformációig és reneszánszig visszanyúló nyugodt, szép dallama is ezt sugallja. A Himnusz egyes szám első személye pedig akkor és azóta is lehetővé teszi, hogy elmondója (éneklője) maga is ezt a mintát kövesse: paraklétoszá váljon.

Ha ez így van, s a Himnuszt – s valamennyi himnuszt – több lélektani vonatkozásban is egy nemzet egyetemes sorsa, hivatása jelképeinek, kifejezőjének tekintünk, akkor a fenti megállapítások a magyar nemzetre és történelmére is igazak. Más nemzetek (leginkább a német, az orosz és a lengyel nép) történelme is megjeleníthető a krisztusi védőszerrep, az áldozatot hozó istengyermek alakjával. Ugyanakkor a magyar történelemben már IV. Béla korában írásban kifejezésre jutott, és a 13. századtól a nemesi-nemzeti, majd a modern nemzeti köztudatban tovább élt a „Magyarország a kereszténység védőbástyája” gondolat.

A népek tudatalatti archetipikus lényege eseménysorokká áll össze. A történelem és kultúra eseménysora pedig ismét erősíti a kollektív archetipikus magot és annak tudatos felismerését. A magyar történelem leglényegesebb, fordulópontot jelentő eseményei (1241, 1526, 1849, 1945, 1956) a mélységes történelmi sötétség és az új reggel felvirradása minden alkalommal. Ahogyan a 90. zsoltárban énekelték és énekelik a hívek: „Ó, Úr Isten, fordulj hozzánk ismétlen!”

8 A Szentlélekről szóló kijelentés Kölcsey életének kulcsfontosságú mozzanatait számára felidézhetette: „És én kérem az Atyát, és más vigasztalót ad néktek, hogy veletek maradjon mindörökké. Az igazságnak ama Lelkét: a kit a világ be nem fogadhat, mert nem látja őt és nem ismeri őt; de ti ismeritek őt, mert nálatok lakik, és bennetek marad. Nem hagylak titeket árvákul; eljövök ti hozzátok [...] ti megláttok engem...” (Jn 14,16-19)

IV. Áldás, Balsors és a Feladat!

Végezetül össze kell kapcsolnunk Kölcsey egyéni sorsának alakulását a vers tartalmával és üzenetével és jövőképevel. A dilemma valós, hiszen az igeidők tekintetében csak a múlt időt és a jelent használja Kölcsey. Mi a helyzet a jövővel, azzal a 200 évvel, amit mi már látunk, ő még nem láthatta?

Teológiai értelemben problémát láttak az első és utolsó versszak utolsó sorában még 1903-ban is egy pécsi egyházi folyóiratban:⁹

Lehet-e a Kölcsey-féle Himnuszt a templomban énekelni? Ezzel a címmel jelent meg az írás.

*Szánd meg Isten a magyart
Kit vészek hányának,
Nyújts feléje védő kart
Tengerén kínjának.
Bal sors akit régen tép,
Hozz rá víg esztendőt,
Mebűnhődte már e nép
A múltat s jövőndőt!*

Hogyan lehet megbűnhődni azt a bűnt, ami még meg sem történt? A jelenleg még nem azonosított teológus szerző magyarázata szerint az egyén számára ez nem, de a közösség számára lehetséges. Ahogy vértanúk élete is beszámíttatik a jövő hívő közösségének bűnbánatába, vezeklésébe így bűnbocsánatába: „a kereszténység őskorában az egyház a vértanuk szenvedéseinek érdemét beszámította a nyilvános vezeklés alatt levő bűnösöknek, és azokra való tekintetből elengedte ezeknek büntetését, vagyis búcsút engedett nekik, ami tudvalevőleg Isten előtt is érvényes volt”.

E szerint a szóban levő szavaknak körülbelül ez az értelme lenne: „Istenem! áld meg a magyar népet, és adj neki minden jót! Ne tekintsd a mostani nemzedéknek sok és nagy bűnét, hanem tekintsd a jámbor ősök érdemeit; különösen azokét, kik a tatár és török elleni küzdelemben vértanúkat ontottak a szent hitért. Hisz ezek annyit szenvedtek és ez által annyi érdemet szereztek, hogy azokra való tekintettel irgalmasságodban bátran elengedheted, Uram, a mi bűneink büntetését is.”

A „megfejtés” azonban nemcsak ez és nem is annyira kacifántos. Az eredeti Jeremiádban valójában sokkal egyértelműbben megjelenik: a múlt-jelen-jövő Isten szemében egy pillanat, a bűnök eltörlésének nincs korlátja. Különösen az, ha az idő újrateemtéséről, az Új esztendőről van szó: „Ha bűneink ellenünk tanúskodnak: cselekedjél Uram a te nevedért...!” (Jeremiás könyve, 14. 7.) Azaz, ha miattunk nem teheted, nem akarod megtenni, akkor tedd meg saját magadért,

9 Religio. Breznay Béla szerk., 1903, 1. félév, 33. szám, 259.

hiszen könyörülő Isten vagy! A babiloni fogság hetven esztendje le fog telni „és visszahozlak a fogságból, és összegyűjtlek titeket minden nemzet közül...”¹⁰ A Messiásról jövendöl a próféta,¹¹ majd ezt olvassuk (Kiemelések SZ. L.):

„Azokban a napokban és abban az időben, azt mondja az Úr, kerestetik Izrael bűne, de nem lesz; a Júda vetkei, de nem találtnak: mert kegyelmes leszek azokhoz, akiket meghagyok.” (Jeremiás könyve, 50. 20.)

Még a jelenben van, de a jövőről szól, nyilvánvalóan arról, hogy egyéni bűnöket akkor is el fognak követni, s mégis a közösség egészén ott a megtartó kegyelem, s nem lesz bűn, és így nem lesz büntetés sem!

Jeremiás a siralmaiban egyértelművé teszi: „Apáink vétkeztek; nincsenek; mi hordozzuk vétkeiket... Téríts vissza Uram magadhoz és visszatérünk: újítsd meg a mi napjainkat, mint régen.” (Jeremiás siralmi, 5. 7. és 21.)

Később, országgyűlési beszédeiben is tetten érjük a Himnusz első és utolsó versszaka a múlt és jövő megbűnhődésére és megtisztítására vonatkozó gondolatot, nagyon is konkrét formában. Mert mi is a BŰN, MI A BÜNTETÉS A MAGYAR TÖRTÉNELEMBEN, ÉS MI AZ, AMIT MÁR A JÖVŐ IS MEGBŰNHÖDÖTT? Konkrétan, a magyarság nagyobb részének, a parasztságnak, a jobbagyságnak „rabsága”, terhei, szabadság és tulajdon nélkülsége.

Werbőczy Tripartitumában a Hunor és Magortól egyaránt származó nemesség és a parasztság elkülönülésének oka a parasztság ősei által elkövetett bűn: „mikor az egész közönséget egyenlően érdeklő dolgok merülnek föl, vagy a hadseregnek általános felkelése válnék szükségessé, akkor a hunnok lakása helyén és táborában, vérbe mártott tört vagy kardot hordozzanak körül”, de sokan ezt nem teljesítették, ezért „a szokás a hunnok közül sokat örökös szolgaságra juttatott”.

A Dózsa-féle parasztfelkelést megbosszuló 1514. évi törvényben pedig ilyen kifejezést találunk: **ÖRÖK ÁRULÁS! ÖRÖKÖS SZOLGASÁG!**

A 14. tc. pedig így szól a felkelésben résztvevőkről (a szabad városokat kivéve a szabad költözés tilalma alól): „az ő árulásuknak az emléke és időleges büntetése maradékaikra is átszálljon és átmenjen”, ezért „az ő földesuraiknak föltétlen és örökös szolgaság alá legyenek vetve”.

Mi erre Kölcsey válasza?

AZ ÖRÖKÖS MEGVÁLTÁS TÁRGYÁBAN a pozsonyi országgyűlésen 1834. november 10-én mondta: „...hóhérpallos és kötél?! mik a bűnösök ellen fordíttnak. Nyomorúlt eszközök! Mert ezek semmivé tehetnek ugyan egyes életet; de itt nem egyes emberekről van szó: itt a szó azon halhatatlan, hódíthatatlan szellemről van, mely századok óta, most lánggal lobogva, majd hamu alatt emésztődve ég; s ezt nem zabolázza meg félelem, nem győzi le hatalom; ezt csak

¹⁰ Jeremiás könyve, 29, 14.

¹¹ Jeremiás könyve, 33, 14-16.

megszelídíteni lehet. Nem egyébbel pedig, csak oly közös érdekl, mely a társaság tagjait egyformán kösse a hazához; s ez érdek csupán két szó; szabadság és tulajdon!

Elnyomattak ugyan, elvették büntetésöket, s a csend helyreállott; de nehéz lenne meghatározni: mi vala nagyobb bűn? Az-é, amit a jobbágy nép undok tettei által elkövetett? vagy az-é, amit a nemesség az ezen tettekre szabott büntetéssel véghezvitt? – Nem értem itt az embertelen kínzásokat, miket Zápolyának találékony esze kigondolt; hanem értem azon országgyűlési határozást, mely nemcsak az akkor élt jobbágyokat, de azoknak még meg nem született, következőleg a bűnben részt nem vehetett, maradékát is örökös szolgálatra kárhóztatá.”

Amikor pedig búcsút vesz az országos rendektől 1835. február 9-én ezt mondja:

„Ha szív és ajak egybe hangzik, egyenességünket bűnnek ne tartsák; s engedjék nekünk a vigasztalást: lelkünk üdvességét saját hitünk szerint kereshetni. Jelszavaink valának: haza és haladás. Azok, kik a haladás helyett maradást akarnak, gondolják meg: miképpen a maradás szónak több jelentése van. Korszerinti haladás *épen* maradást hoz magával; veszteg maradás következése pedig senyvedés. Isten őrizze meg e nemzetet minden gonosztól; isten virassza fel e nemzetre a teljes felvirágzat szép napját! Oly kívánság, melyet a T. K.K. és RR. mindegyike együtt érez velünk. Elválunk, T. RR.; de vétségeinkért bocsánatot nem kérünk. Mint ember, nem bántottunk senkit, mint követ elveink mellett harcoltunk, s e harc a haza színe előtt folytatva célaiban szentebb vala, mint vétségé válhasson.

De köszönetet mondunk részint türelemért, részint forró, hív barátságért. Ennek emlékezete fogja éltünk legvégső napjait is felderíteni. Utolsó kérelmünk ez: tartsanak fenn a T. RR. számunkra egy kis helyet szíveikben, de csak addig, míg a hazának, a nemzetnek s az emberiségnek hívei lenni meg nem szűnünk.”

Egy beteljesedett élet

Hat év kellett a Hymnus nyomtatásban való megjelenéséhez. Minden bizonnal fontos volt Kölcsey számára az, mint minden klasszicista szerzőnek, hogy a horatiusi elvet legalább megpróbálja betartani: „nonum prematur in annum”. Kilencc évig tartsd a fiókban, érleld a verset és folyamatosan javítsd.

A Kisfaludy Károly szerkesztette lapban, a kor legrepresentatívabb évente megjelenő irodalmi kiadványában, az *Aurórában* 1829-ben olvashatták először.

Mégis, a Hymnus Kölcsey életében már megírásától kezdve fordulópont.

Szemere Pállal társulva 1826-ban létrehozta az *Élet és Literatura* című folyóiratot. Öccse (Ádám) halála után (1827) özvegyé váló sógornőjével és fiával alkotnak lényegében ettől kezdve egy családot. A felnőtt kor pozitív pszicho-

szociális kimenetele, a generativitás számtalan szép példáját látjuk életművében ettől kezdődően, s a felnőtt életre jellemző énminőség, a gondoskodás is ekkor találja meg a talaját háza népe között és tágabban a nemzet felé.

A serdülőkori, fiatalkori identitásbeli krízist, a földbirtokosi vagy értelmiségi, a magányos költői vagy a közéleti életstílus és hivatás dilemmáját ekkor már sikerül egyensúlyban tartva feloldania.

Miután hazatért csekei birtokára, 1829-ben kezdték a vármegyei közigazgatás és az országos politika kérdései lekötni. Szatmár vármegye főispánja aljegyzői feladatokkal bízta meg, 1832-ben Szatmár vármegye főjegyzőjévé és országgyűlési követévé választották. A vármegye és az országos politikai életében a szabadelvű reformok egyik legjelentősebb támogatója lett.

A tudattalanban végbemenő folyamatok s traumák megszívódásának korcsakai után az ellentétek meghaladása is megtörténik. Keretszimbóluma a rét lesz – mint pszichikus tér, klíma, megnyugtató, befogadó jellegével – úgy, hogy megszületik benne – éppen a Hymnus írása körüli időszakban majd azt követően – a hős archetípusa. Szerelem a hazáért. Már nem árva lesz, hanem az árva nemzet megmentője. A Nemzeti hagyományokban (1826) Ányos Pál kapcsán valójában saját szerepét és költői lehetőségeit is kijelöli:

Ő [...] „saját tüzeben látszik olvadni, [...] a lenyugvó napban a haza lebeg, mint a szeretőnek kedvelt lánykája, szemei előtt; [...] a nemzet múlt korának története in oly örömmel andalog, s a viruló mezőn a rajta elhullott hős árnyékát pillantja meg; kísérőjévé teszi a bajnoknak a poetát, s az új kort a régivel öszvekötvén, e párosításban egy költői közép világot keres, melynek megszélidült, megnemesített fényében magát minden érző hazafi fellelhesse...”

Politikai értelemben célja, „hogy az adózó nép nagy tömege egyszer már a polgári alkotványba belépjen; s ezáltal az alkotvány hétszáz ezer puhaság és szegénység által elaljasodott lélek helyett tíz milliom felemelkedhetőt nyerjen” (Január 11-én, 1833).

A kora gyermekkori kapcsolati és testi veszteségek érett férfiként való pótlása önmaga által, önmagában ekkor történik. Az anyai és apai személyiségrészek és korai trauma (a láng) integrálása immár a veszteséget nemzeti küldetésé, szimbólumként szikrává, fénné, ragyogássá alakítja.

Apját a teljes életműben – tehát nem csak az irodalmi művekben – csupán egyetlenegyszer szólítja meg, s anyjáról is nagyon ritkán ír. (Búcsú B...tól, 1809; Szép Erdély, 1838; valamint Országgyűlési napló, 1833. január 9.) De micsoda mondatok ezek – éppen politikai tevékenysége csúcspontján! Ekkor idealizálva jelenik meg gyermekkora két legfontosabb személye, úgy, hogy veszteségük súlyát és a veszteség célját is meg tudja fogalmazni:

„Szegény apám! Te sokkal boldogabb voltál, mint fiad; mert az írói szerencsétlen talentumot rád a sors nem mérte. A szerető nő több vígasztalást nyújtott neked, mint fiadnak a Helikon minden szűzei; s házi nyugalmad hasonlatlanul többet ért azon parányi ragyogásnál, mit a fiu álmatlan éjeken vásárolt meg, hogy miatta nyugalma veszesse el.”

Erdély ügye kapcsán pedig: „valahányszor e földről gondolkozom, poetai hæv ömlik el keblemen. Eszembe jut a hős, ki mindenét elvesztette a népért, melly őt csábító szavakra elhagyá, eszembe jut a barna szép hölgyecske, ki engem ott szerelme zálogául mutatott be férjének – az én anyám! O ha ti csak egy szikrát, csak egyetlenegyet kapnátok a lángból, melly keblemben ég! Akkor mienk lenne Erdély, a szép haza.”

Vagy ahogy a Husztban írja:

...mond: Honfi, mit ér epedő kebel e romok ormán?

Régi kor árnya felé visszamerengni mit ér?

Messze jövőendővel komolyan vess össze jelenkort;

Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derül!

(Cseke, 1831. december 29.)

Saját maga által még ifjúsága elején választott jelmondata így hangzott: *malignum spernere volgus*, azaz „kevesektől, de jóktól becsültetni”. Valójában a fentiek tükrében meg kell változtassuk ezt a felszínen igaz mondatot, a nem fecsegő lelki mélységben: kevesektől, de jóktól szeretve lenni. Vagy ahogy ő írja: „De boldog az, kinek van valakije...”

Visszatérhetünk a bevezetésben idézett Vörösmarty-sorokhoz.

Nap vala értelmed, jó szíved, csillagok és hold:

Egy nagy természet fényköre húnyt le veled.

A hold, a csillagok állása, azaz Kölcsey sorsa, himnusza, és amit az ellentétek meghaladásaként új napként, évként, az újjászületés kéréseként nemzedékeken át bennünk ma is visszhangzik, mind együtt álltak és állnak ahhoz, hogy a nagy természet fényköre ne hunyjon le vele, hanem még újabb 200 év után is velünk legyen!

A magyar himnusz különleges fenomén: nem monarchikus himnusz és nem közösséget buzdító harci ének. Istenhez fohászkozó ima, a legnagyobb mélységekből a magasságban vágyakozó, megújulást kérő vágy és ünnep: a mindig megújuló idő, az újateremtés, újjászületés himnusza.

Úgy, ahogyan a görög eredetijének igei formája is mondja: a *hümneo* nemcsak az 'énekelt valamiről'-t jelenti, hanem azt is, hogy ünnepel, magasztal!

Kölcseynek nem lett igaza. Ezt írta: „korunk s hazánk néhány jeleseinek szeretetét viendem síromba. Lassanként fognak ők is eltűnni; s nemsokára e nép emberei közül senki nem lesz, ki rólam emlékezzék. Megadja az ég: erősek lépnek majd a pályára, hol mint író és polgár parányi helyet foglalék el; s szebb jövőendő feledtet el engem s társaimat” (Parainesis).

Most mégis ünnepeljük őt, a himnuszt és magyar nyelvünket. Annyi megpróbáltatás után élnek, akik – bízom benne – ennek a parányi előadás lelki üzenetét is értették!

Fogoly vándor, hontalan nép

Zsille Gábor: *Tranzit Felvidék*

Magyar Napló, 2022

Érk., így kezdődik a kötet, s úgy végződik, hogy Ind. – vagyis fordított időrendben utazásokat keretez be. Elöl is, hátul is egy-egy hozzájuk illesztett költeménnyel. Ezek, következetesen, mint a középük iktatott, első, második, harmadik, negyedik útként megjelölt fejezetekben is, két szakaszra osztott négy sorosak, tízes szótag-számúak, különböző, de leggyakrabban talán kétüteműek és *a b c b* rímképletűek. Felépítésükben, szerkezetükben lényegi eltérések nem mutatkoznak, mintha a nyitó vers első strófája – „Lesz majd egy pont, amikor elfogynak / a megírható élmények, utak, / s hiába nézed, a határ zárva, / karanténban minden alakulat” – a koronavírus-járvány felidézésének szándékához hasonlóan közvetlenebbül célozna az úti élmények korlátok közé rendezésére is. Ez a kettősség még jellegzetesebb jelentésszóródáshoz vezet a második strófa tagadásokon alapuló állításaiban. Az „új célokat” nem mutató térkép szóba hozása, illetve „a folytatásról semmit sem tudni” az emberi élet mint egyetlen utazás képzetéhez a kiismerhetetlen és elháríthatatlan sorscsapását, halálos veszélyét kapcsolja „az elmúlás hódít” kurta közlésével. Innen, az élet végességének tényszerű bejelentésétől vált át történelmi s tapasztalaton túli, a megismerés határain kívüli terepekre. Az elmúlás magyarázata mint ítélet fogalmazódik meg: „így tranzit a / Felvidék és a gloria mundi” – a latinból eredő s ideiglenességet, mulandóságot jelentő transit fogalmával jelölve a Felvidék évszázadokra visszanyúló átmeneti helyzetét is, ugyanakkor a pápaválasztások kötelező részeként egészen az 1960-as évek elejéig elhangzott „sic transit gloria mundi”,

„így múlik el a világ dicsősége” igéjével létbölcseleti-morális távlatokba állítja.

Az út, az utazás metaforája a kötet záró keretében már ilyen távlat kifejezője. A nyitány, az érkezés az emlékek megörökítését ígerte – a zárlat, az indulásé, a folytatást, új élményekkel való feltöltődés szándékát, reményét. Az út kezdete azonban az út vége is: „El sem kezdődött, máris véget ér” – a tudósítás szenttelen, az itt is, mint másutt is alanyi beszélő szemléletének változását jelezve. Eddig mind a négy út során „olyan szépen megfért egymás mellett (*Sztreccsény vára*) annyi kényes vagy kellemes pillanat, örömök könnye vagy kínok verejtéke. Vonzott a táj, a természet szépsége, az épített környezet ismeretlensége, mássága, erős volt az érzékek ingere, a látványoké, az ízeké, a hangoké s a női testeké.” Most viszont az újra útra kelő már nem az érdeklődését felkeltő ismeretlennek, hanem taszítóan idegennek érzi, látja a város mellett, amit maga választott célként, az „alkonyt” is, „fakónak” a sétatert, a szálloda pedig a hiányával tüntet, „nincs üres szoba”. Az idegenségtudat és a hiányérzet hangjai uralkodnak a magát jelentéktelennek, szinte megsemmisültnek láttató lírai én szólamaiban. Az útja legelején visszafordulót „elnyeli” az éjjeli busz, lábnyomát befonja, felismerhetlenné, jeltelenné teszi az iszalagként indázó sötét. A lábnyom a képzettársítások körébe hozhatja az írott beszéd nyomát, a betűvetését, mégpedig a mintegy mellékesen, váratlanul hangzó felkiáltás miatt: „Másoknak milyen egyszerű minden, / milyen könnyedén jönnek a szavak!” Fölsejtlő alkotói elégedetlenség, váratlan válságérzet, röpké rövidzárlat? – az utazás

megszakad, nem vág neki, kísérletként, kalandként kipróbálatlan terepeknek, vállalva a nehezebbet. Ha már eddig könynyedén jöttek, neki is, a szavak.

Könynyedén, s nem csak olyankor, ha habkönnyű a vers tárgya s témája. Például krémevő verseny, fröcskölő tejszínhabbal, nyerítő résztvevőkkel, vagy csókpróbák, aztán előbb vagy utóbb jöhetnek a „frankó” kaják, knédli, „de csúcs a máj”, rájuk, utánuk „egy korszóval” (*Párkány /1-2-3/*). A hatalmas vadgesztenye látványa is könnyed képzelettel úszik át a világ karácsonyfájának májusi virágyertyákkal díszített látomásába, de jó szórakozás nézegetni a hóban a „varjúnyomok ákombákomát” is, utána meg krémet enni, noha az íze „ó, jaj, kétségbeejtő”. A felszakadó panasz kísérte lesújtó minősítés együtt a túlzás játékos formája, akár csak „szédületet” emlegetni egy régi knédlielésre gondolva – a felnagyítások mintegy bohókásan vállalják a kínrímkényszert, amott a „hőfelhő-kétségbeejtő”, emitt az „épület-szédület” párost (*Komárom /1-2-3/*). Majd megint, megunhatatlanul, a knédli, itallal s a két éjszakás nővel párosítva, hogy alig emlékezzék rájuk a hálátlan s „könnyelmű vándor” (*Érsekújvár /1/*). S fáradhatatlanul, fürdés, lubickolás a tiszta rímek „tengerében”, a nagyszerű műfordító, Rozsnyó Jitka „ritka” „titka” búvárolásával (*Érsekújvár /2/*). Aztán, váltakozva, pehely és nehéz fajsúlyú esetek, események. Kültelki kocsmá, „dínomdánom”, lány, aki „inceleg” ott, itt viszont a boszorkányperbe fogott költő, Árpád, akibe „Cs. úr belerúgott, J. belelőtt”, amikor mint „diónyi jég szemek kikeletkor: / dühödten végigsöpört a libe- / rális ízlés- és véleményterror”, sőt, „az antiszemita kártyát” is „kijátszották ellene”. Az alanyi beszámoló a kettétört szó egyik sorból a másikba történő áthajlítással mintegy nyomatékot ad ideológiai-politikai felfogásának, hova nem tartozásának – ez esetben elhallgatva az érintettek teljes nevét, így szerepeltetve viszont, akinek a halálhírét vette, az író és festő Sobor Antalét. Önnön öregsége tanúsító-

jának tudva, „ha minden városhoz / kötődik néhány kedves halottam” (*Dunaszerdahely /1-2-3-4-5/*). A beszéd azonban nem lesz tragikus hangütésű, a sorvégi páros összecsengések inkább kedélyesek, játékosak. Kecskerímes formában („ezelőtt” – „belelőtt”) éppúgy, mint az asszonánckében („hosszúversben” – „kissé nyersen”, a túlzás, a felnagyítás hangsúlyaival („egy percre” – „csattogott egy szekerce”). A fásult, nyomott lélekállapottól távol esnek – mindenekelőtt a rímelés, a „Zsille” – „bőr süll le”-féle kancsalrímek miatt a múlt világában kalandozó, a családtörténeti szálakat gombolyító költemények is, a *Kajal* hat darabja. Az utazó „messzi rokonokkal” találkozik Kajalon, ahol több mint száz évvel ezelőtt az ő családja is élt, s mivel hogy „most Budapest” a lakhelyük, és mert immár „egymáshoz semmi közünk”, szegyenpadra ülteti, bűnbakká növeszti magát: „Képepről a bőr süll le, mennyire / nem értjük egymást – nem értem őket. / Nyelvünk közös, de a világ már nem: / ezer különböző élmény, ötlet”. Majd az önvád is, indok nélkül: „Azt hiszem, az ő életük tisztább”. Vagy mégsem? „Se fénylőbb, se rosszabb. Talán. Nyilván.” A „félíg már beomlott kút” metaforája „elnyűtt” limlomokkal „egy egész / évszázad összes verejtéke és / könnye” gyűjtőhelye, ahol „sok csend” rekedt meg, „és fény, egy kevés”.

Évszázados a hallgatás csendje és évszázados az a pislákoló fény is, ami egyszerre világít a szűkebb és tágabb közösségekre: a családra s a nemzetre, nemzetiségre, halvány reménysugarakkal a jövő felé. A jelen az elmúlt magyar világ romjaiban mutatkozik meg, „egy korszak halotti torának” zajában (*Kassa /3/*). Az utazás során a magyar nemzeti emlékhelyek felkeresésekor leggyakrabban az emlékek államilag szabályozott kitörlésével szembesülve. A valaha mesés arborétumnak „hült nyomai” maradtak, a kastély romokban, „fődéme sincs már”, vigasznak keserű tudás, hogy „a természet kitart” (*Felsőszemeréd /1, 2/*). *Dobronya vára* (1-2) – hajdan Csák

Máté, majd Károly Róbert tulajdona – megmaradt „két fala”: „a táj testén történelmi hegek”. *Dobrováralja* műemlék haranglába „a jelent áruházzal vádolja”. Balassi Bálint születési helyén, *Zólyomban* a várkapun felirat: „*Szlovák nemzeti emlék*”, a portás eligazít: „Van itt valami / tábla, valami külföldi költő”. *Selmechánya* (1-2) Petőfi emléktáblája előtt „szlovákul zengi” egy „pasas”, hogy „Sándor / félig szlovák, félig román költő”, egyébként a település, hol „magyar szót csak kétszer hallottam”, óvárosi részében „minden romos, utóíz, emlék: / ruhába bújtattak egy csontvázat”. *Körmöcbánya* (1-2): a Monarchiából csak „egy vérszegény utcarészlet” maradt, „A királyi pénzverde emléke / egy karamellszín cipzárás tasak”. *Kassa* (1): „A Rákóczi sírja most zárva van. / nekem kéne kinyitni, de most nem”, „Négyen nem mehetnek be, hogyisne. / Csakis csoportban, az meg öt ember”. *Kassa* (3): „Márai Sándor szülőházára / egy kéz festéssel azt írta: KURVA, / a vadonatúj emléktáblára, / százados gyűlölettől vakulva”. A nyelvfogyatkozás ténye, a nyelvvesztés réme: „ami nem jut eszembe magyarul, / azt szlovák szóval mondom”, „nagy a doprava”, „fontos a klientéla”, az Andrásnyak „voltak itt a feudál”, hogy mikor, „Nincs rá emlékem” (*Rozsnyó* /1/). A művelődéstörténeti értékfogyatkozás, romlás okozta csalódás akkora erejű, hogy közönyössé tesz – mintegy ellenhatásul vagy viszonzásul – a szlovákok évszázados pénzügyi, kulturális központjának még a természeti környezete iránt is: „Valaki azt mondta, menjünk innen” (*Rózsahegy* /1/). Mintha nem marasztalna semmi és senki, „mintha szakadatlan úton lennék, /mintha örökké csak átsuhannék”,

akár „egy fogoly vándor s egy hontalan nép” (*Alsókubin*).

A jelképes értelemben vett fogság és hontalanság esztétikai tapasztalata mellett az utas beszédének gazdagabbá, változatosabbá, színesebbé tételét szolgálhatná az érzéki tapasztalatok, kalandos csábítások pikáns-sejtelmes felelevenítése, itt-ott bizarr jelenetése. Út menti réz, hempergés, lefotózott nagylábujj (*Vágfarkasd*). Enyhe önvád, vergődés-próba „a család szívemig erő gazán” (*Tallós* /1/). Zsindegyes ház, képzeletbeli serleg, bele töltve „néhány korty féledes korty vétet” (*Gúta* /1/). A véték féledes, a stílus pedig szirupos, „csózkodtól meleg a szám” módra kissé hatásvadász. A rímpárok („villanás – inna más”, „végeztél – életcél”, „lesz – lösz”) is hasonlóan jellemezhetők, ám ötletességükkel, tréfás voltukkal, szellemességükkel inkább értékfordozó tényezők. Könnyedén jönnek, könnyedebben, mint a művelődéstörténeti, nemzetiségpolitikai, kultúraideológiai nyolcsorosok ritmusát, zeneiségét is meghatározóak. A kötet életsejtelését, költői érzületét jellemzi azonban, hogy ezek sem hordoznak támadó dühöt, haragot, gyűlöletet. A *Tranzit Felvidék* vándora nem a jeremiádok költője, hogy vég nélkül, hosszan kitarított és ismételt, indulatos jajszavakban kiáltaná világgá panaszait. Beszéde „bölcész világfájdalom nélkül” szól és szólít (*Vágsellye*), emlékezve és emlékeztetve, hogy lengyelek, magyarok, ruszinok, szászok, / szlovák és cseh husziták, ukránok „megrajzoltak egy közös országot” (*Bártfa*) – s itt, ahol a „sokféle népnek” közös a múltja, közös lehetne a jövője s közös az egymás megbecsülése, tisztelete is.

Márkus Béla

MÁRKUS BÉLA (1945) a Debreceni Egyetem nyugalmazott docense. Utóbbi kötetei: *Gál Sándor* (2017), *Szilágyi István* (2018), *Cseres Tibor* (2022).

Háború napokon át

Bödecs László: *Kánaánhoz közelebb*

Napkút Kiadó, 2022

Bödecs László költészete kevesekhez ért el, úgy érzem, nem túlzás azt állítani, hogy a *Semmi zsoldár* és *Az árvíz helye* című kötetivel nem szivárgott be kortárs irodalmunk vérkeringésébe, így harmadik verseskönyvére hárult az a feladat, hogy szélesebb olvasóközönséghez jusson el, és kellőképpen prezentálja a lírikus szépírói tehetségét. Ebből az aspektusból Bödecs nem jutott a *Kánaánhoz közelebb*. Egyértelmű, hogy magas szintű a technikai tudása, ügyesen kitanulta a versírás fortélyait, jó szeme van a nyelvben rejlő lehetőségek kihasználására, illetőleg jó füle a szövegek akusztikai többletének kiaknázására. Egyikben sem válik virtuózzá, de aprólékosan szerkeszti írásait, ami kellőképpen sűrítetté és feszültté teszi versvilágát – ugyanakkor ez kevés. A versek tartalmi oldala már hiátusokkal tűzdelt, cikornyás úton jutunk el egyrétegű, unalomig ismert tapasztalatokig, a szerző minden eszközt beveti, hogy szövegeit a megfelelő (értsd: az általa megszabott) módon értelmezze a befogadó. A közléskényszernek ez a formája, mely nem egy költeményét terheli meg, terméketlenné teszi az érintett szövegeket, nem hagyja azokat a saját belső törvényeik szerint érvényesülni. Amint a szerző erőszakosan magához ragadja a jelentésképzéshez való jogot, az olvasás élménye csonkává válik, az olvasóra tett hatás jelentős mértékben csorbul. A *Kánaánhoz közelebb* az a kötet, amit érteni lehet. Élvezni nem igazán.

Az író harmadik verseskönyve hét részre tagolódik, két keretciklusra (*Prológus* és *Epilógus*), ezeken belül pedig öt összefüggő versfüzérre. Az összetartozás és elkülönülés már a koncepción is észrevehető, az

öt belső ciklus a költő mindennapi életéből táplálkozó verseit (ezek címében a hét valamelyik napja fordul elő) vegyíti a római számokkal jelzett történetfoszlányokkal, amik egy hadjárat történetét beszélnek el. Így a közbülső korpuszok két különböző dimenzió részleges konstellációjából épülnek fel: a jelen krónikája a város-köztetek-szemle-átok-menedék szavak tengelyén, az elképzelt háború a hadüzenet-ostrom-romok-győztes-hazaút kifejezések mentén bontakozik ki. A keretező ciklusokba azok a költemények kerültek, melyek tematikailag, illetve a lírai én pozícióját tekintve nem illettek a két történet egyikébe sem. A *Prológus* és *Epilógus* hűen irodalomtudományi jelentésükhöz kapcsolódnak ugyan a közbülső versekhez, mert az első ciklus megteremti azt az atmoszférát, illetve elveti a csíráját néhány olyan gondolatnak, ami a két történetet jellemezni fogja, az utolsó pedig távolabb lép a fősodortól, közvetett zárását adva a mindennapok és a háború krónikáinak, de egyszerűen le is választhatók azokról.

Nagy Balázs *Élet és Irodalomban* megjelent kritikájában a nagyfokú személyeségről, illetve a lírai én „már-már zavarba ejtően referenciális” pozíciójáról beszél, amit nem is vitatok, azzal a kitétellettel, hogy ebben a kötetben az alanyiség a tetszelgés legfőbb eszköze. Akárhány alakban kerül elének a lírai én a nagyváros elveszett vándorától a hadvezérig, ő az első s utolsó mindegyik dalban. Egyértelmű, hogy a mindennapokról szóló versek alanya homogén, hogy alakmásáról olvasunk a hadjáratot elbeszélő szövegekben, így amikor a *Padon töltött délelőttben* „Laciként” nevezi meg a vers hősét, a gesztus akaratlanul is ha-

tással lesz a többi szöveg befogadására. Újra és újra megerősödik az a prekoncepció, hogy a vers erősebben kötődik az életrajzi szerzőhöz, mint általában szokott. Nagy Balázs talán e jellegzetesség miatt véli úgy, hogy a versek képesek valamilyen generációs problémát megjeleníteni, de én nehezen hiszem, hogy tömegek tudnának azonosulni a Bödecs által feldolgozott helyzetekkel, ráadásul az általa alkalmazott beszédmód visszafogott, e funkció betöltéséhez nem eléggé friss és merész (mint mondjuk Gál János vagy Locker Dávid stílusa). Alkatilag nem passzol hozzá, versnyelve és lírai alakmása(i) inkább jellemezhetőek érzékenyként, tartózkodóként, mint nyersként, lázadóként. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az általa teremtett hadvezér alakja, aki nem a harmezők hőse, legfeljebb az első sor megfigyelője.

Ugyan a hadvezér feladata egy város elfoglalása (konkrét neve nincs, lehetne az Ígéret földje, egy középkori állam vagy egy modern metropolisz is), utazása mégis inkább a háborúról és a hatalomról, a látszatokról és az igazságokról szól. A történet „Az Ember helyéről a háborúban és békében” címmel is íródhatott volna, ugyanis ez a fő témája, a helyszínek, a szereplők, az időpont mind univerzális érvényűek, a cselekmény játszódhatna bibliai időkben vagy modern fegyverek uralta összeütközésekben is. „Ideje rendeznünk sorainkat, / a távolban már összeállni / látszik az idegen arcvonalt” (I.) – csöppenünk bele a harcok közepébe. Hasonlóan a csatára készülődő katonákhoz, az olvasó nem lát messzebb a következő lépésnél annak ellenére, hogy betekintést nyer a hadvezér gondolataiba, csak a pusztá parancsot ismeri: „ősz végéig elfoglaljuk a várost” (II.). Megrázó szembesülni azzal, miként értékeli az Embert a hadvezetés, nyersanyagként és a célok eszközeiként ugyanis arra sem méltók, hogy megismerjék, milyen célból veszélyeztetik az életüket. A háború, mint egy fekete lyuk, elnyeli az emberi élet értelmét, méltóságát, értékét – jobban

mondva, mint a III. utolsó versszakának iróniájából következik, átértelmezi ezeket: „aggódhatnak a hozzátartozók, / [...] / minden család sorsa ugyanaz, / mégsem hiába születnek a gyerekeik”. Szükségek a győzelemhez, a hatalom kiszolgálásához és erősítéséhez, a versek eszünkbe juttathatják az *Az ötödik pecsét* nagymonológját, ahol a nyilastiszt egyértelművé teszi, hogy a rendet, rendszert csak kiszolgálók tarthatják fent, ám ehhez a „bennmaradtak” letörése, a meghódítottak beletörődése alapkövetelmény. A jelszavuk: „nem ura semminek, aki tetemek között kóborog” (V.). A háború lényege az irányítás, ismeri fel ezen a ponton a hadvezér, bár a hatalom (amelyből neki csak mérsékelten jut) őt is elvakítja, a sikerhez közel a hőssé válásáról fantáziál, önmagára sem emberként gondol elsősorban, hanem katonaként, fontos láncszemként – ám hamarosan még keserűbb felismeréshez jut. A hadjárat egy pontján a vezetőség parancsot ad a visszatérésre, békekötésre, ami azonnal értelmetlenné teszi a bajtársak életáldozatát, a cél szentségét és elérésének indokoltságát. Az új parancs felülírja a korábbi csaták szükségességét, a hadvezér, mint összekötő láncszem, a maga szerepét is elhibázottnak és feleslegesnek érzi. „Nem veszünk tudomást mi sem, / amiről nem muszáj” (IX.), gondolja a hadvezér a békéről és a hadjárat eredményeiről. Hirtelen üressé válik a jövő, a győzelem ellenére az élet nem változik, az ígéretesnek gondolt új világ csalódást keltő inkább, mint motiváló – ez az állapot a történet vége. Nem befejezésről van szó. Nincs ígéret a folytatásra. A „hova tovább?” kérdése kezdi meg uralmát.

Ugyanez a kérdés lappang a jelen krónikáját felépítő szövegek mélyén. Az elveszettnek tűnő lírai ént általában a megérkezés pillanatában láthatjuk (beér a munkahegyére, a múltból a jelenbe jut vagy fordítva, az emlékeibe zökken vissza, a városba vagy annak zártabb tereibe lép be), és bár gyakran alkalmazza az aposztrophé alakzatát, illetve sokszor találjuk párbeszéd-

helyzetben a vershőst, mégis magányos/magánreflexiói töltik ki leginkább a költeményeket. Az elmélkedő, világba tekintő lírai én pozíciója abszolút uralkodó, és amennyire befelé, ugyanolyan mértékben kifelé is tekint. Főképp idegennek érzi magát, szinte turistaként járja be a várost, gyakori elem, hogy nagyobb társaságokat, más embereket bámul, csak szemléli a jövőst-menést. „Elmehetünk egymás mellett jelentéktelen szavakkal, / azok nélkül is”, jegyzi meg a *Koncert az akadémián, csütörtök* című versben. A lírai én magánya nem visel negatív előjelet, a versbeli én identitása a hiten alapszik: szereti az életet, sokra tartja az embereket, áhítatos a világ dolgai iránt, még ha tökéletlenek is. Mint *A munkanap vége, péntek* című vers zárlatában írja: „rám mosolyogtak az utcalámpák, / és úgy éreztem, megülnék még egy öregedő, / ócska világ még használható lomjain”. Bizakodásának forrásai azonban kevésbé izgalmasak, jobbára banális felismerések sorozatából adódnak, a *Kánaánhoz közelebb* nem az intellektuális szórakozás kötete – olyan alapélményeket fogalmaz meg, számomra legalábbis, melyek ehhez kevesek (a *Padon töltött délelőtt, megint vasárnap* „tanulása” például az, hogy az élet mindennapi eseményei is kincset érnek), és nem egyszer nehezen felfejthető, annál könnyebben felejthető verset kap a befogadó (például a *Szégyen, szombat; A szabadság vége, régmúlt, péntek; Képzelt utazás, hét elejétől hétvégéig*), terhel

szavakkal, túlbonyolítva és a nagy igazságok kierőszakolási szándékával megtűzdelve. Egyszerűen nem természetes ez a habitus. (Vagy ha annak szánták, nagy a baj.)

A szövegekből „csak dereng [...] valami jószág, valami szenvedés” (*Szerda, dióhéj*). Ennél az ígénél én sem választhatok jobbat, ám kritikusként annyit tanácsolni merek, hogy csak az válassza a *Hazaút a hegyekből, vasárnap délután* című verset, aki szereti a töredékhangulatot és az elkent befejezéseket, ajánlom még a *Szerda, túlélést* azoknak, akik a közhelyekig ismerik a klímaválság problémáját (és tovább nem merészkednének a feltárásban), a *Papírzacskó, kedd éjjel* pedig a szeretet témáját veszi elő hasonló sikertelenséggel. Véletlenül sem állítanám, hogy a *Kánaánhoz közelebb* nélkülözi az előremutató megoldásokat vagy maradandóbb alkotásokat. Egyszerűen csak kevés ilyen momentummal találkozhatunk. Többek között felhozható a *Proletárökök, hétfő*, amelyben a bosszúvágy és a megbocsátás dichotómiája a kisreményű lét árnyait tárja fel; a *Kedd reggel, egy város két fele között*, melyben a Budapest-szeretet szinte tapintható, és a vers fő jelenete – kép egy menyasszonyról, akit fotóznak, vagy épp kész leugrani a Szabadság hídról – is ügyesen megkomponált. A *Kánaánhoz közelebb* mindezek mellett illusztris példája annak is, hogy csupán technikai felkészültséggel és a versírás iránti elköteleződéssel nem érhető el kiemelkedő esztétikai eredmény.

Baráth Tibor

BARÁTH TIBOR (1996) irodalomkritikus, a Modern Líraelméleti és Líratörténeti Kutatócsoport tagja.

Mentőöv a halott éjszakában

Kontra Ferenc: *A fiú*

L'Harmattan Kiadó, 2023

Egy évszázad nem mindennapi valósága bújik meg Kontra Ferenc legújabb kötetének novellái mögött. A témák egy része (a határon túliként megélt diákkor, az egyetemi évek, a katonaság) felbukkant már a korábbi műveiben is, ám az emlékezet homályából újabb és újabb epizódok kerültek felszínre – új szempontok figyelembevételére készítetve az alkotót. A Kontra Ferenc által megírt történeteknek ugyanis nyilvánvalóan van valóságalapjuk. A vele élő emlékekből formálódik a novellák cselekménye.

Persze már a műfaji meghatározás sem feltétlenül pontos. Ezek az alkotások ugyanis szervesen kötődnek egymáshoz, és az olvasónak az az érzése támad, mintha egy – a regényesség határát súroló, családtörténetet feldolgozó – novellafüzér egymásba kapcsolható epizódjai elevenednének meg a kötet lapjain.

A címadó mű egy árván maradt kisgyerek életének azon lélektani pillanatát örökíti meg, amikor eldől (eldönti), hogy sorsának további alakítását nem bízza, nem bízhatja másokra. Az édesanyját elvesztő, édesapját sosem ismerő fiú azzal kénytelen szembesülni, hogy voltaképpen senkinek sem kell, senkinek sincs rá szüksége. A környéken lakók a tanyavilág iskolájának tanárához irányították, aki szintén nem vállalta a gondozását. S bár az utolsó pillanatban úgy tűnik, hogy a saját kényelmi életét felforgatni nem akaró, agglegényként élő tanár esetleg meggondolja magát, és mégis befogadná a gyermeket, de addigra a fiúban már tisztázódik, mi a különbség a szeretet és a rideg, kényszerű együttélés között.

Az első ciklus további két írása ennek a fiúnak a sorsát követi nyomon, ám közben

bepillantást enged más életpillanatokba is. Az árvaházban nevelkedő gyermekekre szemet vet egy házaspár, akik elveszítették saját – hasonló korú – gyermeküket. Már a kiválasztás is megalázó. Vásári portékaként szemlélik az intézeti gondozásba vett srácokat. Ráadásul első körben csak próbaidőre veszik magukhoz, ami eleve egyfajta megfelelési kényszert vált ki a jobb életben reménykedő fiúban. Aztán hamar rá kell döbennie, hogy nem rá van szükség. Ő csak egy pótlás. Szerepet kellene játszania. A meghalt gyermek szerepét. Hiába a látszólagos szeretet, a figyelem, idegennek és megalázottnak érezte magát. Mert nem önmagáért szeretik. „Meggondták neki, kik legyenek a barátai. Közben a halott fiú ruháit kellett hordania, már alig várta, hogy kinője őket, hogy végre ő válasszon újakat. Megszabaduljon az átkozott elvárástól.” A szakítást kiváltó okot az a pillanat teremti meg, amikor a fiú rádöbben: a két szülő – elsősorban az anya – a saját gyermekét sem szerette igazán. Mert nem is ismerte. Álmodott magának egy tökéletesre fazonírozott lurkót, aki csak a fantáziájában létezett.

Az önmagáért bátran kiálló fiú felkelti a családot épp vendégül látó házigazda figyelmét, aki nyomban kijelenti: „éppen egy ilyen talpraesett gyereket szerettem volna mindig. ... Nálam kezdődhetne az új életed. Mostantól lenne két születésnapod. Megünnepelnénk külön a mai napot is, amikor idekerültél.” A novella zárása így lesz egy új történet kezdete.

A harmadik mű egy tökéletesen felépített lélektani dráma, amelynek a tragikumát tovább fokozza a szerző azzal, hogy becsempész egy testvért – a befogadó

család színésznek készülõ gyermekét. A fiú kettejük együttléte során szembesül az-
zal, hogy a kirekesztettségnek is számta-
lan árnyalata van.

S van ennek a műnek egy távolabbra mutató eleme is. Amikor a színésznek ké-
szülő ifjú a frissen szerzett testvérnek az
apáról és a várakozásról beszél. „Apám és
a vonatok valahogy mindig elkerülték egy-
más. Emlékszem, hányszor történt meg,
hogy csak álltam a peronon egyedül...”

Ugyanez ismétlődik sok évtizeddel ké-
sőbb egy másik fiú történetében. Az érin-
tett novella a kötet zárószakaszában ka-
pott helyet. A címe is árulkodó: *Apám és
a vonatok*. A hadseregből hazaengedett
fiatalt sem várja az apja az állomáson. Csak
az iskolai gondnokot küldte ki elé. Itt is
egy katartikus történet bontakozik ki.
A fiúra és katonatárs kísérőjére mégis rá-
találnak a szeretet hullámai. Előbb akkor,
amikor tesznek egy kitérőt, és a társként
mellé vezényelt srác családját meglátogat-
ják. Másodszor pedig akkor, amikor az
állomáson egymástól elbúcsúznak. „Ki-
könyökölt az ablakon. Feltűnt, hogy nincs
óraja. Persze, mondta is, hogy a múlt héten
ellopták a kaszárnyában. A vonat rándult
egyet. Lecsatoltam a kezemről az enyémet.
Azt, amelyik olyan hangosan ketyegett.
Már lassan siklani kezdett a szerelvénny.
Felnyújtottam neki a karórát. A tenyerébe
fogta. Indult a vonat. Úgy integetett, ökölbe
szorított kezével, hogy a kilógó szíjat len-
gette a szél. Így köszönt el tőlem. A tenye-
rében a múlt idővel.”

Az időt megszemélyesítő óra is vissza-
térő motívum egyébként Kontra Ferenc-
nél, hiszen már a *Hasonmás* című darabban
is feltűnik egy svájci zsebóra – a nagyapá-
tól örökölt egyetlen konkrét családi ha-
gyatéka.

Az *Apám és a vonatok* című írás viszont
már abba a történetcsomagba tartozik,
amely erősen személyes hangvételű, hiszen
a szerző saját életének egy-egy epizódját
vetíti elé. Ezekben már a fiú az elbeszélő,
az ő szemüvegén keresztül követhetjük
nyomon az eseményeket.

Előbb az iskolásévek nyári szüneteinek
élményei kerülnek fókuszba. A novellák
címében évszámok utalnak az idő múlására.

Az egyik műben a nagybácsinál töltött
vakációs hetek életre tanító motívumai
elevenednek fel. A nagylányoskodó (tűz-
oltókkal kacérkodó) unokanővér szárnyai
alatt sok mindenbe beleszóppan. Vannak
kirándulások, bulik, a kettesben töltött idő-
ben pedig a kor divatos zenéivel és a ma-
gánéleti titkokkal is megismerkedik.

Egy másik írás a testvérváras furcsán
megélt pillanatairól szól, ahol ismét az apa
szerepe kap különös hangsúlyt. A követ-
kező pedig a Holdra szállás időszakának
gyermekvilágát mutatja be egy sajátos stí-
lusú kamaszodó fenegyerek (Ruin) közép-
pontba állításával. S miközben a világ az
úrutazás híreit figyelte, s a gyerekek ma-
guk is eljátszották a Holdra lépés pillana-
tait, nemcsak az emberiség történetében
történik nagy lépés, hanem Ruin is dönt
a jövőjéről.

Itt jegyzem meg, hogy Kontra Ferenc no-
velláiban a szereplők többsége nincs neve-
sítve – bár a családi legendárium való-
színűleg pontosan be tudja azonosítani
őket –, ám néhány esetben mégis kivételt
tesz. És éppen a kivétel miatt vetődik fel
az az érzés az olvasóban, hogy ezek való-
ban konkrét, létező személyek. Ilyen lehet
Ruin is. És egy korábbi történetből Szőzsi,
az unokanővér, Hajnalka, az egyetemi éve-
kből ismert diáklány, valamint a zárófejezet
már említett darabjában szereplő katoná-
társ is, akinek a nevét csak a mű utolsó
szakaszában írja le a szerző.

A gyűjtemény harmadik szakasza dra-
maturgiailag talán kevésbé egységes.
A történetek közötti összetartó erőt való-
jában csak a mesélőként jelenlevő fiú jelenti.
Ugyanakkor szélesebb spektrumot nyit
a környezetre. Megjelenik a bolondként
nyilvánított nagymama, a mindenkit
behálózni akaró és mindenkire rátelepedni
próbáló falusi postáskisasszony figurája,
a családtörténeti múltat kutató édesapa,
a határon túlról érkező diákok „jugó gye-
rekként” nyilvánított pécsi latintanár.

De kapunk sajátos képet az unalmas kisvárosi létről is, ahol a szórakozás alapja a kocsmá és a pletyka. És persze a mozi. Talán az sem véletlen, hogy az egyik mű címe (*Az utolsó mozielőadás*) megegyezik Peter Bogdanovich 1971-ben készült filmjének a címével. A történetekben persze megjelennek a szexre éhes, kíváncsiskodó-leselkedő kamaszok, de feltűnik az egyetemista lét apró nüanszai is – köztük egy majdnem-szerelem története –, amelynek legfontosabb mondanivalóját a saját életét irányítani képtelen Hajnalka fogalmazza meg, amikor kimondja: „az emberek nagyon kegyetlenek”.

Több darabban is súllyal van jelen a jövőről való döntés – a választás és változtatás – kérdése: a kényszerűség, a lelkiismeret és a megfelelni akarás gyötrődést és vívódást eredményező mögöttes tartalmi, amikor végleg búcsút kell venni az álmoktól és az illúzióktól. Mindezt tetézi a kisszerűségből és tespedtségéből való elvágyódás, a környezet feledékenysége, az amnéziás jelen.

A záró fejezetet katonatörténetek vezetik fel. Ezek közül is a legdrámaibb a már emlegetett *Apám és a vonatok*, amelyben a hazatérés, a megérkezés, a szeretet megélésének vágya fogalmazódik meg rendkívül plasztikusan.

Fontos kérdésekre világít rá a békefenntartóként működő katona esete is, aki – miután rálát az események mögöttes tartalmára – immár különbséget tud tenni az őslakosok és a magukat hazafiként aposztrofáló megszállók között (*A prédák megfigyelése*). A moralitás, a lelkiismeret tisztasága áll a *Határ folyó* című darab középpontjában, ahol a folyón úszó farönkbe kapaszkodó nő válik a kiegészített katonák prédájává.

Kontra Ferenc szereti egymásra építeni a novelláit. A kötet zárószakasza azonban már nem továbbépítést, hanem valamiféle „lekerekítést” sugall. Eltűnik a mesélő, s már a központi szereplők sem férfiak, hanem nők. Ugyanakkor azonban egyfajta

visszatekintés tanúi lehetünk, hiszen a *Hat vendég* című írás főhőse az öröklött házában a szép emléké múltat próbálja visszarendezni, ám amikor már jövőt is építene, s megfogalmazódik benne, hogy egy fiút örökbe fogad, feleled a múlt sötét oldala, és minden összedől.

A kilátástalanság, a jövőtlenség áll a *Karakergyilkosság* című írás középpontjában is. A mély depresszióba zuhanó – valamikor színházi mindeneként tevékenykedő – nő, akit pénzügyi visszaéléssel vádoltak meg (és mindenféle dolgokat pletykáltak róla), hiába nyeri meg a pert, a normális életbe már nem talál vissza. Az egyetlen kapaszkodót a szomszédból felszűrődő zene jelenti számára, egy diáklány Händel-darabokat játszik. De a jövőtlenség, a kilátástalanság olyan erővel jelenik meg a mindennapjaiban, hogy örökségét elkezd megsemmisíteni, könyvtárának darabjait éjszakánként a köztéri kukákba hurcolja, mert úgy érzi, nincs miért megtartani, és nincs kinek továbbadni. Ugyanez a komorság csendül ki a halálra készülő házaspár történetéből (*A fjordokon*), ahol a férj egy utolsó hajóútra viszi a végnapjait élő, sugárfertőzött feleségét.

Egy szokatlan időutazás részesévé válik az olvasó Kontra Ferenc önéletrajzi ihletésű novellagyűjteményében. Lélektani elemeket előtérbe helyező, életségű történetek ezek, amelyeknek mindegyike egyszerre több aspektusból, más-más nézőpontból világít rá a dolgokra.

A művekben folyton jelen van a zene, de a képzőművészet és az irodalom klasszikusai is felbukkannak. Hol Csajkovszkij, hol a Pink Floyd, esetleg olasz slágerek adnak aláfestést egy sajátos korszak, egy különleges világ pontosabb megértéséhez.

A halálról, az ismétlődő végzettségéről beszél több műben is, de mindig az élet kapja a hangsúlyt. „A könyv mentőöv” – írja Kontra Ferenc a kötetzáró novellában. Köszönjük, hogy belekapaszkodhatunk.

Oláh András

OLÁH ANDRÁS (1959) költő, drámaíró. Mátészalkán él. Legutóbbi kötete: *Fagyponnalatt* (2020).